

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik LXII

številka 4

VSEBINA

RAZPRAVE

- Nika Vizjak Puškar
Priredbe in skrajšave literarnih besedil, primerne za otroke z okvaro sluha ter otroke z govorno-jezikovnimi motnjami 3
- Jerca Vogel
Pojmovanje jezikovne zvrstnosti pri pouku slovenščine v gimnazijah med teorijo in prakso 17
- Mojca Medvešek in Sonja Novak Lukanovič
Perspektive učenja slovenskega jezika v Varaždinski županiji 31
- Alenka Vrbinc in Marjeta Vrbinc
Ničta slovarska ekvivalenca v pedagoškem dvojezičnem slovarju 51
- Barbara Ivančič Kutin
Gradivo za kontekstualizacijo muzejskih predmetov kot vir za lingvistične raziskave 65
- Tanja Žigon in Boštjan Udovič
Med literaturo, spomini in znanstvenim delom: primer monografije Dimitrija Rupla *Slovenija na svetovnem prizorišču* 81
- Ana Toroš in Tina Zanardi
Pesmi v ilegalnih goriških publikacijah v obdobju med vojnama 97
- Nina Žavbi Milojevič
Didaskalije in njihova uresničitev v gledališki uprizoritvi Cankarjevih *Hlapcev* 109

Ocene in poročila

- Andreja Žele
Slovenski slavistični kongres: *Aktualno o slovenščini v šolah in izobraževanju nasploh* 123
- Nina Zavašnik
Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov: *Slovanski jeziki v šolstvu, znanosti, literaturi in kulturi* 125

V branje vam priporočamo 127

Abstracts 129

JEZIK IN SLOVSTVO

Volume LXII

Number 4

TABLE OF CONTENTS

DISCUSSIONS

- Nika Vizjak Puškar
Adaptations and Abridgements of Literary Texts Suitable for Children with Speech and Language Disorders 3
- Jerca Vogel
The Concept of Language Stratification in Teaching Slovenian in High School between Theory and Practice 17
- Mojca Medvešek and Sonja Novak Lukanovič
Slovenian Language Acquisition Perspectives in the Varaždin County 31
- Alenka Vrbinc and Marjeta Vrbinc
Zero Dictionary Equivalence in a Pedagogically Oriented Bilingual Dictionary 51
- Barbara Ivančič Kutin
Material for the Ethnological Contextualisation of Museum Objects as a Source for Linguistic Research: A Case Study 65
- Tanja Žigon and Boštjan Udovič
Between Literature, Memoirs and Scientific Work: The Case of the Monograph of Dimitrij Rupel *Slovenia in the World Arena* 81
- Ana Toroš and Tina Zanardi
Poems Published in Illegal Publications in the Goriška Region between the First and Second World Wars 97
- Nina Žavbi Milojevič
Didascalies and their Realisation in the Theatre Staging of *Hlapci* by Ivan Cankar 109

Reviews and Reports

- Andreja Žele
Slovenian Congress for Slavic Studies: *The Latest on Slovenian in Schools and in Education in General* 123
- Nina Zavašnik
International Conference for Young Humanists: *Slavic Languages in Education, Science, Literature and Culture* 125

Recommended Reading 127

Abstracts 129

PRIREDBE IN SKRAJŠAVE LITERARNIH BESEDIL, PRIMERNE ZA OTROKE Z GOVORNO–JEZIKOVNIMI MOTNJAMI

Prispevek obravnava problematiko prirejanja besedil za otroke s posebnimi potrebami. Osredotoča se predvsem na otroke z govorno-jezikovnimi motnjami. V prvem delu so predstavljeni teoretični vidiki literarnih priredb ter določila za prirejanje besedil za osebe s posebnimi potrebami na področju jezika. V nadaljevanju so predstavljene obstoječe literarne priredbe za obravnavano populacijo, izdane v slovenskem jeziku. V drugem delu razprave je predstavljen del študije primera, ki smo jo izvajali neposredno med poukom slovenščine na Centru za sluh in govor Maribor, in sicer obravnava Tavčarjeve *Visoške kronike* v 8. razredu učencev z govorno-jezikovnimi motnjami.

Ključne besede: literarne priredbe, posebne potrebe, govorno-jezikovne motnje, študija primera, *Visoška kronika*

1 Uvod

Prispevek je nastal na podlagi izsledkov raziskave, izvedene v sklopu znanstvenega magistrskega dela z naslovom *Priredbe leposlovja za otroke z motnjami sluha in govorno-jezikovnimi motnjami* pod mentorstvom dr. Dragice Haramija na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Namen pričujoče razprave je seznaniti strokovno javnost s problematiko bralnega razumevanja otrok z govorno-jezikovnimi motnjami (v nadaljevanju GJM) ter predstaviti prednosti, ki jih prirejanje besedil prinaša obravnavani populaciji. Zaradi vse pogostejšega vključevanja učencev z omenjenimi motnjami v večinske osnovne in srednje šole je poznavanje problematike njihovih literarnih zmožnosti v veliko korist učiteljem, ki se z njimi srečujejo, in posledično tudi njim samim.

Otroci in mladostniki (v nadaljevanju otroci) z govorno-jezikovnimi motnjami so skupina otrok, ki imajo zmanjšano zmožnost usvajanja, razumevanja, izražanja in/ali smiselne uporabe govora, jezika in komunikacije. Odstopanja na teh področjih pomembno vplivajo na otrokovo vsakodnevno sporazumevanje in učenje. Posledice motenj se odražajo na otrokovi sposobnosti interakcije z okoljem, učenju prek jezika in vedenju že v predšolskem obdobju. V šolskem obdobju se motnje odražajo tudi pri usvajanju in izkazovanju šolskih znanj in veščin, medosebnih odnosih, vedenju in čustvovanju. Pri otrocih z govorno-jezikovnimi motnjami praviloma obstajajo neskladja med besednimi in nebesednimi sposobnostmi, pri čemer so nebesedne sposobnosti običajno boljše od besednih. (Kriteriji za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oz. motenj otrok s posebnimi potrebami, 2015: 15.)

V prispevku se bomo omejili zgolj na priredbe znanih proznih literarnih besedil, izdanih v slovenščini, ki so namenjene oziroma primerne za to populacijo. Predstavili bomo tudi dela, prirejena v slovenski znakovni jezik, ki so sicer prvotno namenjena gluhim in naglušnim, vendar so zaradi nazornih ilustracij in jezikovnih poenostavitev primerna tudi za otroke z GJM. V nadaljevanju bo predstavljen del študije primera, ki je bila izvedena neposredno med poukom slovenščine v oddelku učencev z GJM na Centru za sluh in govor Maribor.

2 Literarne priredbe

Priredbe so precej nedorečeno področje v literarni vedi, ki pa zaradi svoje vse pogostejše pojavnosti postaja čedalje bolj aktualno. Vse več je govora o tem, kakšna je funkcija priredb ter kako ločiti med dobrimi in slabimi priredbami. Slednje namreč pogosto mečejo slabo luč tudi na prve. Slabe priredbe so del »literarne plaže« oziroma trivialne literature. Kot navaja Hladnik (1983), se je ta v Evropi začela že v 2. polovici 18. stoletja, ko je bilo uzakonjeno obvezno šolanje in je bralo vse več ljudi, ne le tisti, ki so imeli višje cilje. Takrat je bralo že 60-krat več populacije kot petdeset let prej. V tistem času so se začele tudi priredbe besedil za »vsakdanje« bralce (Hladnik, 1983). Tuja literatura je k nam prihajala v začetku zgolj v obliki priredb. V 19. stoletju so slovenski bralci lahko brali *Robinzona*, *Kočo strica Toma*, *Gulliverja*, barona *Münchhausena* le kot priredbe. Prav tako so po drugi svetovni vojni nastajale priredbe besedil, podrejene takratnemu režimu. Pogosto so besedila priredili kar avtorji sami (*Bratovščina Sinjega galeba*, *Lukec in njegov škorec* ...). Zaradi arhaičnosti jezika je bil večkrat predelan tudi *Vandotov Kekec*. V razna besedila so se vtihotapljali moralni nauki ali pa so se iz njih brisali nemoralni drobci, skratka besedila se prirejajo od nekdaj (Mohor, 2013).

Glede na pojavnost smo priredbe razdelili v tri skupine (Vizjak, 2016):

- skrajšana ali posodobljena besedila,
- slikaniške priredbe,
- priredbe v stripu.

Kadar izbiramo besedila za določeno ciljno skupino, moramo izbirati med besedili, ki že v izvorniku ustrezajo doživljajskim zmogljivostim uporabnika slikanice/knjige. M. Kobe (1987) je opozorila, da se je treba zavedati, da prirejanje leposlovja zahteva izreden posluh za literaturo, enkratne značilnosti besedila, notranjo strukturo besedila, otroka, ki mu je književno delo namenjeno (v našem primeru je to otrok s posebnimi potrebami na področju jezika). Pojem priredbe lahko opazujemo:

s treh različnih ravni: kot teoretični vidik, ki odpira poglavje o razliki med priredbo in predelavo, vidik avtorstva, ob katerem se izpostavljajo zlasti problematika originala, prevoda in medbesedilnosti ter vidik namena, ki se kaže v problematiki skrajšav ali poenostavitev, zlasti za posebne potrebe, kot sta učenje tujega jezika ali pouka književnosti, včasih tudi kot pomoč manj motiviranim ali na različne načine bralno oviranim bralcem. (Mlakar 2013: 8–9.)

M. Stanovnik (1998: 38) v svojem članku trdi, da priredbe izvorno besedilo deloma krčijo, deloma širijo, pogostejše pa so tiste, ki ga samo krčijo. »Taka so v primerjavi z izvorniki npr. besedila v slikanicah ali stripih: v njih so ilustracije obsežnejše in sporočilno pomembnejše od besedil, ki od izvornika včasih ohranijo le še borne ostanke ali komaj rahle sledi« (Stanovnik 1998: 38). Kljub temu pa so prav slikanice in stripi po večini zelo primerna oblika priredbe za osebe, ki imajo težave z dekodiranjem besedila (Vizjak, 2016).

2.1 Prirejanje leposlovja za osebe s posebnimi potrebami na področju jezika

Glede na težave, ki jih imajo obravnavani posamezniki z razumevanjem prebranega, ter glede na rezultate raziskave, ki smo jo izvedli, lahko trdimo, da ti posamezniki izvornih literarnih besedil niso sposobni brati brez dodatnih pojasnil ali predhodne priprave. V zadnjih letih se je močno povečala prav produkcija besedil, namenjenih populaciji s težavami na področju jezika in posledično tudi branja. Ta bodo predstavljena v nadaljevanju prispevka.

Mednarodna zveza bibliotekarskih društev (IFLA – *The International Federation of Library Associations and Institutions*) je leta 1997 prvič izdala Smernice za lažje berljivo gradivo – Smernice za knjižnične programe opismenjevanja, ki so bile dopolnjene leta 2003, in jih je leta 2007 prevedene v slovenščino izdalo tudi Društvo bibliotekarjev Slovenije. Omenjene smernice ponujajo praktične informacije, ki bi jih moral poznati vsak, ki se ukvarja z osebami s posebnimi potrebami. Namen izdaje smernic je opisati lastnosti lažje berljivega gradiva, potrebe po takem gradivu ter opredelitev ciljnih skupin, na drugi strani pa ponuditi napotke založnikom in organizacijam, ki se ukvarjajo z osebami s težavami na področju branja. Sočasno so bile izdane tudi smernice za osebe z disleksijo.

Med osebe, ki potrebujejo prirejena besedila, po navedbi Smernic za lažje berljivo gradivo – Smernice za knjižnične programe opismenjevanja sodita dve skupini

oseb. V prvo skupino sodijo osebe, ki prirejeno in laže berljivo gradivo potrebujejo stalno, to so:

- osebe z motnjami v duševnem razvoju,
- osebe s težavami na področju branja,
- osebe z motnjami pozornosti, motorike in zaznavanja,
- osebe z avtizmom,
- osebe s prirojeno okvaro sluha,
- osebe z okvaro sluha in vida,
- osebe z govorno-jezikovnimi motnjami,
- starejše oziroma dementne osebe.

V drugo skupino pa sodijo osebe, ki prirejeno besedilo potrebujejo samo v določenem obdobju svojega življenja, to so:

- novi priseljenci z nezadostnim znanjem jezika,
- funkcionalno nepismene osebe,
- otroci.

Dejstvo je, da glede na raznolikost ciljnih skupin gradiva lahkega branja ne morejo biti univerzalna. Prilagajati jih je potrebno glede na sposobnosti in posebnosti posamezne ciljne skupine. Kljub temu pa je lahko berljivo in razumljivo gradivo uporabno za več ciljnih skupin, pomembno je le, da je dobro in kakovostno pripravljeno.

Bralci, ki jih obravnavamo, so otroci in mladostniki s posebnimi potrebami na področju jezika. V to skupino sodijo vsi, ki zaradi svojih posebnosti ne morejo brati literature v neprilagojenih oblikah, torej gluhi in naglušni, ki imajo težave predvsem na besedoslovni in skladenjski ravni ter otroci in mladostniki z govorno-jezikovnimi motnjami in primanjkljaji na posameznih področjih učenja (disleksijo), ki imajo težave na področju razumevanja besed in jezika kot strukture. Podobne težave kot jih imajo z branjem omenjeni posamezniki, se pojavljajo tudi pri posameznikih z motnjami v duševnem razvoju (v nadaljevanju MDR), zato je gradivo, ki je primerno za odrasle z MDR, hkrati primerno tudi za mladostnike z motnjo/okvaro sluha, GJM in disleksijo.¹ Pod okriljem organizacije Inclusion Europe so se razvili Evropski standardi lahkega branja (*European standards for making information easy to read and understand*, 2009). Prevedeni so v petnajst evropskih jezikov, med drugim tudi v slovenščino.² Gre za projekt, katerega cilj je dostopnost informacij za osebe z motnjo v duševnem razvoju. Glede na jezikovne specifikke oseb z motnjami sluha in GJM pa so besedila, pripravljena po teh standardih, primerna tudi zanje.

¹ Bralcev z MDR neposredno nismo obravnavali. Omenjamo jih le v povezavi s projektom Lahko branje oziroma z Evropskimi standardi lahkega branja, ki so zasnovani zanje, vendar so primerni tudi za osebe, ki jim je zaradi drugih motenj oteženo jezikovno razumevanje.

² Omenjeni evropski standardi so nastali v okviru projekta Pathways I v letu 2009, v okviru Pathways 2, ki se je odvijal med letoma 2011 in 2013, pa so države priredile smernice za nacionalno rabo.

Organizacija ima točno določena pravila za izdajo besedil in zaščiten logotip, ki zagotavlja, da je besedilo pripravljeno v skladu s standardi.

V nadaljevanju bomo povzeli nekaj najpomembnejših pogojev, ki jih mora izpolnjevati besedilo, da zadosti Evropskim standardom lahkega branja.

Povzetek Evropskih pravil za pripravo informacij v lahko berljivi in razumljivi obliki (2009):

- uporabljamo preprosto in lahko berljivo pisavo (npr. Arial, Tahoma),
- uporabljamo večjo velikost črk (najmanj Arial 14),
- pri izbiri velikih ali malih tiskanih črk upoštevamo potrebe ljudi, ki so jim informacije namenjene,
- izogibamo se pisavi v barvah (nekateri ne razlikujejo barv),
- uporabljamo enostavne besede,
- zaimke preišljeno uporabljamo,
- uporabljamo kratke enostavčne povedi,
- izogibamo se simbolom in krajšavam,
- naslovi morajo biti jasni in razumljivi,
- besedilo naj bo levo poravnano,
- na eni tiskani strani naj bo malo besedila,
- rob naj bo širok,
- med odstavki naj bo jasen presledek,
- za ponazoritev besedila uporabimo fotografije, risbe in znake (v enem besedilu uporabimo le eno vrsto slik),
- na naslovno stran postavimo znak za lahko berljivo in razumljivo besedilo.

2.2 Priredbe in skrajšave klasičnih besedil v slovenščini, primerne za otroke z govorno-jezikovnimi motnjami

V Sloveniji se z izdajo in prirejanjem vseh vrst besedil v obliko »lahkega branja« ukvarja zavod Risa, v začetku leta 2017 pa je bilo ustanovljeno tudi Društvo za prilagojeno obliko komunikacij Labra, kjer se določijo nove smernice razvoja lahkega branja v Sloveniji. Zavod Risa se je začel ukvarjati tudi s prirejanjem leposlovja. Izdali so priredbo Shakespearjeve drame *Romeo in Julija* (2012), priredbo Tavčarjeve *Visoške kronike* (2012), zbirko prirejenih kratkoproznih besedil klasičnih slovenskih avtorjev z naslovom *Naše zgodbe* (2013) ter priredbo Finžgarjevega dela *Pod svobodnim soncem* (2015). V začetku leta 2017 pa je izšel tudi roman *Cvetje in ogenj* Aksinje Kermauner, ki je prvi slovenski avtorski roman v obliki lahkega branja.

Povedi v teh delih so kratke, večinoma enostavčne ali preproste dvostavčne. Vsak stavek je zapisan v svoji vrstici, tudi kadar gre za večstavčne povedi, so te razdeljene.

Premi govor je poenostavljen. Dialogi so zapisani krepko, brez narekovajev. Vsebina je poenostavljena, skrajšana, razdeljena na krajše enote (poglavja). Dramsko besedilo *Romeo in Julija* je prirejeno v prozno tretjeosebno pripoved. *Visoška kronika* ohranja prvoosebno pripoved. Delo *Pod svobodnim soncem* je razdeljeno v dve knjigi. Celotno besedilo je razdeljeno na krajša podnaslovljena poglavja, kar omogoča pregledno branje in lažje sledenje dogajanju. V uvodnem poglavju je pojasnjeno ozadje zgodbe, na koncu vsake knjige pa je tudi slovarček »težkih besed« ter seznam literarnih likov s kratkim opisom in ilustracijo. Knjige so opremljene z nazornimi ilustracijami, ki pripomorejo k razumevanju besedila. Pod vsako ilustracijo je tudi opis dogajanja, ki ga ilustracija prikazuje.

V nadaljevanju predstavljamo priredbe, ki jih je izdala Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije (v nadaljevanju ZDGNS) s pomočjo Ministrstva za kulturo in so v prvi vrsti namenjene gluhim, so pa primerne tudi za otroke z GJM. Gre za priredbe besedil v slovenski znakovni jezik. Tako so izdali že šest knjig, med njimi tudi priredbe dveh ljudskih pripovedk, *Mojce Pokrajculje* (2011) in *Petra Klepca* (2012) ter Levstikove *Kdo je napravil Vidku srajčico* (2013). Vse priredbe so narejene na enak način. Na desni strani je prirejeno besedilo z ilustracijo, na levi strani pa so ilustracije kretenj, pod katerimi je zapisano prirejeno besedilo z ohranjenimi elementi slovenskega knjižnega jezika, ki sicer niso značilni za slovenski znakovni jezik (npr. besedni red, sklonske oblike, predlogi). Besedila so sicer prirejena, vendar ohranjajo svoje bistvene lastnosti. Jezik je posodobljen, povedi so skrajšane in poenostavljene. Ilustracije so jasne, velike in opozarjajo na vse bistvene segmente besedila. S pomočjo teh je razumevanje zgodbe razširjeno in poenostavljeno hkrati. Vse priredbe ZDGNS so opremljene tudi z DVD-jem, na katerem gluha oseba ob ilustracijah iz knjige pripoveduje zgodbo v slovenskem znakovnem jeziku. Na ta način je zgodba dostopna vsem gluhim (tudi mlajšim), ki so večji uporabe slovenskega znakovnega jezika. Vse omenjene priredbe so dobre in primerne tako za otroke z motnjo sluha kot za otroke z GJM, četudi ne obvladajo znakovnega jezika. Priredba besedila in ilustracije so takšne, da jih tudi manj spreten bralec lahko razume.

Založba Sanje je v zadnjem času izdala številne zanimive slikaniške priredbe znanih besedil domačih avtorjev. Pravzaprav ne gre za priredbe besedil, pač pa za slikaniške izdaje izvirnih besedil, ki pa z ilustracijami in svojo grafično podobo delo dvignejo na novo raven. Predvsem so za obravnavano populacijo zanimive priredbe zgodb o Butalcih Frana Milčinskega, ki jih je z ilustracijami opremila Ana Razpotnik Donatti. Gre za besedila v izvirnem jeziku Frana Milčinskega, ki pa jih ilustracije in tipografski poudarki (velikost in oblika pisave) na spreten in hudomušen način preslikajo v današnji čas in jih osvetlijo na način, ki je sodobnemu bralec bliže. Prav zaradi tega so primerno branje tako za otroke kot odrasle. Na ta način so izšla štiri besedila Frana Milčinskega, in sicer *Laž in njen ženin* (2008), *Kako so si Butalci omislili pamet* (2011), *V Butalah sejejo sol* (2013) ter *Butalski policaj in Cefizelj* (2015).

Glede primernosti za otroke s težavami na področju jezika velja izpostaviti predvsem slikanico *V Butalah sejejo sol*, saj je besedilo samo po sebi zelo kratko. Slikanica pa zato ni nič manj zanimiva. Na vsaki strani je tako samo ena poved ali celo le del povedi, katere pomen pa je hkrati zelo plastično prikazan tudi z ilustracijo. To pravzaprav velja za vse štiri slikanice, le da so ostala besedila nekoliko daljša, kar na določenih mestih zmanjša preglednost besedila. Kljub temu pa so zaradi zanimivih in pestrih ilustracij besedila privlačna in zanimiva. Tudi same ilustracije so dovolj pripovedne, da pojasnijo in osvetlijo dogajanje.

Knjigca je podjetje, ki se ukvarja z najrazličnejšimi dejavnostmi, med katerimi sta tudi založništvo in izdelava lutk. Na osnovi tega so osnovali zelo zanimiv koncept knjižnih priredb, primernih za populacijo otrok, ki so predmet naše raziskave. Na ta način so izdali dve priredbi slovenskih ljudskih basni. Prva je režijska basen *Kako je rusica pregnala grdinico* (2014), druga pa *Lisička in polžek* (2014). Obe sta narejeni tako, da so »junaki zgodbe v bistvu preproste lutke iz filca. Prav tako so iz filca izdelani vsi elementi prizorov in ozadja. Prizori v knjigi torej niso narisani, temveč računalniško sestavljeni iz več posameznih fotografij iz filca izdelanih lutk, dreves, hiš in drugih predmetov, vključno z ozadji« (Knjigca: splet). Gre za slikanico, ki sta napisani z velikimi tiskanimi črkami. Vsi dialogi so podani v stripovski obliki. Na ta način je branje in dojetje dogajanja za otroke, ki sicer teže berejo, zelo poenostavljeno. Na koncu vsake knjige so tudi navodila za izdelavo lutk in majhnega gledališča, kar služi kot odličen didaktični pripomoček. Za otroke s težavami na področju jezika je dramatizacija pri obravnavi književnih besedil ključnega pomena.

Miš založba si je pridobila licenčne pravice za izdajo britanske zbirke Real Reads, v prevodu Prve prave. Zbirka je bila osnovana leta 2007 in se je hitro razširila po vsem svetu. V Sloveniji sta prvi knjigi iz zbirke izšli leta 2012. To sta *Huckleberry Finn* Marka Twaina in Shakespearjeva drama *Romeo in Julija*. Zbirka je namenjena mladim bralcem kot most do »prave« literature oziroma motivacija pred branjem izvirnih besedil in odraslim, ki sicer neradi berejo zahtevna besedila, a jih literatura vendarle zanima. Zbirko odlikujejo nazorne in jasne ilustracije. Prirejena besedila ohranjajo bistvene značilnosti izvirnih besedil. Ohranjene so značilnosti literarne vrste, značilnosti avtorjevega sloga. Na začetku so vselej ob ilustracijah predstavljeni pomembni liki. Na koncu vsake knjige je tudi poglavje Po branju, v katerem so posredovane informacije o izvirnem besedilu, avtorju, zgodovinskem ozadju zgodbe, o tem, kaj je v priredbi izpuščeno, morebitne filmske predelave, vprašanja za razmislek, izpostavljene so glavne teme, slog in simbolika.

Štiri knjige so izšle kot prevodi britanskih priredb, in sicer *Huckleberry Finn* (2012) in *Tom Sawyer* (2013) Marka Twaina ter dram *Romeo in Julija* (2012) in *Hamlet* (2015) Williama Shakespearea. S pridobitvijo licence založba Real Reads založbam po svetu omogoča tudi izdajo priredb lastne nacionalne literature. Tako so izšle tudi Jurčičeva povest *Jurij Kozjak* (2014), Tavčarjeva *Visoška kronika* (2015) ter Vorančeva povest *Samorastniki* (2016), vse v priredbi Iztoka Iliča z ilustracijami Damijana Stepančiča.

Prav zaradi ohranjanja značilnosti besedila ter opisov likov in dodatnih pojasnil v poglavju Po branju so te priredbe zelo dobrodošle za osebe s posebnimi potrebami na področju jezika. Zelo so uporabne tudi za šolsko obravnavo. Vsekakor pa terjajo zrelejšega bralca. Na spletni strani založbe je sicer navedeno, da so namenjene mladim bralcem med 8. in 13. letom, vendar če govorimo o osebah s posebnimi potrebami, se ta starostna meja gotovo pomakne navzgor. Po naši oceni bi jih bili sposobni brati učenci 8. in 9. razreda, srednješolci z GJM in dobro usposobljeni gluhi.

Pri založbi Grafenauer so izdali tri priredbe zgodb o Kekcu, in sicer v obliki slikopisov. To so *Kecec in Pehta* (2012), *Kecec in Prisank* (2012) ter *Kecec in Bedanec* (2013). Besedilo je po Kekčevih zgodbah Josipa Vandota in Franceta Bevka priredil Niko Grafenauer. Besedilo je napisano z velikimi tiskanimi črkami. Samostalniki so označeni in ponazorjeni tudi s sličico v samem besedilu. Avtorica zelo nazornih ilustracij je Ajda Erznožnik. Slike so sicer namenjene mlajšim otrokom, ki še ne znajo brati, da lahko s pomočjo sličic sodelujejo pri branju, vendar so knjige zaradi svoje zasnovanosti primerne tudi za manj spretno bralce, ki imajo težave na področju bralnega razumevanja.

V okviru Evropske prestolnice kulture je pri Založbi Pivec izšla zbirka Mariborske vedute (2012). Gre za jezikovno posodobljene in prirejene pripovedke o Mariboru in okolici. V zbirki je izšlo šest pripovedk v obliki slikanic z ilustracijami Vere Kovačević. Besedila sta priredila in posodobila Dragica Haramija in Nino Flisar po izvirnih zapisih Josipa Brinarja, Oskarja Hudalesa in Jožeta Tomažiča. Zbirka obsega naslednje vedute: *Gadja kraljica*, *Pekrska gorca*, *Poštelski zaklad*, *Tri kače*, *Vodni mož Gestrin* ter *Zlodej sezida cerkev*. Zaradi svoje oblike so te knjižice zanimive in primerne tudi za branje otrok s težavami na področju jezika. Na videz preproste otroške slikanice z nazornimi ilustracijami, ki pripomorejo k razumevanju besedila, otroke pritegnejo, čeprav je besedilo nekoliko zahtevneje napisano.

3 Študija primera – obravnava Tavčarjeve *Visoške kronike* v oddelku 8. razreda učencev z GJM

S študijo primera, ki smo jo izvajali med poukom slovenščine na Centru za sluh in govor Maribor v šolskem letu 2014/2015, smo uporabnost in razumevanje priredb pri obravnavani populaciji neposredno preverjali v praksi. V nadaljevanju bomo predstavili samo enega od šestih primerov, ki so opisani v magistrskem delu. Gre za primer obravnave Tavčarjeve *Visoške kronike* v oddelku osmega razreda otrok z GJM, ki ga je sestavljalo osem, med 14 in 15 let starih učencev, od tega šest deklet in dva dečka. Učenci so vključeni v Prilagojeni program devetletne osnovne šole z enakovrednim izobrazbenim standardom za govorno-jezikovne motnje. Za primer *Visoške kronike* smo se odločili, ker imamo na voljo dve priredbi tega besedila (Zavod Risa in Miš založba) in ker je besedilo predlagano tudi v učnem načrtu za osmi razred.

Po uvodu, v katerem smo učencem pojasnili, da gre za prvoosebno pripoved Izidorja Khallana, ki opisuje dogodke s konca 17. stoletja, smo učencem dali v branje odlomek v berilu za 8. razred *Dober dan, življenje* založbe Mladinska knjiga. Kljub temu, da običajno prvič besedilo prebere učitelj, smo tokrat učence prosili, da prvi del odlomka skupaj z uvodnim delom, ki umešča odlomek v kontekst celotnega besedila, samostojno preberejo. Pred branjem smo jim pojasnili tudi pomen izraza kronika.

Del besedila, ki so ga učenci samostojno prebrali:

Listi iz *Visoške kronike*

Kmet Izidor Khallan je ob koncu 17. stoletja pisal kroniko svojega posestva na Visokem pri Škofji Loki. Na njenih straneh je ohranjen tudi spomin na javno sodno razpravo proti Visočanki Agati Schwarzkobler, ki jo je hlapec Marks Wulffing obdolžil čarovništva. To je storil iz maščevanja, ker ga je dekleta zaradi nadlegovanja na plesu pred vsemi oklofutalo.

Kako je bila sojena naša Agata pred krvavo sodnijo v Loki

Na dan sv. Tribuncija mučenika se je imela ob desetih zjutraj začeti sodba. Z Jurijem sva odjezdila v mesto. Upala sva, da bodeva sama in da nama ne bo treba povešati oči, ko je vendar od Žirov do Škofje Loke cela dolina vedela in govorila o naši sramoti. A močno sva bila ogoljufana: hodilo je po poti skoraj toliko množic kakor tedaj, ko hodi ljudstvo na božja pota. Hribovcev in dolincev – vseh je bilo polno, in nekateri so bili še tako brez vsake pameti, da so vlačili otroke s sabo. Vse je hitelo v mesto in skoraj več jih je bilo kakor tisti dan, ko so ob glavo dejali onega iz polka Ferrari, ki je umoril in oropal kmeta Zminca. Puščali so naju v miru, in to še celo tisti, ki so bili prepričani, da je Agata čarovnica, ker je lansko leto tu in tam padala toča v pogorju in po dolini. (*Dober dan, življenje*, 2008: 190.)

V berilu se odlomek nadaljuje in v celoti obsega devet strani. Učenci, vključeni v študijo primera, odlomka v celoti niso sposobni prebrati v izvirni obliki. Razumevanje je zaradi arhaičnosti besedišča in skladenjskih struktur oteženo tudi spretnejšemu bralcu, za bralca s težavami na področju jezika pa je skoraj nemogoče.

Po branju smo preverili, koliko so razumeli. Razen uvoda v odlomek, niso razumeli ničesar. Nihče izmed njih ni znal povzeti dogajanja v prebranem odstavku. Vse, kar so uspeli razbrati, je, da je dogajanje postavljeno v »stare čase«,³ da se odvija v Škofji Loki, eden od dečkov pa je omenil Ferrari. Na vprašanje, kam so hiteli ljudje, je bil eden od odgovorov, da so bežali pred točo.

Ko je del odlomka interpretativno prebral učitelj, so nekateri segmenti postali razumljivejši, vendar kljub temu je bilo po odzivu učencev zaznati nelagodje in nezainteresiranost. Besedilo se jim je zdelo »brezvezno, dolgočasno«.⁴

³ Namenoma uporabljen pogovorni izraz, saj nazorno prikazuje način dojetja besedila in odziv učencev nanj.

⁴ Gl. opombo 3.

Nato smo učencem v branje ponudili enak odlomek (*Sodba v mestu*) v priredbi lahkega branja (Zavod Risa). Glede na to, da je dogajanje celotnega odstavka, ki so ga prebrali v izvirni obliki, tukaj skraćeno v eni povedi, so prebrali besedilo, ki se nanaša na celoten odlomek v berilu.

Del besedila, ki sovпада z odlomkom, ki so ga prebrali v berilu, je v priredbi zavoda Risa poenostavljen:

SODBA V MESTU

Jurij in jaz sva šla v mesto Škofjo Loko.

Tam so sodili Agati.

Pripravljen je bil oder,

na njem so sedeli sodniki.

Zelo veliko ljudi je prišlo v mesto.

Eni so verjeli, da je Agata čarovnica

in da je zaradi nje padala toča.

(I. Tavčar: *Visoška kronika*, Lahko branje, 2012: 55.)

Takoj, ko so učenci začeli s samostojnim branjem priredbe v lahko branje, je bilo opaziti, da se je njihovo zanimanje za besedilo povečalo. Sami so izrazili željo, da bi knjigo v celoti prebrali. Pri naslednji uri slovenščine smo učencem glasno prebrali celotno besedilo v obliki lahkega branja. Zaradi preprostih in razumljivih povedi smo besedilo prebrali brez prekinitev, dodatnih pojasnil in razlag. Učenci so tako imeli možnost neprekinjeno slediti zgodbi. Po končanem branju so učenci dobili nalogo, da izpostavijo pomembne like ter opišejo motive za njihovo ravnanje. Sedem od osmih učencev je nalogo odlično opravilo. Like so umestili v zgodbo, znali so pojasniti njihove medosebne odnose, celo čustvene motive. Težave so imeli le z imeni, vendar je bilo to pričakovano, saj so imena neobičajna in nekatera težko izgovorljiva.

V nadaljevanju obravnave so učenci z zanimanjem iskali informacije o avtorju ter zgodovini domačije na Visokem. Nato smo učencem predstavili priredbo iz zbirke Prve prave. Učenci so sami poiskali del besedila, ki se nanaša na obravnavani odlomek.

Na dan sva že zgodaj zjutraj odjezdila v mesto. Množica ob poti naju je puščala pri miru, celo tisti, ki so verjeli, da je Agata Čarovnica, ker je lansko leto tu in tam padala toča. (*Visoška kronika*, Založba Miš, 2015: 83.)

Če primerjamo vse tri omenjene odlomke, lahko vidimo, da se med seboj precej razlikujejo. V priredbi lahkega branja je dogajanje celotnega odstavka iz izvornika skraćeno v eno samo poved »Jurij in jaz sva šla v Škofjo Loko.« V priredbi Prve prave je to isto dogajanje opisano v dveh kompleksnejših in v literarnoestetskem smislu bolj prirejenih povedih.

Izvorno besedilo je zapisano v arhaičnem jeziku in za učence z GJM praktično neberljivo. Tudi podatkov, ki za samo dojetje besedila niso relevantni, vendar

pa pritegnejo nepotrebno pozornost, je precej. To so predvsem imena, ki pozornost pritegnejo zaradi velike začetnice, so pa za branje zahtevna in nenavadna (Tribuncij, Ferrari, Zminc). Učenec, ki ves svoj trud vloži v branje teh imen, težko dojame, da za samo dogajanje sploh niso pomembna. Zato pride do napačnega razumevanja prebranega in popolne oddaljitve od bistva besedila. Tako je eden od dečkov opazil ime Ferrari, ki ga je takoj povezal z avtomobilom. To ga je dodatno zmedlo, saj smo odlomek umestili v 17. stoletje.

Kot je pokazala naša raziskava, so učenci prirejeno besedilo dobro razumeli tudi po samostojnem branju. Zgodbo so bili sposobni umestiti v kontekst, razumeli so motive za ravnanje oseb, dogajanju so sledili brez dodatne razlage in znali posamezne dogodke umestiti na časovni premici. Jasni so jim bili vzročno-posledični odnosi in ne nazadnje so bili sposobni prebrati knjigo, čeprav prirejeno, v celoti. Prav to pa je zanje največja motivacija.

Opozoriti velja še na pomen postopnosti, ki je nakazan skozi primer obravnave *Visoške kronike*. Na voljo smo imeli dve priredbi, ki se med seboj razlikujeta po svoji »težavnosti«. Za otroke, ki imajo težave z razumevanjem prebranega, bi bilo zelo dobrodošlo, če bi se vzpostavila produkcija literarnih priredb po različnih stopnjah težavnosti. Tako bi lahko otroke postopoma skozi priredbe pripravili tudi do branja in razumevanja izvirnih besedil.

Ugotovili smo tudi, da smo učence s tem, ko smo jim predstavili preprostejše besedilo v izdaji Zavoda Risa, spodbudili za nadaljnje raziskovanje in branje zahtevnejšega besedila v priredbi Miš založbe, ki ustreza tudi literarnoestetskim kriterijem in dejansko ohranja bistvene značilnosti besedila. Ohranjen je »starinsko obarvani slog, obogaten s tujkami, z vojaškim izrazoslovjem in s starinskimi besedami ... Za razgibanost pripovedi avtor poskrbi tudi s primerami« (*Visoška kronika*, poglavje Po branju, 2015: 120–121).

4 Sklep

Da bi dosegel minimalne standarde v učnem načrtu za slovenščino, mora učenec na koncu tretjega triletja samostojno in z razumevanjem brati literarna besedila. Glede na naše ugotovitve je ta standard pri učencih z GJM z besedili in odlomki, kakršni so zbrani v osnovnošolskih berilih, pravzaprav nemogoče doseči. Samostojnega branja z razumevanjem izvirnih (neprirejenih) literarnih besedil ti učenci zaradi svojih motenj niso sposobni.

Ugotovili smo, da je na slovenskem trgu vse več kakovostnih del, ki so pripravljena v skladu s priporočili za ciljno populacijo. Pri tem moramo upoštevati dejstvo, da so literarnoestetski kriteriji, ki veljajo za to populacijo, drugačni od tistih, ki veljajo za literaturo sicer, zato moramo biti v tem primeru naravnani predvsem na to, da so dela pripravljena v skladu s specialnodidaktičnimi priporočili, hkrati pa je posameznik z

njihovo pomočjo sposoben uživati tudi v literarnoestetskem doživljanju. Sposobnosti literarnoestetskega doživljanja otrok z GJM so drugačne. Prav to je tisto, kar je potrebno upoštevati in česar se je potrebno zavedati, kadar se lotevamo prilagajanja ali prirejanja besedil zanje, zato obravnavanih besedil ne gre ocenjevati v klasičnem literarnoteoretičnem smislu, saj je njihova sporočilnost namenjena točno določeni populaciji, katere kognitivne sposobnosti so zaradi motenj drugačne.

Največji primanjkljaj priredb je opaziti na področju literature, namenjene najstnikom v obdobju, ko naj bi, kot navaja M. M. Blažič (2008), po učnem načrtu že začeli z obravnavo nemladinske književnosti. Tukaj zelo pomembno delo opravljata Zavod Risa s svojimi priredbami lahkega branja ter Miš založba z zbirko Prve prave. S tega vidika bi bilo smiselno vzpostaviti sodelovanje med založbami, avtorji, strokovnjaki s področja specialne didaktike, logopedije, surdopedagogike in književnosti ter učitelji iz prakse. Po našem mnenju je to ključnega pomena za razvoj kakovostne produkcije priredb, ki bodo v veliko korist tako za šolsko kot za prostčasno uporabo otrok/mladostnikov/učencev s težavami na področju jezika. Veliko priložnost vidimo tudi v tem, da bi se prirejanja lastnih besedil lotili še živeči avtorji v povezavi s prej omenjenimi strokovnjaki. Tako bi besedila ohranjala značilen avtorski slog in gotovo ne bi bila osiromašena v literarnoestetskem smislu, hkrati pa bi bila razumljiva bralcem, ki zaradi svojih motenj izvirnega besedila ne zmorejo prebrati.

Glede na rezultate študije primera, ki smo jo izvedli v sklopu raziskave, so učenci imeli z branjem izvirnih besedil veliko več težav kot z branjem prirejenih. Prav tako so bili njihovi občutki ob branju prirejenih besedil veliko bolj pozitivni kakor ob branju izvirnih. Pri branju izvirnih besedil je pogosto prihajalo do napačnega razumevanja ali popolnega nerazumevanja dogajanja. V prirejena besedila so se učenci veliko lažje in bolje vživeli ter so bili na ta način sposobni literarno delo doživeti na nek način tudi v »katarzičnem« smislu. Tega pa jim branje izvirnika ne omogoča. Pomembno je, da lahko otroci/učenci berejo o svojih vrstnikih in njihovih pripetljajih na razumljiv način, sicer ostanejo prikrajšani za zelo pomemben vidik besedne umetnosti, literarnoestetsko doživljanje ob samostojnem branju.

Viri

Brinar, Josip, in Kovačević, Vera, 2012: *Pekrska gorca*. Priredila Haramija, Dragica, in Flisar, Nino. Maribor: Pivec.

Brinar, Josip, in Kovačević, Vera, 2012: *Vodni mož Gestrin*. Priredila Haramija, Dragica, in Flisar, Nino. Maribor: Pivec.

Finžgar, Fran Saleški, 2015: *Pod svobodnim soncem: lahko branje*. Priredila Knapp, Tatjana. Slovenj Gradec: Zavod Risa, Center za splošno, funkcionalno in kulturno opismenjevanje.

Hudales, Oskar, in Kovačević, Vera, 2012: *Gadja kraljica*. Priredila Haramija, Dragica, in Flisar, Nino. Maribor: Pivec.

Hudales, Oskar, in Kovačević, Vera, 2012: *Tri kače*. Priredila Haramija, Dragica, in Flisar, Nino. Maribor: Pivec.

Jurčič, Josip, 2014: *Jurij Kozjak*. Priredil Ilich, Iztok. Dob pri Domžalah, Miš.

Knjigca, založništvo in izobraževanje: <<http://www.knjigca.si>>. (Dostop 25. 10. 2016.)

Kodriš, Nataša, 2011: *Mojca Pokrajculja*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.

Kodriš, Nataša, 2012: *Peter Klepec*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.

Levstik, Fran, 2013: *Kdo je napravil Vidku srajčico*. Priredila Kodriš, Nataša. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.

Milčinski, Fran, in Razpotnik Donatti, Ana, 2008: *Laž in njen ženin*. Ljubljana: Sanje.

Milčinski, Fran, in Razpotnik Donatti, Ana, 2011: *Kako so si Butalci omislili pamet*. Ljubljana: Sanje.

Milčinski, Fran, in Razpotnik Donatti, Ana, 2013: *V Butalah sejejo sol*. Ljubljana: Sanje.

Milčinski, Fran, in Razpotnik Donatti, Ana, 2015: *Butalski policaj in ceftzelj*. Ljubljana: Sanje.

Mohor, Miha; Honzak, Mojca; Medved Udovič, Vida; Pirih Svetina, Nataša, 2008: *Dober dan, življenje, berilo za slovenščino v 8. razredu osnovne šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Prežihov Voranc, 2016: *Samorastniki*. Priredil Ilich, Iztok. Dob pri Domžalah, Miš.

Shakespeare, William, 2012: *Romeo in Julija*. Dob pri Domžalah: Miš.

Shakespeare, William, 2012: *Romeo in Julija: lahko branje*. Priredila Knapp, Tatjana. Slovenj Gradec: Zavod Risa, Center za splošno, funkcionalno in kulturno opismenjevanje.

Shakespeare, William, 2015: *Hamlet*. Dob pri Domžalah: Miš.

Tavčar, Ivan, 2012: *Visoška kronika: lahko branje*. Priredila Fužir, Saša. Slovenj Gradec: Zavod Risa, Center za splošno, funkcionalno in kulturno opismenjevanje.

Tavčar, Ivan, 2015: *Visoška kronika*. Priredil Ilich, Iztok. Dob pri Domžalah: Miš.

Tavčar, Ivan; Magajna, Bogomir; Grum, Slavko; Kosmač, Ciril; Prežihov Voranc, 2013: *Naše zgodbe: lahko branje*. Priredili Knapp, Tatjana, in Fužir, Saša. Slovenj Gradec: Zavod Risa, Center za splošno, funkcionalno in kulturno opismenjevanje.

Tomažič, Jože, in Kovačević, Vera, 2012: *Poštelski zaklad*. Priredila Haramija, Dragica, in Flisar, Nino. Maribor: Pivec.

Tomažič, Jože, in Kovačević, Vera, 2012: *Zlodej sezida cerkev*. Priredila Haramija, Dragica, in Flisar, Nino. Maribor: Pivec.

Twain, Mark, 2012: *Huckleberry Finn*. Dob pri Domžalah: Miš.

Twain, Mark, 2013: *Tom Sawyer*. Dob pri Domžalah: Miš.

Učni načrt za pouk slovenščine v osnovni šoli za prilagojen program z enakovrednim izobrazbenim standardom za učence z govorno-jezikovnimi motnjami, 2004. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport in Zavod RS za šolstvo.

Vandot, Josip; Bevk, France, in Erznožnik, Ajda, 2012: *Kekec in Prisank*. Priredil Grafenauer, Niko. Ljubljana: Grafenauer.

Vandot, Josip; Bevk, France, in Erznožnik, Ajda, 2013: *Kekec in Bedanec*. Priredil Grafenauer, Niko. Ljubljana: Grafenauer.

Zorec, Miha; Zorec, Špela, in Zorec, Manca, 2014: *Kako je rusica pregnala grdinico*. Grosuplje: Knjigca.

Zorec, Miha; Zorec, Špela, in Zorec, Manca, 2014: *Lisica in polžek*. Grosuplje: Knjigca.

Literatura

Blažič, Milena Mileva, 2008: Mladinska književnost v literarni vedi in v izobraževanju. Krakar Vogel, Boža (ur.): *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode. Metode in vrsti. Obdobja 25*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 177–195.

Evropska pravila za pripravo informacij v lahko berljivi in razumljivi obliki: informacije za vse. Zveza sožitje – zveza društev za pomoč osebam z motnjami v duševnem razvoju Slovenije. <<http://www.zveza-sozitje.si>>. (Dostop 8. 4. 2016.)

Guidelines for easy-to-read materials: <<http://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/professional-report/120.pdf>>. (Dostop 15. 3. 2016.)

Hladnik, Miran, 1983: *Trivialna literatura*. Ljubljana: SAZU.

Kobe, Marjana, 1987: *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kriteriji za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oz. motenj otrok s posebnimi potrebami, 2015. ZRSŠ. Ljubljana.

Mlakar, Ida, 2013: Kaj je kakovostna literarna priredba? *Knjižničarske novice* 23/1–2. 8–9.

Mohor, Miha, 2013: Priredbe literarnih del za mladino. *Revija za elementarno izobraževanje* 6/2–3. 213–221.

Stanovnik, Majda, 1998: Prevod, priredba, prevod priredbe. *Primerjalna književnost* 21/1. 35–52.

Vizjak, Nika, 2016: *Priredbe leposlovja za otroke z motnjami sluha in govorno-jezikovnimi motnjami*. Magistrsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta, UM.

POJMOVANJE JEZIKOVNE ZVRSTNOSTI PRI POUKU SLOVENŠČINE V GIMNAZIJI MED TEORIJO IN PRAKSO

Razmerja med jezikovnimi zvrstmi so se v t. i. postmoderni družbi spremenila, zato sta pomembni nalogi pouka prvega jezika, da učenca usposobi za samozavestno in tekoče izražanje v knjižnem jeziku, a hkrati razvija njegovo kritično diskurzivno prožnost. Ker je to mogoče doseči le, če upoštevamo vloge, ki jih ima knjižni jezik v življenju posameznika, smo v prispevku najprej pregledali, na katera odstopanja od tradicionalne teorije zvrstnosti se opozarja v slovenskem jezikoslovju ter kateri modeli zvrstnosti se predlagajo. Na podlagi teh ugotovitev je bil analiziran učni načrt za gimnazije (2011), njegov načelni odnos do jezikovne raznolikosti ter operacionalizacija tega odnosa skozi natančneje določene cilje in vsebine. V sklepnem delu je predlaganih nekaj izhodišč za pedagoško prakso in za nadaljnje raziskovanje.

Ključne besede: pouk prvega jezika, jezikovne zvrsti, diskurzivna prožnost, knjižni jezik, vloge jezika

T. i. postmoderno obdobje zaznamuje vedno večja spremenljivost individualnih življenjskih prostorov in življenjskih stilov (Ule Nastran 2013: 89). Poleg kolektivne, nacionalne identitete imajo vse pomembnejšo vlogo osebne identitete, ki se oblikujejo skozi socialno interakcijo med ljudmi. Ker posameznik, ko postaja član različnih družbenih skupin, prevzema tudi njihove jezikovne različice in diskurzivne vzorce, se hkrati spremenjajo vloge jezikovnih različic ter razmerja med njimi.

Kljub spremembam pa knjižni jezik v svoji zapisani in govorjeni različici¹ ostaja tista zvrst, ki posamezniku omogoča docela kompetentno sodelovanje v izobraževanju,

¹ Na relativno enotnost zapisanega in neenotnost govorjenega jezika opozarja med drugim Uri (2016: 188).

strokovnem, poklicnem in javnem življenju (Larre 2009: 27).² Odnos govorca do knjižnih (in drugih socialnih) zvrsti jezika je pri tem, če povzamemo po Susan Shimanoff (1980), okvirno štirih vrst. To so: slepo sprejemanje ali odklanjanje norm, pri čemer govorec norm ne prepozna; nenamerno sprejemanje ali odklanjanje norm, ko govorec norme sicer pozna, vendar tega znanja ne zna uporabiti v konkretni situaciji; namerno sprejemanje pravil ali njihovo odklanjanje, ko norme zavestno sprejmemo/odklonimo, a tega ne počnemo na podlagi argumentov; pozitivna ali negativna refleksija, ko se za svoje jezikovno vedenje odločamo na podlagi kritičnega razmisleka o danih normah. Pri tem normo³ razumemo kot to, kar je v določeni zvrsti glede na govorni položaj splošno normalno (prim. Zemljak Jontes 2014: 11) oz. kar je z družbeno navado in soglasjem postalo splošno sprejeto (Dobrovoljc, Jakop 2011: 16). Hkrati norme tudi ne omejujemo le na knjižni jezik, temveč jo pripisujemo vsaki jezikovni socialni in funkcijski zvrsti in podzvrsti (prim. Škiljan 1999: 166–167). Vendar je – v nasprotju z drugimi socialnimi zvrstmi – slovenski knjižni (predvsem zapisani oz. zborni) jezik kodificiran v temeljnih jezikovnih priročnikih,⁴ njegovih eksplicitno zapisanih pravil pa se učimo in jih uzaveščamo v šoli (Dobrovoljc, Jakop 2011: 16).⁵

V spremenjenih družbenih okoliščinah tako ena temeljnih nalog pouka prvega/maternega jezika ostaja učence usposobiti za samozavestno in tekoče pisno in ustno sporazumevanje v knjižnem jeziku, a hkrati razvijati kritično diskurzivno prožnost, povezano tako z zavestnim izbiranjem različic knjižnega jezika oz. jezikovnih prvin kot različnih knjižnih ali neknjižnih socialnih zvrsti. V prispevku nas zato zanima, 1. kako na detradicionalizacijo jezikovnih rab odgovarja slovenistično jezikoslovje, 2. kako je razmerje med jezikovnimi zvrstmi razumljeno v učnem načrtu za gimnazijo (2011) in 3. katere smernice za pedagoško prakso je mogoče oblikovati na podlagi obeh analiz.

1 Jezikovna zvrstnost v slovenskem jezikoslovju

A. E. Skubic (2005: 5) ugotavlja, da je bil tradicionalni odnos slovenistične stroke do knjižnega jezika na eni ter do drugih jezikovnih različic in do njihovih govorcev na drugi strani izključujoč. Tak odnos je v veliki meri izhajal iz teorije J. Toporišiča

² Kar je po mnenju avtorja še posebej pomembno z vidika družbenih skupin, katerih primarne različice so tako ali drugače depriviligirane ali celo stigmatizirane (Larre 2009: 27).

³ Po A. Vidovič Muha (1991: 138) jo sestavljajo vse (jezikovno)funkcijske in (jezikovno)identifikacijske prvine.

⁴ Jezikovna pravila, ki določajo zapisovanje in izgovarjavo, so predstavljena v pravopisnih in pravorečnih priročnikih, jezikovnosistemske lastnosti v slovnici, obseg in značilnosti besedišča v slovarju, stilne posebnosti pa v stilističnih priročnikih.

⁵ Pri tem je treba opozoriti na dve posebnosti, povezani s slovenskim knjižnim jezikom. Prvič, slovenski zborni knjižni jezik, ki se uporablja večinoma v pisnem sporazumevanju, se močno razlikuje od pogovornega knjižnega jezika, ki se večinoma uporablja v govorni komunikaciji in dopušča odstopanja od kodificirane zborne norme. In drugič, tudi slovenski zborni knjižni jezik ni homogen, saj zaradi upoštevanja realne rabe obstaja variantnost, ki je bodisi že del kodificirane norme bodisi še vedno del nekodificirane, a splošno sprejete norme.

(2000), zasnovane na podlagi praškega strukturalnega funkcionalizma. Po njej je razmerje med socialnimi zvrstmi kot izrazom družbenega okolja oz. skupine govorcev hierarhično urejeno, pri čemer najvišje mesto pripada knjižnemu jeziku, ki ima nacionalnopolovezovalno in nacionalnoidentitetno vlogo. Knjižni jezik, ki je razdeljen na knjižno zborni in knjižno pogovorno zvrst (*Slovenski pravopis* 2001: 125) je hkrati razumljen kot edina socialna zvrst, ki se lahko uresniči v vseh funkcijskih zvrsteh, medtem ko je raba preostalih socialnih različic omejena le na področje praktičnosporazumevalne vrsti. Funkcijske vrsti namreč Toporišič opredeljuje kot »jezikovne značilnosti, lastne vrsti besedil za določeno uporabo«. Pri tem se, kot opozarjata Dular (1979: 80) in Skubic (1995: 155), funkcijske vrsti besedil namesto na podlagi vloge oz. funkcije definirajo na podlagi opisa težko spremenljivih povezovalnih skupnih značilnosti ter tipičnih govornih položajev oz. besedilnih vrst, v katerih se z izbrano zvrstjo srečujemo.

1.1 Razhajanja med tradicionalno teorijo zvrstnosti in jezikovno rabo

V slovenskem jezikoslovju se vse od devetdesetih let opozarja na razhajanja med uveljavljeno teorijo zvrstnosti in dejansko rabo knjižnega jezika. Tako npr. Kalin Golob (2008: 522) za medijska besedila ugotavlja, da bi morali v njih uporabljati knjižni jezik,⁶ raba pokrajinskega pogovornega ali narečnega jezika pa je predvidena zgolj kot stilno sredstvo, predvsem v t. i. zabavnih oddajah (Kalin Golob 2008: 522). Vendar se v devetdesetih letih 20. stoletja začnejo pojavljati pogovorne oddaje, v katerih voditelji načrtno izberejo neknjižno zvrst, kar je izraz želje po sproščenosti in ustvarjanju stika s sogovorci in gledalci/poslušalci (Kalin Golob 2008: 522). Po letu 2005 pa postane pogovorni diskurz tudi pogosta izbira vodenja javnih prireditvev, kadar je voditelj igralec in se vodenje spremeni v neke vrste umetniški dogodek (Smole 2009: 562). Izbira neknjižne vrsti v teh primerih po Kalin Golob (2008: 524) dokazuje, da javnost, vseslovenskost ali celo prestižnost dogodka »niso merila, na podlagi katerih bi bilo mogoče postavljati model jezikovne zvrstnosti, kot ga predstavljajo naši priročniki«. Hkrati pa kaže, da izbira neknjižne vrsti v javnem diskurzu ni nujno izraz manjše kultiviranosti posameznika. Gre za zavestno odločitev, s katero želi govorci izraziti svojo pripadnost določeni mikroskupnosti, z njo povezanim predvidevanjem in stereotipom.

V. Smole (2009) in M. Bitenc (2016) opozarjata tudi na odstopanja, ki jih ni mogoče opazovati kot ponavljajočo se družbeno prakso, temveč gre za izraz individualnega odklanjanja kulturno ustaljenih vzorcev. Govorci zaradi močne identifikacije z družbeno skupino, katere izraz je določena neknjižna socialna zvrst jezika, to zavestno izberejo celo v položajih, ko se od njih pričakuje raba knjižnega jezika.

Zaradi ugotovitev o neusklajenosti pri pouku slovenščine uveljavljene tradicionalne zvrstnostne teorije s sodobno jezikovno prakso se je v slovenskem jezikoslovju oblikovalo nekaj modelov, ki so po eni strani rahljali shematsko razmerje med

⁶ Ker tako Kalin Golob kot Kunst Gnamuš in Skubic govorijo o knjižnem jeziku ter ga ne ločujejo na zborni in pogovorno zvrst, tudi v povzemanju njihovih ugotovitev uporabljamo splošnejše poimenovanje.

socialnimi in funkcijskimi zvrstmi ter po drugi strani na novo opredelili razmerje med knjižnimi in neknjižnimi zvrstmi.

1.2 Vloga jezika kot izhodišče za opredeljevanje funkcijskih zvrsti

Olga Kunst Gnamuš (1992) in Andrej E. Skubic (1994/95) sta za izhodišče opredeljevanja funkcijskih zvrsti določila prevladujočo vlogo jezika kot sredstva sporazumevanja. Kunst Gnamuš je tako razlikovala med *znanstvenim* govorom, katerega edini namen je ubeseditev stvarnosti in ima prevladujočo reprezentacijsko vlogo, ter *ideološkim* govorom, ki ima prvotno vplivajnsko vlogo. Skubic je na podlagi tuje znanstvene literature (predvsem Havrankovih razprav) to razlikovanje še nadgradil in na podlagi prevladujoče vloge kot temeljnega in subjekta verjetja kot sekundarnega merila definiriral štiri govore. Funkcija *znanstvenega* govora je tudi v Skubičevi opredelitvi samo reprezentacijska, verjetje pa je odvisno od prepričljivosti logičnega dokazovanja. Poljudnoznanstvena zvrst se skupaj s publicistično in praktičnosporazumevalno uvršča v *sporočanjnsko-vplivajnski* govor, v katerem prevladuje vplivajnska funkcija, verjetje pa je odvisno od t. i. subjekta, vrednega zaupanja. V sporočanjnskem polu tega govora je poleg vplivajnske poudarjena reprezentacijska vloga, pri čemer ne gre za odkrivanje in logično dokazovanje novih spoznanj, temveč za predstavitev preverjenih ugotovitev, za resničnost katerih jamči tudi avtor s svojo poklicno avtoriteto. V vplivajnskem delu pa sta poleg primarne vplivajnske vloge pogosto poudarjeni izrazna in fatična.

Na podlagi konvencionalnosti sredstev, s katerimi dosegamo učinek, Skubic kot posebno skupino opredeli *konvencionalnoperformativni* oz. *uradovalni* govor. V njem dosegamo učinek s konvencionalnimi sredstvi, ki jih določajo posebne konvencije, in če smo za to pooblaščen. V ospredju je izvršilni namen, verjetje pa je odvisno od avtoritete, ki jo govorcu daje formalno določen status.⁷

Skubic kasneje ne govori več o funkcijskih govorih, temveč o registrih, diskurzih in žanrih, skozi katere se v institucionalnem okolju uresničujejo zahteve govornega položaja, bistvena določilnica pa je vloga jezika.⁸ V okviru institucionalnega

⁷ S takim pogledom se je tradicionalno pojmovanje funkcijske zvrstnosti približalo pojmovanju registrov, kot izhaja iz Hallidaya, McIntosha in Stevensa (1966).

⁸ V knjigi *Obrazi jezika* (2005) je Skubic teorijo funkcijske zvrstnosti posodobil ter *znanstveni*, *sporočanjnsko-vplivajnski* in *konvencionalnoperformativni* oz. *uradovalni* govor na podlagi dopolnjene teorije preimenoval v *kognitivni*, *pragmatični* in *pravni diskurz*. Čeprav je s posodobitvijo ob prvih dveh diskurzih v poimenovanju izpostavil vlogo jezika kot bistveno merilo določanja funkcijskih zvrsti, v prispevku ohranjamo njegova prvotna poimenovanja. Prvi razlog je v tem, da se – tako kot v prvotni razvrstitvi *znanstveni govor* – *pravni diskurz* bolj kot na vlogo jezika nanaša na določen institucionalni kontekst. Vendar nastajajo znotraj znanstvenega govora funkcijsko relativno enotna besedila, medtem ko so besedila, ki tvorijo pravni diskurz, funkcijsko različnih vrst (poleg konvencionalnoperformativnih, kot so npr. izreki sodb, zakoni, predpisi, tudi vplivajnska, npr. sklepni govori tožilcev in zagovornikov; ali poizvedovalna, npr. sodna zaslišanja), zaradi česar se vloga jezika oz. besedila kot izhodiščno merilo umika v ozadje. Drugi razlog za ohranjanje prvotnega poimenovanja pa je v tem, da je v posodobljeni teoriji Skubic diskurze povezoval (zgolj) z institucionalnim okoljem.

sporazumevanja razpravlja tudi o nehomogenosti knjižnega jezika. Glede na različne vloge namreč znotraj tradicionalnega pojma knjižnega jezika ločuje dva pojava (Skubic 2005: 46): standardni jezik razume kot tisto različico, ki je nastala na podlagi procesa čim večjega poenotenja in nevtralizacije. Kot kulturni jezik pa deluje, kadar je v ospredje postavljen pojem jezikovne kulture oz. kulturne rabe jezika. Gre za jezik, ki ga ima prevladujoča družbena skupina za primerne za družbeno prestižne priložnosti (Skubic 2005: 48). Z vidika variantnosti to pomeni, da knjižni jezik v svoji standardni funkciji teži k čim večji enotnosti in dopušča variantnost znotraj kodificirane zbornosti, medtem ko za vrednotenje jezikovne pravilnosti, kadar govorec uporablja knjižni jezik kot kulturni jezik, ni mogoče postaviti absolutnih meril. Na izbiro dejanskih jezikovnih prvin tudi znotraj knjižnega jezika namreč vpliva predvsem govorni položaj.

1.3 Večja ali manjša podobnost s knjižnim jezikom ter primarnost oz. sekundarnost kot merili za določanje sociolektov po A. E. Skubicu

Pri oblikovanju sodobnejšega modela socialne zvrstnosti se je A. E. Skubic naslonil na Gillesovo teorijo sociolektov, tj. govorov različnih družbenih skupin. Opredeljeval jih je na podlagi dveh meril: oddaljenosti od knjižnega jezika ter primarnosti oz. sekundarnosti z vidika posameznika.⁹

Na podlagi prvega merila ločuje kultivirane in obrobne sociolekte. Prvi so bližje knjižnemu jeziku in jih govorijo predvsem pripadniki družbenih skupin z določeno ekonomsko, kulturno ali politično močjo, ki sprejemajo vrednote in pravila prevladujoče kulture. Obrobni sociolekti pa so značilni za govorce depriviligiranih družbenih skupin, ki sicer priznavajo »superiornost« knjižnega jezika, vendar so hkrati izrazito lojalni do svojega sociolekta. Občutijo ga kot izraz posebnega načina življenja, zato vsako prestopanje v drug diskurz razumejo kot njegovo zanikanje oz. izdajo (prim. Skubic 2003).

Znotraj vsake skupine sociolektov je mogoče ločevati še primarne in sekundarne. Primarni sociolekt je po Geeju (1989) tista jezikovna različica, ki se je je posameznik naučil najprej in jo uporablja v neposredni komunikaciji z družino in prijatelji; je relativno nespremenljiv in ima največjo identitetno moč. Sekundarne sociolekte pa posameznik sprejema skozi socializacijo – kot izraz identificiranja z neformalnimi (sub)kulturnimi, strokovnimi ali interesnimi skupinami, v katere vstopa ali jim želi pripadati.

⁹ Podobno v analizi variantnosti pogovorne ljubljansčine Makarova (2004: 288) ugotavlja, da se slovensko govoreči najprej nauči govorce svojega primarnega okolja (družine, rojstnega kraja), ki hkrati pripada določeni regiji. Kot primarna govorica lahko nastopa narečje oz. nadnarečni neknjižni govor, v posameznih primerih pa se je po njenem mnenju mogoče kot prve zvrsti naučiti tudi kultivirane govorce (kultivirane mestne govorce, knjižne govorce z lokalno obarvanostjo).

Vsi sociolekti, ki jih Skubic uvršča na to os, so neknjižni, saj je slovenski knjižni jezik v skladu z Gillesovo in Poweslandovo (1975: 15) delitvijo knjižnih jezikov na tiste, ki imajo poudarjeno predstavitveno in formalno-družbeno vlogo, ter tiste, ki so izraz določene družbene skupine s poudarjeno identitetno vlogo, umestil le v prvo skupino.

1.4 Vloge jezika kot izhodišče za načrtovanje pouka

Zdi se, da sta Skubic in Kunst Gnamuš z vlogo jezika kot temeljnimi merilom za določanje funkcijskih zvrsti omogočila pojasnjevanje odstopanja od predvidene rabe knjižnega jezika oz. vztrajanja pri njem v uradnem in javnem sporazumevanju. Hkrati pa Skubičeva izključitev knjižnega jezika s socialne osi knjižnemu jeziku z vidika posameznika odvzema identitetno razsežnost. Ali, povedano drugače, če omogoča razmislek o potrebi po učenju slovenskega knjižnega jezika kot različice z največjo predstavitveno močjo, hkrati ne omogoča razmisleka o slovenskem knjižnem jeziku kot izrazu identificiranja z državno ali narodno skupnostjo kot posebno družbeno skupino.

Da bi lahko v šoli zajeli dejansko jezikovno stvarnost in vlogo zapisanega in govorjenega knjižnega jezika v njej, se zato zdi pomembno umestiti knjižni jezik tudi na prvo, socialno os. Pri tem se lahko naslonimo na klasično funkcijsko jezikoslovje (prim. Jakobson, Halliday, Škiljan), ki opredeljuje tri temeljne funkcije jezika: informativno oz. predstavitveno, družbeno oz. medosebno in identitetno oz. izrazno.¹⁰ Z vidika prve vloge je knjižni zborni jezik najbolj nevtralna, neosebna, objektivna in terminološko natančna jezikovna zvrst; ta vloga je posebej pomembna v znanstvenih in formalnoperformativnih besedilih ter v tistih besedilih, ki jih lahko po Skubicu uvrstimo v predstavitveni pol sporočanja-vplivajkega govora, ki jih je v skladu s Skubičevimi uvrstitvijo vsa mogoča umestiti v institucionalni okvir. Družbena vloga je izražena tako v neformalnem kot formalnem sporazumevanju: v formalnem sporazumevanju raba knjižnega jezika pogosto izraža formalno in neosebno razmerje med udeleženci sporazumevanja, pa tudi njihov neenakovredni status v institucionalni hierarhiji. V neformalnem sporazumevanju pa zaradi svoje sekundarnosti in dejstva, da se ga mora večina govorcev slovenščine kot prvega ali drugega jezika – če želi doseči tekočnost¹¹ in visoko raven znanja – dolgo učiti v šoli, izraža govorcevo višjo izobrazbo; uporablja se tudi kot sredstvo, s katerim se povečuje medosebna razdalja med sogovorcema.¹² Identitetna vloga knjižnega

¹⁰ Te tri funkcije upošteva O. Kunst Gnamuš (1992) tudi pri raziskovanju pedagoškega diskurza.

¹¹ Tekočnost razumemo kot zmožnost posredovanja besedil v knjižnem jeziku brez zaustavitve, pove-zanih z (ne)obvladovanjem koda.

¹² Makarova (2004: 288) opozarja, da na variantnost ljubljansčine kot primarne govornice Ljubljancev vplivata dva dejavnika: govorni položaj, ki sproži jezikovno prilagajanje, in socialne karakteristike govorečega, ki določajo stopnjo prisotnosti lokalizmov v primarni govornici.

jezika pa je poudarjena, kadar je uporabljen kot reprezentativna, prestižna jezikovna različica,¹³ ki predstavlja nacionalno skupnost, utemeljeno na skupnem jeziku.¹⁴

2 Razumevanje jezikovne zvrstnosti v učnem načrtu za pouk slovenskega jezika v gimnazijah (UN 2011)

Vprašanje, ki se nam zastavlja ob analizi najnovejšega učnega načrta, je predvsem, ali so v njem po letu 1998, ko se je pouk od prevladujočega tradicionalnega preusmeril k prevladujočemu komunikacijskemu, našle izraz tudi spremenjene družbene okoliščine in jezikovne rabe. Pri analizi smo ločili dvoje sestavin:

- opredelitev predmeta in splošne cilje, ki izražajo temeljna stališča do jezikovne raznovrstnosti;
- učne sklope, didaktična priporočila in pričakovane dosežke učencev, ki neposredno usmerjajo učitelja pri načrtovanju in izvajanju pouka.

Pri analizi sestavin nas je zanimalo:

1. ali se učencem omogoča osmišljena izbira različnih knjižnih in neknjižnih zvrsti jezika, s čimer bi se sprostilo hierarhično razmerje med knjižnim jezikom in učenčevim primarnim (ali sekundarnim neknjižnim) govorom ter hkrati razvijalo diskurzivno prožnost;
2. ali se imajo učenci kot »uporabniki« jezika priložnost srečevati z govorjenim in zapisanim knjižnim jezikom v različnih vlogah in se kontekstualizirano ozaveščati tako o njegovi prikazovalni kot simbolno-identitetni in družbeni moči, s čimer bi se razvijal tudi pozitiven odnos do knjižnega jezika in njegove vloge;
3. ali se v položajih, ki upravičujejo rabo knjižnega jezika, dijake usmerja v ozaveščanje o različicah slovenskega knjižnega jezika in v jezikoslovno primerjavo knjižnega jezika z neknjižnimi zvrstmi ter s tem spodbuja tekočo rabo knjižnega jezika tako v ustnem kot pisnem sporazumevanju.

2.1 Načelna izhodišča

V **opredelitvi predmeta** (UN 2011: 5) je zapisano, da dijaki pri predmetu slovenščina¹⁵ usvajajo slovenski jezik kot temeljni pogoj za učenje in spoznavanje ter za učinkovito sporazumevanje, pa tudi razvijajo »zavest o pomenu materinščine sploh, o slovenščini kot državnem in uradnem jeziku, o njenem položaju v Evropski uniji in o njeni

¹³ Na prestižnost knjižnega jezika v primerjavi z narečji opozarja npr. Tivadar (2004: 437–452).

¹⁴ Ta delitev omogoča tudi ozaveščanje o nehomogenosti knjižnega jezika in o variantnosti jezikovnih sredstev. Zdi se namreč, da besedila s poudarjeno predstavitveno vlogo, še posebej znanstvena in formalnoperformativna, zaradi težnje po poenotenem izrazu dopuščajo najmanj variantnosti, medtem ko je v drugih vrstah besedil variantnost sprejemljiva in ponekod celo zaželena.

¹⁵ Ugotovitve se nanašajo na jezikovni del, ki je v UN vsebinsko ločen od književnega.

izrazni razvitosti na vseh področjih javnega in zasebnega življenja« oz. »o pomembni vlogi slovenskega jezika v svojem osebnem, družbenem in poklicnem življenju«. Zavest o različnih vlogah jezika je v splošnih ciljih nadalje opredeljena kot zavest o slovenščini kot temeljni prvini državljanske ter kulturne identitete in kot zavest o tem, da je slovenščina za materno govorce najbolj naravna socializacijska danost ter temeljna prvina njihove osebne in narodne identitete.

V načelnih izhodiščih je torej poleg prikazovalne in vplivajnske vloge jezika poudarjena tudi identitetna (izrazna in povezovalna). Čeprav je večinoma govor o knjižni slovenščini¹⁶ kot temelju narodne in državljanske identitete in kot socialni zvrsti, ki je uresničljiva na vseh ravneh družbenega življenja, se vsaj s sklicevanjem na področja zasebnega življenja omogoča tudi vključevanje ozaveščanja o vlogah drugih socialnih zvrsti jezika. Prav tako splošni cilji z opozarjanjem na izbirnost omogočajo razvijanje jezikovne prožnosti.

2.2 Konkretizacija načelnih izhodišč

Uresničitev načelnih izhodišč je natančneje predvidena v sedmih **procesno-ciljnih in vsebinskih sklopih**, priporočenih dejavnosti, zapisanih v didaktičnih priporočilih, in pričakovanih dosežkih učencev.

1.1.1

V prvem sklopu *Oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi* (UN 2011: 8) je v ospredju razvijanje narodne in državljanske zavesti, saj se učenci srečujejo predvsem z vlogo knjižnega jezika kot uradnega/državnega jezika in vlogo slovenščine kot materinščine na splošno; tj. v primerjavi z drugimi/tujimi jeziki. Vključevanje preostalih zvrsti¹⁷ predvidevata le zadnja cilja: neposredno cilj *Dijaki/dijakinje si uzaveščajo večplastnost/raznovrstnost slovenščine in jezikov na sploh*; posredno pa cilj *Dijaki/dijakinje si uzaveščajo vlogo sporazumevanja v vsakdanjem življenju*. Ob tem, kot predvidevajo pričakovani dosežki, *dijak našteje jezikovne zvrsti, predstavi zanje ustrezne okoliščine in nekaj njihovih značilnosti*. (UN 2011: 34)

1.1.2

Naslednji štiri sklopi (UN 2011: 9–12) so usmerjeni v razvijanje zmožnosti sprejemanja in tvorjenja raznovrstnih besedil. Osnovno merilo oblikovanja sklopov je eno- in dvogovornost; znotraj dvogovornosti je dodatno upoštevan prenosnik, znotraj enogovornega sporazumevanja pa receptivno-produktivna dejavnost.

¹⁶ V učnem načrtu se dosledno uporablja termin knjižna slovenščina, ne da bi se govorilo o razlikah med zborna in knjižno pogovorno zvrstjo, zato se v analizi in komentarjih učnega načrta tudi v članku uporablja nadpomenski termin.

¹⁷ Iz učnega načrta ni jasno razvidno, ali so mišljene socialne, funkcijske ali oboje zvrsti. Vendar je mogoče, glede na to, da se v učnem načrtu uporablja le izraz *socialne zvrsti*, izraz *funkcijske zvrsti* pa ne, sklepati, da se jezikovne zvrsti nanašajo na socialne zvrsti, medtem ko se raznovrstnost in večplastnost slovenščine nanaša (tudi) na funkcijske zvrsti.

Temeljne vsebine so besedila tipičnih besedilnih vrst, ki so v sklope umeščene na podlagi funkcijske zvrstnosti: v okviru dvogovornega sporazumevanja se dijaki predvidoma srečujejo z uradnimi besedili, večino enogovornih besedilnih vrst pa je mogoče že na podlagi poimenovanja nedvoumno uvrstiti bodisi med strokovna bodisi med publicistična besedila. Izjema so le propagandna besedila in različne vrste predstavitev, kjer je besedilna vrsta opredeljena na podlagi prevladujoče vloge.

Predstavitvena besedila tako načeloma odpirajo možnost umeščanja na različna področja družbenega, javnega in zasebnega življenja ter uporabe različnih socialnih in funkcijskih vrst jezika. Vendar ob opazovanju besedil v konkretni govorni situaciji nikjer ni predviden razmislek o kulturno-družbenem kontekstu, stališčih, vrednotah, pogledih, ki jih izražamo tako z izbiro jezikovne zvrsti kot jezikovnih elementov. Nasprotno, pomembno merilo za presojanje je povsod jezikovna pravilnost, vezana na knjižni jezik. Zato se zdi, da ostaja razumevanje prožnosti tudi ob predstavitvah omejeno na objektivnost in subjektivnost v knjižnem jeziku ter na razmerje med publicističnim in strokovnim besedilom.

1.1.3

Večina ciljev, umeščenih v šesti sklop *Razvijanje poimenovalne, skladijske, pravorečne, pravopisne in slogovne zmožnosti ter zmožnosti nebesednega sporazumevanja*, se nanaša na jezikovno zmožnost (v knjižnem jeziku), v okviru razvijanja slogovne zmožnosti pa dijaki »opazujejo svoje in tuje sporazumevanje v slovenščini v raznih okoliščinah, prepoznajo jezikovne zvrsti in jim določajo ustrezne okoliščine sporočanja, uporabljajo okoliščinam ustrezne jezikovne zvrsti ter izražajo mnenje o ustreznosti jezikovnih vrst pri drugih govorcih« (UN 2011: 14). Poleg tega na podlagi prvin besedila¹⁸ sklepajo o okoliščinah sporočanja oz. okoliščinam prilagajajo izbiro jezikovnih sredstev, »predstavljajo pragmatično pogojene nesporazume med sporočevalcem in naslovnikom ter razloge zanje« (UN 2011: 14), odpravljajo slogovne napake v svojih ali tujih besedilih in utemeljujejo popravke.

Ta sklop tako na videz omogoča kontinuirano refleksijo o razmerju med knjižnim jezikom in drugimi socialnimi zvrstmi. Vendar so v skladu z **didaktičnimi priporočili** izhodišče za vse predvidene dejavnosti tipična besedila uradnih in javnih besedilnih vrst, vključena v UN 2011 (41), z natančno določenimi tematsko-vsebinskimi, zgradbenimi in jezikovnimi okviri. Mednje spada tudi zahteva po rabi knjižnega jezika, pri čemer nikjer ni predviden razmislek o njegovih značilnostih, ki izbiro v konkretnih situacijah utemeljujejo. Primerjava z drugimi socialnimi jezikovnimi zvrstmi, ki bi dijaku pomagala odpravljati interference, pa se deloma pojavi le ob razvijanju pravorečne zmožnosti, saj se od dijaka pričakuje, da v govornem nastopu govori knjižno ter da primerja izgovor danih besed, povedi ali glasov v (svojem prvotnem) neknjižnem in knjižnem jeziku.

¹⁸ V skladu z didaktičnimi priporočili učenci razvijajo jezikovno, slogovno in metajezikovno zmožnost ob besedilih tistih besedilnih vrst, ki so vključene v UN kot vsebine v okviru 2.–5. procesno-ciljnega in vsebinskega sklopa.

1.1.4

V sedmem sklopu *Razvijanje metajezikovne zmožnosti* (UN 2011: 15) je razmislek o zvrstnosti jezika implicitno vključen le v cilja *Dijaki/dijakinje sproti (tj. v vseh štirih letnikih) usvajajo značilnosti tistih besedilnih vrst, ki jih nato sami tvorijo /.../ svoje znanje o značilnostih dane besedilne vrste nato uporabijo (in tudi preverijo) pri tvorjenju besedila dane vrste; ter Dijaki/dijakinje sproti usvajajo merila za vrednotenje besedil in ta nato upoštevajo pri vrednotenju svojih in tujih besedil.* Oba cilja predvidevata vnaprej določeno povezavo med danimi govornimi položaji ter socialnimi in funkcijskimi zvrstmi, ki jih je v njih (edino) ustrezno uporabljati: ker gre za uradna in javna besedila, je v skladu s tradicionalno teorijo najustreznejša socialna zvrst knjižni jezik, bodisi v svoji zborni bodisi v pogovorni različici.

2.3 Ugotovitve o učnem načrtu za gimnazije 2011

Kot ugotavlja že A. E. Skubic (2005), novejši učni načrti za slovenski jezik sledijo funkcionalistični paradigmi, da je knjižni jezik predvsem jezik določenih javnih in uradnih besedil, medtem ko se v zasebno rabo jezika nihče »ne vtika«. Vendar moramo ob analizi UN 2011 to splošno ugotovitev nekoliko relativizirati.

1. Po UN 2011 se učenci srečujejo z uradnimi in javnimi govornimi položaji, v katerih je kot ustrezna izbira predvidena raba knjižnega jezika. Uradni in javni jezik sta torej razumljena kot monolitni vrsti besedil, z nekaj razlikami med strokovnimi in publicističnimi besedili. Vendar se ob njih – vsaj eksplicitno – ne pričakuje razmislek o tem, zakaj je knjižna zvrst najustreznejša, pa tudi ne, katera različica knjižnega jezika je najustreznejša in kako ob besedilih obravnavati morebitne odstopne od norme. Predvidena raba knjižnega jezika v teh besedilih temelji na njegovi abstraktni narodnopoljevalni in narodnoidentitetni razsežnosti, zelo redko pa se učenci njegovih posebnosti zavedajo med svojo jezikovno dejavnostjo.
2. UN 2011 se na prvi pogled v osebno rabo jezika »ne vtika«, vendar se hkrati do nje opredeljuje s tem, da govorni položaji, v katerih bi bila ustrezna ali možna izbira neknjižne zvrsti jezika, vanj tako rekoč niso vključeni. S tem se učencem ne omogoča razmisleka o odnosu do jezikovnih različic, s katerimi se srečujejo, zahteva po nereflektiranem sprejetju knjižnega jezika v vseh javnih in uradnih situacijah pa hkrati neknjižne govore na intimni ravni implicitno postavlja v tekmovalno razmerje s knjižnim jezikom, kar lahko vodi tudi do njegovega odklanjanja. To pri govornih neknjižnih socialnih zvrstih, ki se od knjižnega jezika močneje razlikujejo, še okrepi obravnavanje elementov njihove prvotne ali drugotnih neknjižnih socialnih zvrsti zgolj kot slogovnih napak.

3 Sklep – izhodišča za razvijanje diskurzivne prožnosti in tekočnosti v knjižnem jeziku pri pouku prvega jezika

Šolsko pojmovanje jezikovne zvrstnosti izhaja iz relativno strogega shematičnega prikaza razmerij med socialnimi in funkcijskimi zvrstmi, ki temelji na strukturalističnem jezikoslovju. Pozornost je tako skoraj izključno namenjena na videz homogenemu knjižnemu jeziku in tistim govornim položajem, ki po tradicionalni teoriji zahtevajo njegovo rabo (prim. Krapš Vodopivec 2010). Kulturne in funkcijske razlike, ki se izražajo tudi z izbiro različnih socialnih zvrsti jezika, pa so pogosto spregledane in nereflektirane. Z vidika diskurzivne prožnosti to pomeni, da morda dijak v številnih realnih govornih položajih ne bo znal dovolj utemeljiti izbire knjižnega jezika oz. ene od njegovih različic. Lahko bo le slepo sledil uveljavljenim normam ali se jim upiral, kar je še posebej značilno za govorce t. i. marginalnih sociolektov (po Skubicu) oz. neprestičnih neknjižnih socialnih zvrsti,¹⁹ saj imajo te zanje veliko večjo identitetno moč. Z vidika tekoče rabe in dobrega obvladovanja knjižnega jezika pa zapostavljanje variant znotraj knjižnega jezika na eni ter drugih socialnih zvrsti in podzvrsti na drugi strani pomeni, da se dijaki ob jezikovni analizi le redko kritično opredeljujejo do (ne)upoštevanja zborne norme v knjižnih besedilih. Prav tako le redko opazujejo in si uzaveščajo razlike med svojim neknjižnim govorom ter knjižnim jezikom, kar pogosto vodi k interferencam, celo kadar se posameznik odloči uporabiti knjižni jezik.

Če si za cilj zastavimo razvijanje kritične diskurzivne prožnosti in tekoče obvladovanje knjižnega jezika, si moramo torej zastaviti vsaj tri vprašanja:

- kako ohranjati jezikovno samozavest govorcev vseh neknjižnih socialnih zvrsti,
- kako povečati pripravljenost učencev, da v funkcionalno ustreznih položajih prevzamejo knjižno zvrst jezika, da zavestno izberejo tisto knjižno zvrst ali jezikovne prvine, ki so v danem govornem položaju najustrežnejše, ter znajo svojo izbiro utemeljiti;
- kako izboljšati njihovo tekočo in pravilno rabo knjižnega jezika, tudi z razmislekom o odstopanjih od predpisane zborne norme znotraj knjižnega jezika ter z uzaveščanjem razlik med prvotno neknjižno socialno zvrstjo in knjižnim govorom.

Pri tem se zdi ustreznejše kot iz natančno določenih besedilnih vrst, ki imajo predpisane jezikovne, vsebinske in zgradbene značilnosti, izhajati iz vlog jezika, ki nam omogočajo opazovati, primerjati in oblikovati različne ubeseditve v različnih kontekstih.

Kot lahko sklepamo na podlagi sodobnejših opredelitev zvrstnosti, je razvijanje diskurzivne prožnosti povezano z govornimi položaji, v katerih prevladuje identitetna

¹⁹ Zemljak Jontes (2014: 118) opozarja, da se kaže prestižnost tudi v razmerju med posameznimi narečji, kar potrjuje tudi raziskave (Kenda Jež 2004: 264), ki opažajo asimetrični razvoj narečij na vseh jezikovnih področjih. Tako obstajajo jezikovne variante z višjo ali visoko prestižnostjo, ki jih govorci zavestno gojijo in kultivirajo ter uporabljajo v vedno širšem funkcijskem obsegu.

ali družbena vloga jezika. Pri tem se mora dijak srečevati tako s temi, ki tudi v sodobnih razmerah opravičujejo rabo bodisi zbornega bodisi knjižnega pogovornega jezika, kot s tistimi, kjer se je stališče do sprejemljivosti različnih zvrsti v javnem in uradnem diskurzu v primerjavi s tradicionalno teorijo spremenilo. V obeh položajih se mora dijak, da bi sprejel ustrezno odločitev o govorcevi izbiri socialne zvrsti, vprašati, kdo je govorec, katero družbeno vlogo/status mu pripisujemo, katere vrednote in stališča zagovarja, na katerih predpostavkah oblikuje svoj govor in kako so vsi ti dejavniki povezani z njegovo izbiro jezikovne različice.

Ozaveščanje o potrebi po učenju knjižnega jezika in o razlikah med njim ter posameznikovim prvotnim sociolektom pa je smiselno začeti ob situacijah, v katerih tudi t. i. kultivirani sociolekti niso sprejemljivi. To je značilno predvsem za besedila s poudarjeno predstavitevno in formalnoizvršilno vlogo ter za besedila, ki spadajo v sporočanjški pol sporočanjško-vplivanjske zvrsti. Primerjalna analiza rabe različnih jezikovnih zvrsti v takih besedilih lahko dijake motivira na dva načina: opozarja jih, da je knjižni jezik posebna zvrst, ki govorcuro omogoča, da v vsebinsko kompleksnih besedilih stopi v ozadje in pozornost usmerja (zgolj) v predstavljeno temo. Obenem pa jim razlike pokažejo, da se ga morajo kot drugotne različice naučiti govorce vseh neknjižnih socialnih zvrsti in da ga ni mogoče enačiti s prestižnejšimi neknjižnimi socialnimi zvrstmi. Prestop v knjižni jezik torej tudi za govorce obrobnih neknjižnih socialnih zvrsti ne pomeni zanikanje primarne identitete, temveč prevzem določene družbene vloge ali širše nacionalne identitete.

Zdi se torej, da bi bilo procesno-razvojne in vsebinske sklope smiselno povezati z identitetno (izrazno), s socialno (sporazumevalno), predstavitevno ter performativno vlogo jezika. Znotraj posameznega sklopa bi tako omogočili opazovanje besedil v različnih formalnih in neformalnih, zasebnih in javnih govornih položajih, v katerih govorce zaradi različnih razlogov izbirajo različne socialne zvrsti in podzvrsti. Pri tem bi morali ob opazovanju rabe jezika v izbranem govornem položaju učence kontinuirano usmerjati tudi v razmislek o tem, katero družbeno vlogo prevzema posamezni govorec in kako se ta izraža v njegovem govoru; katere vrednote, stališča in predpostavke je mogoče razbrati tako iz vsebine njegovega besedila kot iz načina govora in izbire določene socialne zvrsti oz. podzvrsti; ali je izbrana socialna zvrst/podzvrst usklajena z normo ali od nje odstopa, pa tudi, ali so morebitni odstopi zavestni, utemeljeni in učinkoviti ali ne.

Konkretne didaktične modele in predloge pa bo mogoče oblikovati šele na podlagi primerjave znanstvenih spoznanj in izhodišč z odnosom dijakov do različnih socialnih zvrsti jezika ter do vloge knjižnega jezika v svojem osebnem in družbenem življenju. Prvi korak, ki bi omogočil razvijanje jezikovne prožnosti, pozitivnega odnosa do knjižnega jezika in njegovega tekočega obvladovanja, je tako ugotoviti:

- v katerih vlogah in v katerih situacijah se zdi današnjim dijakom upravičena raba knjižnega jezika;
- ali sami izberejo knjižni jezik, vedno kadar se jim zdi to najustreznejša možnost, ali ne (in če ne, zakaj);

- kdaj/v katerih položajih se jim zdi posebej pomembna jezikovna pravilnost in kaj menijo o lastni slovnični zmožnosti.

Literatura

Bitenc, Maja, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Bitenc, Maja, in Kenda Jež, Karmen, 2015: Language variation of Slovene: a case study of two geographically mobile speakers. *Language variation – European perspectives selected papers from the Seventh International conference on language variation in Europe (ICLaVE 7)*, Trondheim, June 2013. 31–42.

Dobrovoljc, Helena, in Jakop, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

Dular, Janez, 1989: Stilistika ponazarjanja v znanstvenih besedilih. *Slovenski jezik v znanosti*. Ljubljana: ZIFF.

Gee, James Paul, 1989: Literacy, discourse, and linguistics. *Journal of Education* 171/1. 5–17.

Gilles, Howard, in Powesland, Peter F., 1975: *Speech Style and Social Evaluation*. London, New York, San Francisco: Academic Press.

Halliday, M. A. K., 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.

Halliday, M. A. K., McIntosh, Angus, in Strevens, Peter, 1966: *The linguistic sciences and language teaching*. London: Longmans.

Jakobson, Roman, 1996: *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: Inštitut za humanistične študije. Prev. Drago Bajt et al.

Kalin Golob, Monika, 2009: Razpadajoči modeli: pogovrne zvrsti na javni prireditvi. Smole, Vera (ur.): *Obdobja 26: Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 519–525.

Kenda Jež, Karmen, 2004: Narečje kot jezikovnozvrstna kategorija v sodobnem jezikoslovju. Kržišnik, Erika (ur.): *Obdobja 22: Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 263–276.

Krapš Vodopivec, Irena, 2010: Besedilna zmožnost med šolsko prakso in sporazumevalno resničnostjo. *Sodobna pedagogika* 1. 242–260.

Kunst Gnamuš, Olga, 1992: *Sporazumevanje in spoznavanje jezika*. Ljubljana: DZS.

Larre, Stephen, 2009: *English as a second dialect: A Handbook for teachers*. Victoria: University of Victoria.

Makarova, Irina, 2004: Mehanizem jezikovnega prilagajanja in variantnost sodobne ljubljansčine. Kržišnik, Erika (ur.): *Obdobja 22: Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 287–295.

Poznanovič Jezeršek, Mojca, idr., 2011: *Učni načrt. Slovenščina: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

Shimanoff, Susan, 1980: *Communication Rules: Theory and Research*. Sage, Beverly Hills/CA.

- Skubic, Andrej E., 1995: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovnstvo* 40/5. 155–168.
- Skubic, Andrej E., 2003: Sociolekti od izraza do pomena: kultiviranost, obrobje in eksces. Kržišnik, Erika (ur.): *Obdobja 22. Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 297–319.
- Skubic, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- Smole, Vera, 2009: Pomen in vloga slovenskih narečih danes. Smole, Vera (ur.): *Obdobja 26: Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 558–563.
- Škiljan, Dubravko, 1999: *Javni jezik*. Ljubljana: Studia humanitatis. Prev. Tadej Praprotnik.
- Tivadar, Hotimir, 2004: Podoba in funkcija govornega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti. Kržišnik, Erika (ur.): *Obdobja 22: Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 437–452.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Ule Nastran, Mirjana, 2013: Spreminjanje vrednot v sodobnih življenjskih potekih. Bjelčevič, Aleš (ur.): *49. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Etika v slovenskem jeziku, literature in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 89–96.
- Uri, Helene, 2016: *Jezičnica*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. (Kalin Golob, Monika, Gliha Komac, Nataša, in Logar, Nataša: 11. in 12. poglavje.)
- Vidovič Muha, Ada, 1991: Nekatera aktualna vprašanja slovenske jezikovne kulture. 27. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 17–27.
- Zemljak Jontes, Melita, 2014: *Jezikovna kultura v teoriji in (šolski) praksi*. Maribor: Litera.

PERSPEKTIVE UČENJA SLOVENSKEGA JEZIKA V VARAŽDINSKI ŽUPANIJI

Organiziranje učenja slovenskega jezika kot obšolske dejavnosti na ravni osnovne šole v Varaždinski županiji je pomemben dosežek za slovensko skupnost in ohranjanje vitalnosti jezika. S pomočjo anketiranja, izvedenega med učenci, ki obiskujejo pouk slovenščine, in njihovimi starši, smo želeli poiskati odgovore na vprašanja, kot so: kdo so učenci, ki obiskujejo pouk slovenščine – ali so to pripadniki slovenske manjšine ali se za učenje slovenskega jezika odločajo tudi drugi, ali je za te učence slovenščina prvi ali drugi/tuji jezik, zakaj so se starši oziroma otroci odločili za učenje slovenskega jezika, kakšna so njihova stališča do rabe in pomembnosti slovenščine in drugih jezikov, in ne nazadnje, kako so zadovoljni z učenjem slovenskega jezika. Na podlagi analize odgovorov učencev in staršev smo poskušali oceniti perspektivo učenja slovenskega jezika v Varaždinski županiji.

Ključne besede: Slovenci na Hrvaškem, slovenski jezik, izobraževalni sistem, medgeneracijski prenos jezika, Varaždinska županija

Slovenci v Varaždinski županiji

Slovensko-hrvaška meja že v preteklosti ni delovala razdruževalno (Škiljan in Vukić 2015: 177). Ljudje so prehajali mejo (v obeh smereh) zaradi različnih razlogov, od zaposlovanja, študija, do združevanja družin (Josipovič in Škiljan 2014: 30–31). Razvite trgovske in gospodarske vezi so mnoge Slovence, tudi zaradi teritorialne bližine in jezikovne sorodnosti, trajno privabile na hrvaška tla. V posameznih lokalnih okoljih so se prebivalci, ki so želeli ohranjati slovensko izročilo, jezik in kulturo, že na začetku 20. stoletja organizirali v različnih društvih (Josipovič in Škiljan 2014: 31–32; Riman 2016). Življenje v okviru jugoslovanske države, v duhu »bratstva in enotnosti«, je po drugi svetovni vojni za nekaj časa delno ohromilo

delovanje slovenskih kulturnih društev in tudi pomen ohranjanja slovenskega jezika. V obdobju obstoja Socialistične federativne republike Jugoslavije Slovenci, ki so živeli na Hrvaškem, niso bili deležni posebnih manjšinskih pravic. Šele z razpadom Jugoslavije in nastankom nove hrvaške države so dobili status narodne manjšine in posledično se je po letu 1991 samoorganizacija slovenske skupnosti na Hrvaškem po več desetletjih ponovno okrepila (Žitnik Serafin 2014: 92; Kržišnik-Bukić 2016: 151–152). Povečalo pa se je tudi zanimanje slovenske politične in strokovne javnosti za položaj Slovencev v nekdanjih jugoslovanskih republikah, tudi na Hrvaškem (Nećak Lük 1995: 297).

Popisni podatki hrvaškega zavoda za statistiko kažejo, da je bilo največ Slovencev na Hrvaškem leta 1953, saj se je takrat za Slovence opredelilo 43.010 prebivalcev. Osemtrideset let pozneje, leta 1991, se je ob popisu za Slovence opredelilo le še 22.376 prebivalcev. Desetletja življenja v skupni državi so številčno močno oslabila slovensko skupnost. Zadnji popis iz leta 2011 kaže, da se je za Slovence opredelilo le še 10.517 prebivalcev Hrvaške. Še večji upad v številu je razviden iz kategorije materni jezik. Ob popisu leta 1991 je 19.341 prebivalcev Hrvaške za svoj materni jezik navedlo slovenščino, leta 2011 pa je slovenščino kot materni jezik navedlo zgolj 9.220 prebivalcev (Državni zavod za statistiko Republike Hrvaške 2011). Čeprav raziskave kažejo, da se je tudi po oblikovanju obeh držav (Slovenije in Hrvaške) med prebivalci obmejnih območij ohranila večina interakcij (etnično mešani zakoni, vzdrževanje sorodstvenih vezi, zaposlovanje, izobraževanje, potrošniške aktivnosti) (Knežević Hočevar 2007), se število prebivalcev, ki se ob popisu opredeljujejo kot Slovenci, zmanjšuje tudi v obmejni, Varaždinski županiji.¹ Tam naj bi po popisnih podatkih iz leta 2001 živelo 562 Slovencev, kar je predstavljalo 0,3 odstotka prebivalcev Varaždinske županije, 583 prebivalcev (0,32 odstotka) pa je takrat za materni jezik navedlo slovenščino (Državni zavod za statistiko Republike Hrvaške 2001). Deset let pozneje, ob popisu prebivalstva leta 2011, se je v Varaždinski županiji za slovensko narodnost opredelilo 496 prebivalcev (0,28 odstotka), medtem ko je slovenščino kot materni jezik navedlo 505 prebivalcev (0,29 odstotka) (Državni zavod za statistiko Republike Hrvaške 2011). Ne samo, da se število prebivalcev, ki se opredeljujejo kot Slovenci, zmanjšuje iz popisa v popis, Slovenci so glede na starostno strukturo, prikazano v popisu, tudi »najstarejša« narodna skupnost na Hrvaškem² (Kržišnik-Bukić 1997, 1999). Nič kaj spodbudni niso niti podatki o vključevanju mladih v slovenska kulturna društva na Hrvaškem, ki so pomemben dejavnik ohranjanja etnične identitete in jezika, čeprav društva zadnjih nekaj let več pozornosti namenjajo ravno iskanju vsebin in dejavnosti, s katerimi bi privabila mlade člane (Riman in Medvešek 2018). Čeprav se manjšinske jezikovne skupnosti nenehno spreminjajo,

¹ Škiljan in Vukić (2015: 178) ugotavljata, da je bilo varaždinsko območje v času Avstro-Ogrske veliko bolj etnično heterogeno, kot je danes. Popisni podatki kažejo, da je bila slovenska skupnost do druge svetovne vojne za Hrvati številčno najmočnejša etnična skupnost. Popis iz leta 2001 prikazuje Varaždinsko županijo kot etnično bolj homogeno, saj se je kar 98 odstotkov njenih prebivalcev opredelilo za Hrvate. Številčno najmočnejša narodna manjšinska skupnost so Romi, sledijo jim Srbi in na tretjem mestu so Slovenci.

² Medtem ko je povprečna starost prebivalcev Hrvaške 41,7 leta, je povprečna starost Slovencev na Hrvaškem 59,7 leta (Državni zavod za statistiko Republike Hrvaške 2013).

pa je zmanjševanje števila pripadnikov slovenske manjšine na Hrvaškem, ki ga beležijo popisni podatki, precejšnje in ga ni mogoče pripisati zgolj migracijskim ali demografskim dejavnikom. Bolj verjetno gre za posledico nadaljevanja že v prejšnjih desetletjih opaznega asimilacijskega procesa, ki ga Škiljan in Vukić (2015: 185) razlagata zlasti kot posledico etnično mešanih zakonov ter podobnosti slovenske in hrvaške kulture in jezika. Ohranjanje in razvoj jezika ter kulture za vsako manjšinsko skupnost predstavlja velik izziv. Baker (2001: 43) ugotavlja, da so manjšinske jezikovne skupnosti redko stabilne glede števila, moči ali vitalnosti. Pogosto se skozi čas velikost manjšinske jezikovne skupnosti zmanjšuje, kar je zaznati tudi pri slovenski skupnosti na Hrvaškem. Podatki o upadanju števila pripadnikov slovenske skupnosti so spodbudili slovensko manjšino k iskanju vzvodov, s pomočjo katerih bi ta trend zaustavili. Crystal (2000: 130–143) navaja več dejavnikov, ki prispevajo k zaustavitvi upadanja števila govorcev posameznega jezika: višji status (prestiž) manjšinskega jezika v družbi, večja ekonomska moč manjšinske skupnosti, večja legitimna moč manjšinske skupnosti v očeh večinske skupnosti,³ večje število domen, kjer se lahko uporablja manjšinski jezik,⁴ zadostno število pripadnikov jezikovne skupnosti, močna prisotnost v izobraževalnem sistemu, močna literarna dejavnost v manjšinskem jeziku,⁵ izkoriščanje informacijsko-komunikacijske tehnologije,⁶ močno razvit občutek etnične identitete in formalnoppravna zaščita ter priznanje s strani večinske skupnosti. Nekateri izmed naštetih dejavnikov so za Slovence v Varaždinski županiji (oziroma na Hrvaškem) že bolj ali manj uresničeni, nekatere dejavnike lahko manjšinska skupnost uresniči v kratkoročni perspektivi, spet tretje pa verjetno šele v dolgoročni perspektivi. Vsekakor je slovenski manjšini v Varaždinski županiji v zadnjih letih uspelo izboljšati možnosti za učenje slovenskega jezika oziroma uresničiti prisotnost slovenščine v izobraževalnem sistemu. Uspelo ji je organizirati učenje slovenskega jezika za učence osnovne in dijake srednje šole, in

³ K oblikovanju večje legitimne moči slovenske skupnosti v očeh večinske družbe zagotovo prispevata tudi uresničevanje obstoječe možnosti politične participacije ter izvolitev predstavnikov in svetov manjšine na manjšinskih volitvah. Leta 2007 je slovenski manjšini uspelo ustanoviti Svet slovenske narodne manjšine v Varaždinski županiji in izvoliti predstavnike slovenske manjšine v občini Cestica in mestu Varaždin (Škiljan 2015: 80). Trenutno oziroma v obdobju od 2015 do 2019 pa ima Varaždinska županija izvoljenega le predstavnika slovenske manjšine, prav tako imata predstavnika slovenske manjšine še mesto Varaždin in občina Cestica. S tega vidika slovenska skupnost ne izkorišča v zadostni meri možnosti, ki jih ima na področju politične participacije, in s tem posledično v manjši meri prispeva k utrjevanju svojega položaja.

⁴ Cerkev je zagotovo lahko pomembna domena in prostor rabe slovenskega jezika. Slovenci na Hrvaškem imajo organizirano redno bogoslužje v slovenskem jeziku samo v Zagrebu (Brezovnik 2011: 356–361). Res pa je, da prebivalci obmejnih območij, tudi Varaždinske županije, zaradi bližine in lažje dostopnosti nekaterih cerkva na slovenski strani meje obiskujejo bogoslužje v Sloveniji. Druga pomembna domena rabe manjšinskega jezika so mediji. Na Hrvaškem so manjšinski mediji v slovenskem jeziku slabo razviti. Tudi prisotnost slovenske manjšine v večinskih medijih je šibka. Edina potencialna prednost obmejnih županij je slišnost slovenskih radijskih postaj in vidnost slovenskih televizijskih programov ter dostop do tiskanih medijev v Sloveniji (Medvešek in Riman 2018).

⁵ Manjšine pogosto svojo literarno in tudi medijsko produkcijo uresničujejo v okviru kulturnih društev. V Varaždinski županiji od leta 2008 deluje Slovensko kulturno društvo Nagelj (SKD Nagelj).

⁶ Slovenci v Varaždinski županiji ne izkoriščajo možnosti in priložnosti, ki jih ponuja informacijsko-komunikacijska tehnologija. Tako na primer SKD Nagelj nima spletne strani, njihova stran na družbenem omrežju Facebook pa je slabo ažurirana.

sicer na dva različna načina, ki ju omogočata hrvaška in slovenska zakonodaja.⁷ V prispevku se bomo osredotočili na predstavitev stališč učencev, ki se učijo slovenski jezik, in njihovih staršev do jezikov in učenja slovenskega jezika v osnovnih šolah Varaždinske županije.

Pravna zaščita slovenske manjšine na Hrvaškem s poudarkom na jezikovnih pravicah na področju izobraževanja

Položaj narodnih manjšin na Hrvaškem je opredeljen v Ustavi Republike Hrvaške (1990),⁸ v Ustavnem zakonu o pravicah narodnih manjšin (2002), ki je bil sprejet v procesu priključevanja Hrvaške Evropski uniji, ter v drugih področnih zakonih in mednarodnih pogodbah.⁹ Uresničevanje nekaterih manjšinskih pravic na Hrvaškem je omejeno s številčno klavzulo. Slovenska manjšina, ki je obravnavana kot tradicionalno prisotna manjšina, je številčno majhna in prostorsko razpršena¹⁰ ter ne dosega v zakonodaji opredeljene številčne ravni na več področjih: od zaposlovanja v državni upravi do zastopanosti v lokalni in regionalni samoupravi, navzočnosti v javnih medijih ter rabe manjšinskega jezika kot uradnega jezika. Svoje manjšinske pravice slovenska skupnost uresničuje prek društev, tako imenovane kulturne avtonomije in v okviru manjšinske samouprave, ki manjšinam omogoča, da izvolijo svete oziroma predstavnike na lokalni in regionalni ravni ter prek predstavnika v hrvaškem saboru.¹¹

⁷ V skladu s slovensko zakonodajo so Slovenci, ki živijo v Varaždinski županiji, obravnavani kot avtohtona manjšina, njihov položaj pa se ureja v skladu z Zakonom o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (2006), z Resolucijo o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov Republike Slovenije (1996) in Strategijo odnosov Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (2016).

⁸ Slovenci so na Hrvaškem ena izmed dvaindvajsetih ustavno priznanih narodnih manjšin. V ustavi iz leta 1990 je v temeljnih načelih pisalo, da je Republika Hrvaška država hrvaškega naroda in pripadnikov narodnih manjšin, ki so njeni državljani, to pa so Srbi, Muslimani, Slovenci, Čehi, Slovaki, Italijani, Madžari, Judje in drugi (Ustava Republike Hrvaške 1990). Leta 1997 je prišlo do spremembe zapisa v ustavi, zapisali so, da je Republika Hrvaška država hrvaškega naroda in avtohtonih narodnih manjšin. Iz seznama narodnih manjšin so črtali Muslimane in Slovence ter dodali Avstrijce, Nemce, Rusine in Ukrajince (GPPNet 2016). Hrvaški sabor je leta 2010 slovensko narodno manjšino ponovno uvrstil v preambulo Ustave Republike Hrvaške. Zdaj je zapisano, da je »Republika Hrvaška ustanovljena kot nacionalna država hrvaškega naroda in pripadnikov narodnih manjšin: Srbov, Čehov, Slovakov, Italijanov, Madžarov, Judov, Nemcev, Avstrijcev, Ukrajincev, Rusinov, Bošnjakov, Slovencev, Črnogorcev, Makedoncev, Rusov, Bolgarov, Poljakov, Romov, Romunov, Turkov, Vlahov, Albancev in drugih državljanov« (Ustava Republike Hrvaške 1990).

⁹ Hrvaška je podpisnica dveh mednarodnih pogodb Sveta Evrope, in sicer Evropske listine o regionalnih in manjšinskih jezikih (1992) ter Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin (1995), ki ju je ratificirala leta 1997.

¹⁰ Slovenci na Hrvaškem živijo razpršeno in so izrazito urbana populacija (Kržišnik-Bukić 2006: 50). Že v preteklosti so se Slovenci priseljevali v večja hrvaška mesta, kot so Zagreb, Reka in Karlovec, v nekaj manjšem številu pa so se priseljevali v dalmatinska mesta (Split, Zadar in Šibenik) (Riman 2010: 26–27) in manjše kraje, ki so danes v bližini slovensko-hrvaške meje.

¹¹ V Saboru interese slovenske manjšine skupaj z interesi Bošnjakov, Albancev, Makedoncev in Črnogorcev, zastopa skupni poslanec.

Za ohranjanje in razvoj jezikov manjšin na področju izobraževanja na Hrvaškem je pomemben 11. člen Ustavnega zakona o pravicah narodnih manjšin v Republiki Hrvaški, ki določa, da se »vzgoja in izobraževanje pripadnikov narodnih manjšin izvaja v predšolskih ustanovah, osnovnih in srednjih šolah v svojem jeziku in pisavi«, kar pomeni, da imajo pripadniki narodnih manjšin možnost izobraževanja v manjšinskem jeziku na vseh ravneh vzgojno-izobraževalnega sistema. Podrobneje pa so možnosti, ki jih imajo narodne manjšine na Hrvaškem glede učenja in rabe manjšinskih jezikov, opredeljene v Zakonu o rabi jezika in pisave narodnih manjšin (2000), Zakonu o vzgoji in izobraževanju v jeziku in pisavi narodnih manjšin (2000) ter Zakonu o vzgoji in izobraževanju v osnovni in srednji šoli (2008). V skladu z omenjeno zakonodajo je Ministrstvo za znanost, izobraževanje in šport Republike Hrvaške za raven osnovne in srednje šole razvilo tri modele izobraževanja in posebne oblike izobraževanja za narodne manjšine.¹² Narodne manjšine lahko same izberejo model izobraževanja, ki pa mora biti v skladu z možnostmi (ustrezna udeležba pri izvajanju programa) in izkazanim interesom narodne manjšine.

Pripadniki slovenske manjšine na Hrvaškem imajo v skladu s hrvaško in tudi slovensko zakonodajo trenutno na razpolago različne oblike učenja slovenščine: možnosti učenja slovenščine na ravni predšolske vzgoje, učenje slovenščine v okviru javnega izobraževalnega sistema (na ravni osnovne in srednje šole) po modelu C, učenje slovenščine v okviru različnih projektov, v obliki tečajev oziroma dopolnilnega pouka slovenskega jezika, ki se izvajajo pod okriljem slovenskih kulturnih društev in so namenjeni tako mladim kot starejšim, ter na visokošolski ravni izobraževalnega sistema. V Varaždinski županiji se učenje slovenščine na ravni srednje šole (gimnazije) izvaja v okviru javnega izobraževalnega sistema po modelu C, na ravni osnovne šole pa se učenje slovenščine kot obšolske dejavnosti izvaja v okviru projekta *Učenje slovenskega jezika in kulture na mejnih osnovnih šolah v Varaždinski županiji*.

Organizacija učenja slovenskega jezika v Varaždinski županiji

Na predlog Sveta slovenske narodne manjšine Varaždinske županije in v sodelovanju z Ministrstvom za znanost, izobraževanje in šport Republike Hrvaške, Zvezo slovenskih kulturnih društev in Upravnim oddelkom za šolstvo Varaždinske županije se je v šolskem letu 2011/2012 na Drugi gimnaziji Varaždin začel pouk slovenskega jezika

¹² Na Hrvaškem so oblikovani trije modeli in posebne oblike izobraževanj za narodne manjšine: 1) Model A: učni jezik v šoli je jezik narodne manjšine; pouk poteka v jeziku in pisavi narodnih manjšin, obvezno pa je učenje hrvaškega jezika. 2) Model B: dvojezično izobraževanje; pouk poteka v hrvaškem jeziku in v jeziku narodne manjšine. 3) Model C: jezik manjšine se poučuje kot predmet, kot ocenjevan izbirni jezik; učni jezik učencev v šoli je hrvaščina, manjšinski jezik se učenci učijo od dve do pet šolskih ur na teden, kar vključuje tudi spoznavanje manjšinske književnosti, geografije, zgodovine, glasbe in likovne umetnosti. 4) Posebne oblike pouka, kot so: poletna ali zimska šola, pouk na daljavo. Obstajajo pa tudi programi za vključevanje romskih učencev v vzgojno-izobraževalni sistem.

in kulture po modelu C v sklopu rednega pouka.¹³ Leto dni pozneje, v šolskem letu 2012/2013, se je na pobudo Slovenskega kulturnega društva Nagelj začelo še učenje slovenščine kot obšolske dejavnosti v okviru projekta *Učenje slovenskega jezika in kulture na mejnih osnovnih šolah v Varaždinski županiji*¹⁴ na ravni osnovne šole. Na dvanajstih osnovnih šolah¹⁵ v Varaždinski županiji je začelo s poučevanjem slovenščine (učencev od prvega do osmega razreda) osem učiteljic, ki prihajajo iz slovenskih obmejnih šol. Učenje slovenskega jezika poteka po učnem načrtu, ki so ga pripravili učitelji, ki sodelujejo v projektu. Pripravljen je za učence, ki jim je slovenščina drugi oziroma tuji jezik. Pouk slovenščine obsega šestdeset ur letno in se izvaja v šolskih prostorih, vendar kot obšolska dejavnost, zato ni del rednih šolskih dejavnosti in tudi ni ocenjevan. V prvem letu je pouk slovenščine obiskovalo 239 učencev, nekaj manj učencev je pouk slovenskega jezika obiskovalo naslednje šolsko leto, torej 2013/2014, saj je na koncu potrdilo o obiskovanju pouka slovenskega jezika prejelo 186 učencev. V šolskem letu 2015/2016 je bilo k pouku slovenskega jezika vpisanih 139 učencev, v šolskem letu 2016/2017 pa 144 učencev. Šele v letošnjem šolskem letu se je trend zmanjševanja števila učencev zaustavil.

Prednost učenja slovenskega jezika v okviru tega projekta v primerjavi z izvajanjem pouka slovenščine po modelu C so učiteljice iz Slovenije, ki so naravne govorke slovenščine. Po drugi strani pa so pomanjkljivosti učenja slovenščine kot obšolske dejavnosti gotovo te, da v tem primeru slovenščina ni del šolskega kurikula, da predmet ni ocenjevan in da predstavlja za učence (in morda tudi starše) dodatno obremenitev ter da gre za popoldansko dejavnost, ki jo je treba časovno uskladiti z drugimi aktivnostmi učenca.

¹³ Druga gimnazija Varaždin je postala prva gimnazija na Hrvaškem, kjer se dijaki v sklopu rednega pouka lahko učijo slovenskega jezika in kulture. V šolskem letu 2011/2012 je pouk slovenščine obiskovalo štiriinšestdeset dijakov (MZOS 2012), v šolskem letu 2012/2013 se je število dijakov zmanjšalo na šestinštirideset (Vlada Republike Hrvatske 2013: 14), v šolskem letu 2013/2014 pa je slovenščino obiskovalo enainpetdeset in v šolskem letu 2014/2015 petinštirideset dijakov.

¹⁴ Projekt financira Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije, koordinira pa ga Osnovna šola Videm pri Ptujju. Učenje slovenščine kot obšolske dejavnosti je bilo zasnovano kot prehodni model, ki naj bi se postopno preoblikoval v učenje slovenščine po modelu C.

¹⁵ Slovenščino so se učili otroci na osnovnih šolah: OŠ Izidora Poljaka Višnjica (POŠ Julijane Erdödy Drašković, Cvetlin), OŠ Ante Starčevića Lepoglava, OŠ Petar Zrinski Jalžabet, OŠ Cestica, OŠ Antuna i Ivana Kukuljevića Varaždinske Toplice, OŠ Petrijanec, OŠ Ivana Kukuljevića Sakcinskog Ivanec, OŠ Bisag, OŠ Visoko, OŠ Breznički Hum, OŠ grofa Janka Draškovića Klenovnik, OŠ Andrije Kačića Miošića, Donja Voća (POŠ Antuna Gustava Matoša, Gornja Voća). Po besedah ene izmed učiteljic: »Nekaj šol iz Varaždinske županije, ki ležijo že precej v notranjosti, več ne sodeluje v projektu (npr. šoli v Varaždinskih Toplicah in Jalžabetu). Te šole so imele premajhne skupine učencev, ki bi se želeli učiti slovensko, zato smo poučevanje tam opustili.« (INV 2017).

Metodologija raziskave

V empiričnem delu raziskave¹⁶ smo se osredotočili na proučevanje stališč (do slovenščine in drugih jezikov) učencev, ki obiskujejo pouk slovenskega jezika na ravni osnovne šole, in njihovih staršev. V večini družb se je oblikovala situacija, v kateri je jezik večine institucionaliziran in legitim, medtem ko je raba jezika manjšine omejena samo na določene situacije ali položaje. Takšna diglostična situacija je odraz dejstva, da večina poseduje politično in ekonomsko moč, kar ji omogoča oblikovati ustrezno močan status jezika. Pri manjšinskem jeziku je status ali »vrednost« jezika odvisen predvsem od dveh dejavnikov: od možnosti rabe jezika na območju, na katerem ima jezik status manjšinskega jezika (velikost manjšine, obstoj izobraževalnih, gospodarskih, kulturnih in drugih ustanov, kjer je v uporabi manjšinski jezik, itd.), in politično-geografskega pomena območja, kjer ima manjšinski jezik status večinskega in/ali državnega jezika. Status manjšinskega jezika pa sooblikuje tudi stališča, prepričanja in čustva prebivalcev do tega jezika (Haugen 1956). Posameznik je lahko na določen jezik ponosen in mu predstavlja pomembno identitetno sidrišče, lahko mu znanje določenega jezika omogoča dvig na lestevici družbene mobilnosti ter izboljšuje izobraževalne in zaposlitvene priložnosti njegovih otrok, lahko pa se določenega jezika celo sramuje oziroma ga občuti kot oviro za uspešno vključevanje v družbo in njegovo rabo posledično opušča. Upoštevati velja, da jezikovna stališča ne kažejo samo odnosa do jezika, temveč tudi odnos do jezikovne skupnosti (Bitenc 2016: 61).

Pogosto obstaja neskladje med izraženimi stališči in delovanjem posameznika, zato jezikovna stališča lažje ugotavljamo z opazovanjem dejanskega delovanja posameznikov, na primer s proučevanjem rabe določenega jezika ali z učenjem oziroma neučenjem določenega jezika. V omenjeni raziskavi smo stališča učencev in staršev preverjali z neposredno metodo, torej s pomočjo ankete. Anketiranje, ki je bilo anonimno, je bilo izvedeno leta 2013. Pripravili smo dva strukturirana vprašalnika, enega za učence in enega za starše. Vprašalnika sta vključevala vprašanja odprtega in zaprtega tipa. Medtem ko smo za učence pripravili vprašalnik samo v slovenskem jeziku, smo za starše pripravili vprašalnik v slovenščini in hrvaščini. Učenci so izpolnjevali vprašalnike pri pouku slovenskega jezika. Starši pa so vprašalnike izpolnjevali doma, pri čemer so lahko sami izbrali, ali bodo izpolnili vprašalnik v slovenskem ali hrvaškem jeziku. Omeniti velja, da so vsi starši izpolnili vprašalnike v hrvaškem jeziku.

¹⁶ Raziskava je del projekta *Perspektive učenja slovenskega jezika v osnovnih šolah Varaždinske županije*, ki ga je financiral Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu (Novak Lukanovič, Medvešek, Munda Hirnök in Zver 2014).

Tabela 1: Struktura vzorca učencev in staršev (izraženo v odstotkih).

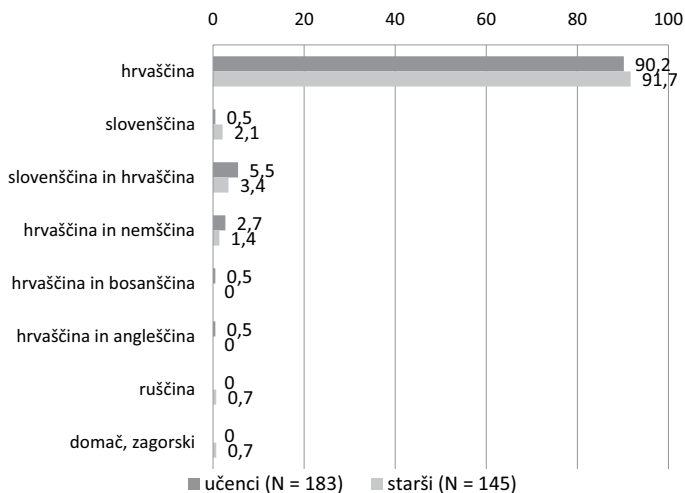
starši (N = 145)		učenci (N = 183)	
Spol			
ženski	72,9	ženski	68,7
moški	27,1	moški	31,3
starostna struktura			
do 30 let	4,3	7–9 let	3,9
31–40 let	51,4	10–12 let	41,4
41–50 let	37,7	13–15 let	54,7
51–60 let	6,5		
narodna pripadnost			
hrvaška	93,1	hrvaška	96,7
slovenska	2,8	hrvaška in slovenska	0,5
drugo	2,1	slovenska	0,5
brez odgovora	2,1	brez odgovora	2,2
izobrazbena struktura			
osnovna šola	22		
2–3-letna strokovna šola	27		
4-letna srednja šola	37,6		
višja, visoka ali univerzitetna izobrazba	13,5		

Med 239 osnovnošolci, ki so bili vpisani k pouku slovenskega jezika, je vprašalnike izpolnilo 183 učencev, kar predstavlja 76,6-odstotno realizacijo ankete. Realizacija je bila manjša predvsem zato, ker redno obiskuje pouk slovenščine manj otrok, kot se jih je na začetku leta vpisalo na to obšolsko dejavnost. Med starši jih je vprašalnike izpolnilo in vrnilo 145, kar predstavlja 60,6-odstotno realizacijo ankete. Anketa je pokazala, da so se za pouk slovenskega jezika odločili predvsem učenci višjih razredov, med katerimi so prevladovala dekleta. V anketi je sodelovalo 68,7 odstotka deklet in 31,3 odstotka dečkov. Podobno razmerje je bilo tudi pri starših, saj so v anketi v precej večjem deležu kot moški (27,1 odstotka) sodelovale ženske (72,9 odstotka).

Izsledki raziskave, izvedene med učenci in njihovimi starši

S pomočjo anketiranja, izvedenega med učenci in starši, smo želeli oceniti perspektivo učenja slovenskega jezika v Varaždinski županiji. Predvsem smo želeli poiskati odgovore na vprašanja, kot so: 1) ali so učenci, ki obiskujejo pouk slovenščine, pripadniki slovenske manjšine, ali se za učenje slovenskega jezika odločajo tudi drugi in ali je za te učence slovenščina prvi ali drugi/tuji jezik, 2) kakšni so motivi za učenje slovenskega jezika, 3) kakšna so stališča učencev in staršev do rabe in pomembnosti slovenščine in drugih jezikov, ter 4) kako so zadovoljni z učenjem slovenskega jezika.

Učence, ki obiskujejo pouk slovenskega jezika, in starše smo povprašali po njihovem prvem (oziroma maternem) jeziku. Velika večina učencev in staršev (več kot 90 odstotkov) je odgovorila, da je njihov prvi oziroma materni jezik hrvaščina. Le manjši delež učencev (10 oziroma 5,5 odstotka) in staršev (5 oziroma 3,4 odstotka) je za materni jezik navedel oba jezika: hrvaščino in slovenščino. Samo slovenščino kot materni jezik so navedli le en učenec in trije starši. En starš pa je svoj materni jezik opredelil kot »domač, zagorski«.

Graf 1: Materni jezik učencev in staršev (izraženo v odstotkih).

Iz odgovorov je razvidno, da pouk slovenskega jezika v pretežnem deležu obiskujejo učenci, ki jim slovenščina ni materni jezik, in učenci, ki se večinoma ne opredeljujejo kot pripadniki slovenske skupnosti; enako velja tudi za njihove starše. Samo štirje starši in en učenec so se opredelili za slovensko narodnost, en učenec in en starš pa sta navedla, da sta slovenske in hrvaške narodnosti. To sicer nujno ne pomeni, da tudi ostali anketirani niso na neki način povezani s slovenstvom, saj je skoraj 27 odstotkov učencev navedlo, da se učijo slovenski jezik, ker imajo sorodnike in prijatelje v Sloveniji, ker so se v Sloveniji šolali njihovi starši ali ker jim bo znanje

slovenščine koristilo pri obiskovanju Slovenije. Obiskovanje pouka slovenskega jezika tudi drugih in ne samo pripadnikov slovenske skupnosti velja obravnavati kot neposredno promocijo manjšinskega jezika, s katero lahko vplivamo na oblikovanje pozitivnih stališč do jezika in ki bi morala biti pomemben del vsake politike revitalizacije jezika. Učenje slovenščine učencev, ki se ne opredeljujejo kot Slovenci in jim slovenščina ni materni jezik, je pozitivno tudi z vidika širjenja znanja slovenskega jezika, kot ga predvideva slovenska jezikovna politika.¹⁷ Vsekakor pa bi veljalo raziskati razloge, zakaj se še večji delež otrok, pripadnikov slovenske skupnosti, ne vključuje v pouk slovenščine. Morda je eden izmed razlogov ta, da je mit o kulturno, jezikovno in etnično homogenih družbah v preteklosti in tudi še danes v mnogih družbenih okoljih prispeval k odkritemu ali prikritemu nasprotovanju jezikovne in kulturne raznolikosti. Izkušnje s terenskega raziskovanja na Hrvaškem namreč kažejo, da mnogi starši menijo, da se bo otrok lažje vključil v družbo in bo imel manj težav, če ga ne izpostavljajo kot pripadnika manjšine in ne obremenjujejo z učenjem manjšinskega jezika.

Da bi pridobili vsaj nekaj vpogleda v družinsko ozadje, smo učence spraševali o izbiri jezika v različnih govornih položajih, in sicer na dveh ravneh: raba jezika v družini in raba jezika zunaj družine. Na vprašanje o rabi jezika v družinskem krogu so učenci večinoma odgovorili, da se s starši, brati/sestrami in babicami/dedki pogovarjajo v hrvaškem jeziku. Zgolj posamezni učenci se z družinskimi člani pogovarjajo delno tudi v slovenščini. Od enajstih učencev, ki so navedli, da sta njihova materna jezika slovenščina in hrvaščina ali samo slovenščina, se jih pet oziroma šest z mamo ali očetom pogovarja samo hrvaško; manj se jih delno pogovarja hrvaško in delno slovensko. Predvidevamo lahko, da je eden izmed vzrokov, zakaj se učenci pogovarjajo z družinskimi člani večinoma samo v hrvaščini, tudi slabše znanje slovenskega jezika, kar pomeni, da je bil prenos slovenščine med generacijami oslabljen. Na šibek medgeneracijski prenos slovenskega jezika kažejo tudi izsledki dveh drugih raziskav, in sicer: *Promocija učenja slovenskega jezika v Varaždinski županiji* (Medvešek in Novak Lukanovič 2015) ter *Mladi v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi* (2015).

¹⁷ Prizadevanje za ohranjanje rabe slovenskega jezika je tudi eden izmed ciljev *Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018* (2013), v kateri je zapisano, da: »Raba slovenščine v zamejstvu, zlasti v Porabju, na avstrijskem Koroškem in Štajerskem, v zahodni Benečiji, Kanalski dolini, Reziji in na Hrvaškem ter v izseljenskih skupnostih, močno upada, zato zasluži posebno analizo, skrb, raziskovalno pozornost in podporo.« In ne samo to, v njej je tudi zapisano, da: »Govorcem slovenščine – tako tistim, za katere je slovenščina prvi jezik, kot tistim, ki slovenščino uporabljajo kot drugi oziroma tuji jezik – mora jezikovna politika omogočiti čim kvalitetnejše pridobivanje in utrjevanje jezikovne zmožnosti, da bodo dobili osnove za samozavestno in učinkovito sporazumevanje v slovenščini v funkcijsko raznolikih sporazumevalnih situacijah.«

Tabela 2: Odgovori učencev na vprašanje: »V katerem jeziku ali jezikih se pogovarjaš s sorodniki in družinskimi prijatelji?«

	samo v slovenščini		samo v hrvaščini		samo v drugem jeziku		delno v slovenščini, delno v drugem jeziku		delno v hrvaščini, delno v drugem jeziku		nimam stikov	
	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
z mamo	2	1,1	164	90,6	0	0	3	1,7	11	6,1	1	0,6
z očetom	1	0,5	170	93,4	0	0	2	1,1	8	4,4	1	0,5
z brati/s sestrami	2	1,2	155	89,6	0	0	2	1,2	11	6,4	3	1,7
z dedkom po materi	6	3,7	130	80,7	0	0	2	0,6	2	1,2	22	13,7
z babico po materi	6	3,5	150	87,7	2	1,2	1	0,6	4	2,3	8	4,7
z dedkom po očetu	2	1,3	121	77,6	0	0	0	0	5	3,2	28	17,9
z babico po očetu	3	1,8	145	85,9	0	0	0	0	1	0,6	20	11,8
z družinskimi prijatelji	2	1,1	134	75,3	2	1,1	8	4,5	32	18,0	0	0

Tudi odgovori staršev so pokazali, da pri njihovi komunikaciji z družinskimi člani prevladuje hrvaščina, s tem da se v nekoliko večjem deležu s svojimi starši, sestrami/brati in družinskimi prijatelji pogovarjajo tudi v drugih jezikih.

Tabela 3: Odgovori anketiranih staršev na vprašanje: »V katerem jeziku ali jezikih se pogovarjate s sorodniki in družinskimi prijatelji?«

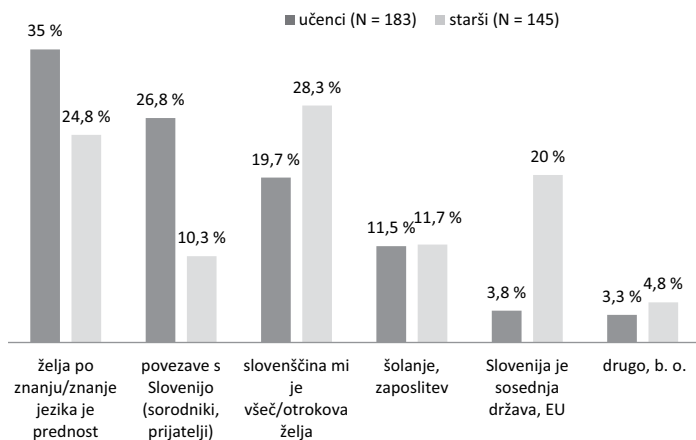
	samo v slovenščini		samo v hrvaščini		samo v drugem jeziku		delno v slovenščini, delno v drugem jeziku		delno v hrvaščini, delno v drugem jeziku		nimam stikov	
	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
z mamo	4	2,9	117	86,0	4	2,9	4	2,9	2	1,5	5	3,7
z očetom	1	0,8	108	84,4	3	2,3	2	1,6	0	0	14	10,9
z brati/s sestrami	3	2,1	122	87,1	3	2,1	4	2,9	4	2,9	4	2,9
z dedkom po materi	3	2,7	80	70,8	1	0,9	0	0	0	0	29	25,7
z babico po materi	5	3,4	87	73,7	0	0	0	0	0	0	26	22
z dedkom po očetu	0	0	83	71,6	1	0,9	0	0	0	0	32	27,6
z babico po očetu	0	0	84	72,4	2	1,7	0	0	0	0	30	25,9
z družinskimi prijatelji	1	0,7	106	75,7	2	1,4	9	6,4	22	15,7	0	0

Učence in starše smo vprašali še, v katerem jeziku ali jezikih se pogovarjajo zunaj družine, na primer s sosedi, sošolci, prijatelji, v cerkvi ali na delovnem mestu. Pregled odgovorov učencev o rabi jezika zunaj družine kaže podobno sliko kot pri rabi jezika v družini – večinoma se pogovarjajo samo v hrvaškem jeziku, le v redkih primerih se s sošolci ali prijatelji pogovarjajo v slovenskem jeziku (ali katerem drugem jeziku). Enako velja za starše. Zanimivo pa je, da je pri nekaterih starših prisoten slovenski jezik na delovnem mestu, saj jih je 6,1 odstotka navedlo, da se na delovnem mestu pogovarjajo samo v slovenščini. Ti starši so zaposleni v industriji oziroma obrtni panogi in v zdravstvu.

Raba slovenskega jezika kot uradnega jezika na Hrvaškem ni zagotovljena zaradi poselitvenih značilnosti in majhne številčnosti slovenske skupnosti na Hrvaškem. S tega vidika je prevladujoča raba hrvaškega jezika v javnem življenju edina logična posledica. Mladi tudi v primeru, če imajo znanje slovenskega jezika, nimajo veliko možnosti oziroma lahko le v redkih situacijah (na primer v kulturnih društvih) slovenščino tudi uporabljajo. V takšnih okoliščinah otroci v šoli in v komunikaciji z vrstniki dokaj hitro kot prevladujoči jezik prevzamejo jezik večine. Tako jezik večine postane kaj kmalu dominanten tudi v komunikaciji znotraj družine. Če bi želeli preprečiti opuščanje rabe manjšinskega jezika, bi morali starši doma kot prevladujoči jezik uporabljati manjšinski jezik (vključno s spodbujanjem branja in pisanja) ter otrokom omogočati kar se da pogosto izpostavljenost manjšinskemu jeziku (Cummins 2001: 5).

Mnogo raziskovalcev (Fishman 1997: 194; McCarty in Watahomigie 1998: 321) meni, da do opuščanja rabe jezika pride predvsem zaradi prekinitve medgeneracijskega prenosa jezika v družini in zaradi opuščanja rabe jezika v neformalnem vsakodnevem življenju, ne pa zaradi tega, ker učenje manjšinskega jezika ni omogočeno v šolskem sistemu, ali zaradi tega, ker jezik nima statusa uradnega jezika.

Učence smo z vprašanjem odprtega tipa povprašali, zakaj so se odločili za učenje slovenskega jezika, prav tako pa smo tudi starše vprašali, zakaj so se odločili, da njihov otrok obiskuje pouk slovenščine. Njihove odgovore na odprto vprašanje smo smiselno kategorizirali. Videti je, da se motivi učencev za učenje slovenskega jezika nekoliko razlikujejo od motivov staršev. Največji delež učencev (35 odstotkov) je napisal, da je učenje tujih jezikov pomembno in potrebno. Učenci so v večjem deležu (26,8 odstotka) še izpostavili, da bi se radi naučili slovenskega jezika zato, ker imajo v Sloveniji sorodnike in prijatelje, ker so se v Sloveniji šolali njihovi starši ali ker jim bo znanje slovenščine koristilo pri potovanjih v Slovenijo. 19,7 odstotka učencev je navedlo, da jim je slovenščina všeč ter da je učenje zanimivo in zabavno, 11,5 odstotka učencev pa že razmišlja o tem, da jim bo znanje slovenščine koristilo pri nadaljnjem šolanju in zaposlovanju. Predvsem pa je v odgovorih učencev zaznati pozitiven odnos do slovenskega jezika, kar je razvidno iz njihovih zapisov, kot na primer: »slovenski jezik mi je všeč«, »slovenski jezik je lahek«, »slovenski jezik je zabaven«, »slovenski jezik je zanimiv«, »želim se pogovarjati v slovenskem jeziku« itd.

Graf 2: Odgovori učencev in staršev na vprašanje, zakaj so se odločili za učenje slovenskega jezika.

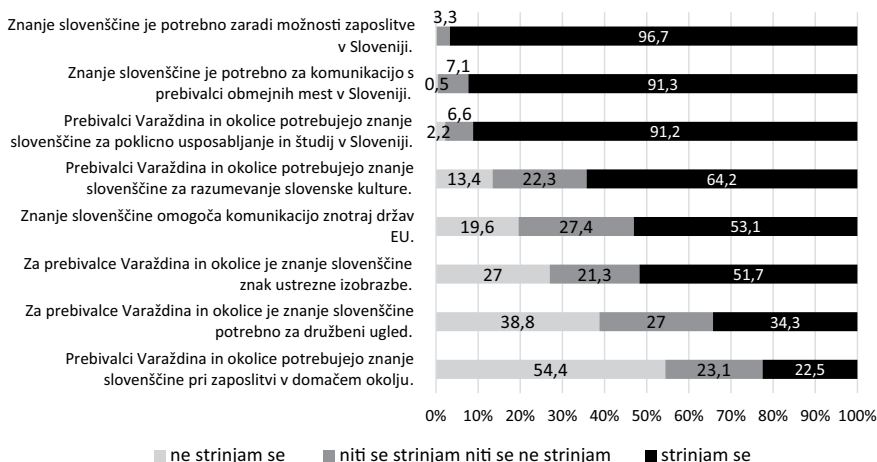
Največ staršev (28,3 odstotka) je izpostavilo, da je bilo učenje slovenskega jezika otrokova želja. Predvidevamo lahko, da je velik začetni vpis otrok njihov odziv na novo obšolsko dejavnost in priložnost otrok za popoldansko druženje. Starši so tudi izrazili prednost učenja slovenščine v tem, da otrok ni treba voziti v Varaždin, kjer se običajno izvajajo različne interesne dejavnosti, ampak se pouk slovenskega jezika izvaja v šoli. 24,8 odstotka staršev je menilo, da je znanje slovenskega jezika prednost; poudarili so, da je znanje jezikov vrednota, še posebej pa so menili, da velja izkoristiti možnost brezplačnega učenja jezika. 20 odstotkov staršev je navedlo, da je znanje slovenskega jezika pomembno zato, ker živijo na obmejnem območju. Precej manj staršev (10,3 odstotka) kot otrok je učenje slovenskega jezika utemeljilo s tem, da imajo sorodnike in prijatelje v Sloveniji oziroma da so sami (eden izmed staršev) slovenskega porekla. 11,7 odstotka staršev pa se zdi znanje slovenščine pomembno za nadaljevanje šolanja otrok v Sloveniji in s tem tudi za večje možnosti zaposlitve v Sloveniji.

Odgovori anketiranih nakazujejo, da je jezik bolj percipiran kot ekonomska dobrina, ki omogoča izboljšanje izobraževalnih in zaposlitvenih možnosti, in manj kot simbol/kazalnik narodne identitete.

Zanimalo nas je, kakšen odnos imajo učenci in starši do slovenskega jezika v primerjavi z drugimi jeziki. Učenci so pri razvrščanju različnih jezikov po pomembnosti in uporabnosti za nadaljnje življenje (šolanje in zaposlitev) slovenščino uvrstili na četrto mesto. Čeprav je Slovenija sosednja država in je del prebivalcev Varaždinske županije zaposlen v Sloveniji, so učenci večji pomen in uporabnost kot slovenščini pripisali dvema tujima (svetovnim) jezikoma: angleščini in nemščini. Podobno vprašanje smo zastavili tudi staršem. Prosili smo jih, naj razvrstijo posamezne jezike po pomembnosti na področju dela oziroma poklica ter v vsakdanjem

življenju oziroma prostem času. Starši so pri razvrščanju jezikov po pomembnosti na področju dela oziroma poklica slovenščino uvrstili na četrto mesto, za hrvaščino in dvema tujima jezikoma. Pri razvrščanju jezikov po pomembnosti v prostem času pa so starši slovenščino uvrstili na tretje mesto, za hrvaščino in angleščino. To, da so slovenščino postavili dokaj visoko in ob bok tujim jezikom, kot sta angleščina in nemščina, lahko obravnavamo kot pozitiven kazalnik.

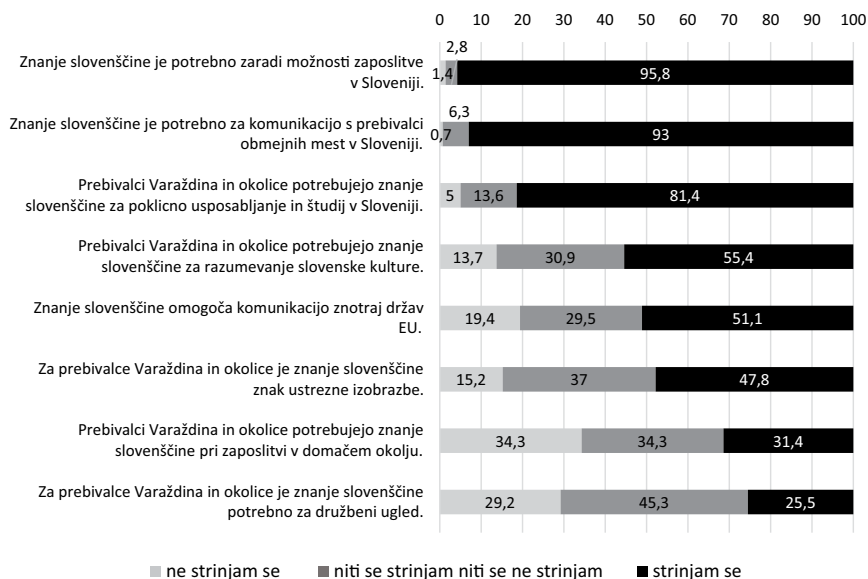
Poleg pomembnosti in uporabnosti jezikov nas je zanimalo, ali se učenci strinjajo ali ne s posameznimi trditvami, ki se nanašajo na slovenski jezik.

Graf 3: Odgovori učencev pri trditvah o pomenu znanja slovenskega jezika (izraženo v odstotkih)

Velika večina učencev se strinja, da je znanje slovenščine potrebno za možnost zaposlitve v Sloveniji, za komunikacijo s prebivalci obmejnih mest v Sloveniji in za poklicno usposabljanje oziroma študij v Sloveniji. Tudi pri teh odgovorih se je pokazalo, da stališča do slovenskega jezika močno zaznamuje ekonomska komponenta. Ekonomski vidik v številnih okoljih vpliva na motivacijo ljudi za učenje in rabo drugega/tujega jezika/jezikov, o čemer poročajo tudi druge raziskave (Novak Lukanovič 2006, 2009). Nekaj več kot polovica učencev meni, da slovenščine ne potrebujejo za zaposlitev v domačem kraju; kljub temu pa jih približno polovica meni, da je znanje slovenščine znak ustrezne izobrazbe in da omogoča komunikacijo znotraj Evropske unije. Pri trditvi, da je znanje slovenščine potrebno za družbeni ugled, so bila mnenja deljena: 39 odstotkov učencev se s tem ni strinjalo, medtem ko se je 34 odstotkov učencev s to trditvijo strinjalo. Približno 65 odstotkov učencev je menilo, da znanje slovenskega jezika potrebujejo za razumevanje slovenske kulture. Odgovori učencev kažejo, da se kljub mladosti zavedajo pomena znanja slovenskega jezika, ki je del posameznikove identitete ali pa jezik sosednje države.

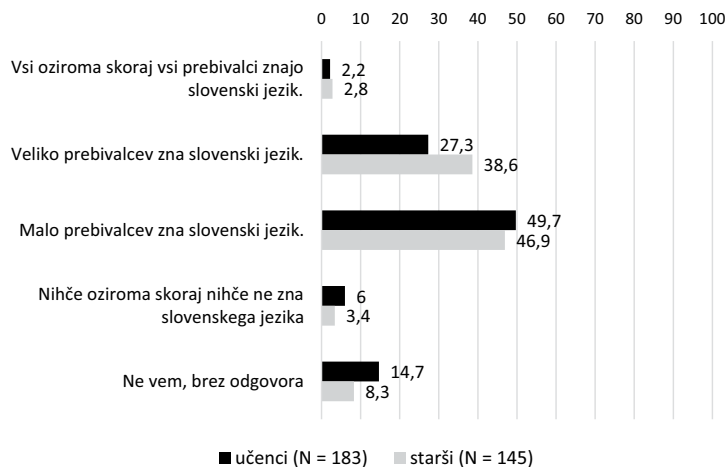
Starši so se zelo podobno kot učenci opredelili do posameznih trditev o slovenskem jeziku.

Graf 4: Odgovori staršev pri trditvah o pomenu znanja slovenskega jezika (izraženo v odstotkih).

Velika večina staršev se je strinjala, da je znanje slovenščine potrebno za možnost zaposlitve v Sloveniji, za komunikacijo s prebivalci obmejnih mest v Sloveniji in za poklicno usposabljanje v Sloveniji. Tretjina staršev je menila, da slovenščine ne potrebujejo za zaposlitev v domačem kraju, tretjina jih je bila pri tej trditvi neodločena in tretjina se je strinjala, da slovenščino za zaposlitev v domačem kraju potrebujejo. Približno polovica jih meni, da je znanje slovenščine znak ustrezne izobrazbe in da omogoča komunikacijo znotraj Evropske unije.

Geografske, prometne, gospodarske okoliščine in soroden jezik omogočajo povezave ter pretok ljudi med Slovenijo in severno Hrvaško; posledično so prebivalci slovenskega rodu na območju Varaždinske županije tradicionalno prisotni. Zaradi tega nas je zanimalo, kako učenci in starši v vsakdanjem življenju zaznavajo prisotnost slovenskega jezika v Varaždinu in okolici. Odgovori učencev in še posebej staršev kažejo, da je v njihovih percepcijah znanje slovenskega jezika med prebivalci Varaždina in okolice dokaj razširjeno. Skoraj tretjina učencev in 38,6 odstotka staršev je mnenja, da veliko prebivalcev Varaždina in okolice zna slovensko, medtem ko skoraj polovica učencev in nekaj manj staršev ocenjuje, da slovensko zna malo prebivalcev. Da nihče ne zna slovensko, torej da slovenski jezik ni prisoten, meni samo 6 odstotkov učencev in 3,4 odstotka staršev.

Graf 5: Odgovori učencev in staršev na vprašanje: »Kako je znanje slovenskega jezika razširjeno med prebivalci Varaždina in okolice?« (izraženo v odstotkih).

Zadovoljstvo učencev in staršev z učenjem slovenskega jezika bo vplivalo na njihovo odločitev o nadaljnjem obiskovanju pouka slovenščine. Pokazalo se je, da samo 2,2 odstotka učencev ni imelo izoblikovanega stališča do pouka – njihov odgovor je bil, da niso niti zadovoljni niti nezadovoljni. Večina učencev je učenje slovenskega jezika zelo pozitivno ocenila, kar 97,8 odstotka učencev je namreč izrazilo zadovoljstvo nad izvajanjem te obšolske dejavnosti. Ob koncu prvega leta izvajanja pouka so tudi starši pozitivno ocenili učenje slovenskega jezika – 90,3 odstotka staršev je izrazilo zadovoljstvo nad izvajanjem te obšolske dejavnosti. Zadovoljstvo oziroma nezadovoljstvo s poukom slovenščine so utemeljili v odprtem vprašanju, kjer so lahko napisali, kaj jim je in kaj jim ni bilo všeč pri pouku. Učenci so v največjem deležu (36,6 odstotka) navedli, da jim je bil pri pouku slovenščine všeč način učenja jezika. Všeč jim je bilo, da se jezika učijo na različne načine: s pomočjo kvizov, križank, računalnika, filma, petja, plesa, iger, všeč so jim bili tudi skupinsko delo in druženja. Približno 17 odstotkov učencev je izpostavilo kakovost in prijaznost učiteljev, 14,2 odstotka učencev pa je izpostavilo le posamezne teme, ki so jim bile všeč, na primer učenje o živalih, spoznavanje besed za oblačila, številke itd. Kljub izražanju zadovoljstva z obstoječo obšolsko dejavnostjo v anketi pa podatki kažejo vsakoletno zmanjševanje števila učencev, ki se učijo slovenski jezik.

Zaključna razmišljanja

Slovenska skupnost v Varaždinski županiji je v zadnjih nekaj letih dosegla viden napredek na področju izvajanja učenja slovenščine v osnovnih šolah in gimnaziji.¹⁸

¹⁸ Hrvaška zakonodaja omogoča izvajanje različnih oblik učenja slovenskega jezika, pri čemer pa mora slovenska skupnost izkazati določen interes in podati pobudo. Trenutno izvajanje učenja slovenščine na osnovnih in srednji šoli je rezultat sodelovanja slovenskih in hrvaških državnih organov in institucij, predvsem pa je zasluga pobud in prizadevanj posameznih pripadnikov slovenske skupnosti na Hrvaškem.

Pouk slovenskega jezika kot obšolske dejavnosti na osnovnih šolah, ki je bil v izhodišču organiziran za potrebe slovenske skupnosti, je v prvem letu obiskovalo lepo število učencev. V nadaljnjih dveh letih se je število učencev zmanjševalo in šele v letošnjem šolskem letu je prišlo do manjše rasti. Anketa, izvedena med učenci in njihovimi starši, je še pokazala, da pouk slovenskega jezika obiskuje precejšnje, celo prevladujoče število učencev, ki niso pripadniki slovenske skupnosti oziroma nimajo slovenskega družinskega ozadja. Z dolgoročnega vidika ima vključevanje pripadnikov večinskega naroda v pouk manjšinskega jezika pozitivne učinke, ki se kažejo kot večanje števila govorcev slovenščine na Hrvaškem in dvigovanje statusa slovenskega jezika v lokalnem okolju. Spodbudno je, da so učenci in starši v svojih odgovorih izkazali pozitivna stališča do slovenskega jezika. Na hierarhični lestvici jezikov so slovenščino uvrstili dokaj visoko. Raziskava je pokazala, da v Varaždinski županiji med otroki in starši obstajata zanimanje in motivacija za učenje slovenskega jezika, čeprav sta večinoma utemeljena s pragmatičnimi razlogi, kar pomeni, da učenje slovenščine kot jezika sosednje države trenutno predstavlja perspektivno izbiro.

Ob tem pa bi vendarle veljalo poiskati razloge za skromen odziv pripadnikov slovenske skupnosti in v skladu z ugotovljenim izvajati aktivnosti, ki bi k številčnejšemu vpisu spodbujale tudi pripadnike slovenske skupnosti. Upoštevati velja, da posamezniki (manjšinskega) jezika ne bodo ohranjali zgolj zato, ker je ta pomemben element etničnosti staršev oziroma starih staršev, temveč ga bodo ohranjali, če bodo v njem prepoznali vrednost, ki je pomembna za njihovo prihodnost (Warschauer in Florio-Hansen 2003). Ob tem je treba poudariti, da je učenje slovenščine kot obšolske dejavnosti ali njeno vključevanje v vzgojno-izobraževalni sistem po modelu C potreben, ne pa tudi zadosten dejavnik, ki bi omogočal revitalizacijo slovenščine med slovensko skupnostjo na Hrvaškem. Kot smo že navedli v uvodu, je za zaustavitev upadanja števila govorcev posameznega jezika potrebno vzporedno delovanje več različnih dejavnikov (Crystal 2000: 130–143). Zagotovo bi bilo treba poleg vključitve učenja slovenščine v vzgojno-izobraževalni sistem več pozornosti nameniti tudi družini oziroma rabi jezika v njej. Opuščanje prenosa slovenščine v krogu družine in prelaganje učenja slovenskega jezika na šolo (ali pa še to ne) pomeni zamujeno priložnost, saj učenje slovenskega jezika kot obšolske dejavnosti ali kot izbirnega predmeta, kot je to omogočeno prebivalcem Varaždinske županije v zadnjih nekaj letih, ne more nadomestiti zamujenega na ravni družine. Usmerjanje pozornosti na družino oziroma spodbujanje rabe slovenščine v družini in kakovostno vključevanje slovenščine v šolski sistem sta še toliko pomembnejša, ker so druge možnosti rabe slovenskega jezika na Hrvaškem dokaj omejene. Raba slovenskega jezika je praktično omejena na komunikacijo z učitelji slovenskega jezika in na komunikacijo v okviru aktivnosti kulturnih društev, ki pa se jih mladi niti ne udeležujejo.¹⁹ Na tem področju bistvenih sprememb v bližnji prihodnosti ni mogoče pričakovati.

¹⁹ Za več o vključevanju mladih v slovenska kulturna društva na Hrvaškem glej Riman in Medvešek (2018).

Literatura

- Baker, Colin, 2001: *Foundations of bilingual education and bilingualism*. 3rd ed. (Bilingual education and bilingualism 27), Clevedon; Philadelphia; Sydney: Multilingual Matters Ltd.
- Bitenc, Maja, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Brezovnik, Branko, 2011: *Slovenci v zamejstvu in Rimskokatoliška cerkev*. Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, Celje.
- Crystal, David, 2000: *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cummins, Jim, 2000: *Language, power, and pedagogy. Bilingual children in the crossfire*. Clevedon, England: Multilingual Matters Ltd.
- Državni zavod za statistiko Republike Hrvaške, 2001: *Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, popis, 2001*. <http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html>. (Dostop 17. 6. 2016.)
- Državni zavod za statistiko Republike Hrvaške, 2011: *Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, popis 2011*. <http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_04/h01_01_04_RH.html>. (Dostop 17. 6. 2016.)
- Državni zavod za statistiko Republike Hrvaške, 2013: *Popis 2011 – Jer zemlji čine ljudi. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011*. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku. 1469. Statistička izvješća. Zagreb: Državni zavod za statistiko Republike Hrvatske.
- Fishman, J. A., 1997: Maintaining languages. What works and what doesn't. Cantoni, Gina (ur.): *Stabilizing Indigenous Languages*. Flagstaff, Ariz.: Northern Arizona University. 186–198.
- GPPNet, 2016. *Ustavni zakon o izmjenama i dopunama ustava republike Hrvatske*. <<http://gpp.pravo.unizg.hr/propisi/urh/urh135-97.htm>>. (Dostop 10. 9. 2016.)
- Haugen, Einar Ingvald, 1956: *Bilingualism in the Americas: A bibliography and research guide*. Alabama, US: University of Alabama Press.
- INV, 2017. Interna dokumentacija (e-poštna korespondenca), 15. 3. 2017.
- Josipovič, Damir, in Škiljan, Filip, 2014: Nekatere novejšje dileme razvoja slovenske manjšine na Hrvaškem s poudarkom na območju ob meji s Slovenijo. *Razprave in gradivo* 73. 29–47.
- Knežević Hočevar, Duška, 2007: Ideologies of 'fortress Europe' in two Slovenian-Croatian borderlands. Armstrong, Warwick, in Anderson, James (ur.): *Geopolitics of European Union enlargement: The fortress empire*. London – New York: Routledge. 206–222.
- Kržišnik-Bukić, Vera, 1997: *Narodnostna sestava prebivalstva v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško: statistični kazalci narodnostnega (samo)opredeljevanja in maternega jezika po popisu prebivalstva iz leta 1991 s posebnim poudarkom na Slovencih in Hrvatih*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kržišnik-Bukić, Vera (ur.), 1999: *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji: predstavitev rezultatov terenske raziskave*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kržišnik-Bukić, Vera, 2006: O Slovencih in slovenstvu na Hrvaškem od nekdaj do danes. Munda Hirnök, Katalin, in Ravnik, Mojca (ur.): *Slovenci na Hrvaškem*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo. 15–87.

- Kržišnik-Bukić, Vera, 2016: Sodobno slovensko narodotvorje in primer slovenskega manjšinskega konteksta na Hrvaškem. Grafenauer, Danijel, in Munda Hirnök, Katalin (ur.): *Raznolikost v raziskovanju etničnosti*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. 142–166.
- Mccarty, Teresa, in Watahomigie, Lucille, 1998: Indigenous community-based language education in the USA. May, Stephen (ur.): *Language, Culture and Curriculum*. Special issue on Indigenous Community-Based Education 11/3. 309–325.
- Medvešek, Mojca, in Novak Lukanovič, Sonja, 2015: *Promocija učenja slovenskega jezika v Varaždinski županiji*, zaključno poročilo. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Medvešek, Mojca, in Riman, Barbara, 2018 (v tisku): Znanje in raba slovenskega jezika med mladimi v slovenskem zamejstvu na Hrvaškem. Novak Lukanovič, Sonja (ur.): *Mladi v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni kontekst ter sodobni izzivi*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, Trst: SLORI, Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik.
- Mladi v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi, 2015. Zbirnik podatkov, interno gradivo. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- MZOS (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta), 2012: *Izjvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i utrošku sredstava osigurani u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2011 godinu*. Vlada Republike Hrvatske, Ured za nacionalne manjine, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Zagreb, 17. april 2012. <public.mzos.hr/fgs.axd?id=23272>. (Dostop 16. 11. 2016.)
- Nećak Lük, Albina, 1995: Slovenski jezik na Hrvaškem – nekaj vidikov raziskovanja. Kržišnik-Bukić, Vera (ur.): *Slovenci v Hrvaški*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. 297–307.
- Novak Lukanovič, Sonja, 2006: Izbira jezika v medkulturni komunikaciji – ekonomski vidik. Predstavitev izbranih empiričnih rezultatov. Čok, Lucija, in Darovec, Darko (ur.): *Bližina drugosti / The close otherness*. Koper: UP, ZRS, Založba Annales. 211–225.
- Novak Lukanovič, Sonja, 2009: Economic aspects of language: the case of Slovenia. Kirk, John M., in P. Ó Baoill, Dónall (ur.): *Language and economic development*. Belfast: Cló Ollscoil na Banríona. 37–53.
- Novak Lukanovič, Sonja, Medvešek, Mojca, Munda Hirnök, Katalin, in Zver, Sofija, 2014: *Perspektive učenja slovenskega jezika v osnovnih šolah Varaždinske županije*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018*, 2013. Uradni list Republike Slovenije, št. 62/13.
- Resolucija o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov Republike Slovenije*, 1996. Uradni list RS, št. 35-2280/1996.
- Riman, Barbara, 2010: *Slovenci v Gorskem Kotarju, Kvarnerju in Istri od leta 1918 do 1991*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Riman, Barbara, in Medvešek, Mojca, 2018 (v tisku). Družbena participacija mladih na Hrvaškem. Jagodic, Devan (ur.): *Mladi v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni kontekst ter sodobni izzivi*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, Trst: SLORI, Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik.
- Riman, Barbara, 2016: 130 let slovenskega združevanja na Hrvaškem. Grafenauer, Danijel, in Munda Hirnök, Katalin (ur.): *Raznolikost v raziskovanju etničnosti*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Slovinci v sosednjih državah, 2017. <<http://svsd.rtv slo.si/svsd/hrvaska/sejem-bilje-ziv/405658>>. (Dostop 5. 1. 2017.)

Strategija odnosov republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja, 2016. Št. 53000-4/2016/4. <<http://www.uszs.gov.si/fileadmin/uszs.gov.si/pageuploads/strategija2016.pdf>>. (Dostop 5. 5. 2016.)

Škiljan, Filip, 2015: *Slovinci u Varaždinu i Varaždinskoj županiji*. Varaždin: Slovensko kulturno društvo Nagelj.

Škiljan, Filip, in Vukić, Aleksandar, 2015: Migracije Slovenaca na područje sjeverozapadne Hrvatske (Varaždinska i Krapinsko-zagorska županija). *Podravina* 14, 27. 175–189.

Ustava Republike Hrvatske, 1990. Narodne novine, št. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01 in 76/10. <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html>. (Dostop 5. 5. 2016.)

Ustavni zakon o pravicah narodnih manjšin v Republiki Hrvaški, 2002. Narodne novine, št. 155/02, 47/10, 80/10. <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_12_155_2532.html>. (Dostop 5. 5. 2016.)

Vlada Republike Hrvatske, 2013: *Izješće o provođenju ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u državnom proračunu republike hrvatske za 2012. Godinu za potrebe nacionalnih manjina*, Zagreb.

Warschauer, Mark, in De Florio-Hansen, Inez, 2003: Multilingualism, identity, and the

Internet. A. Hu, in I. De Florio-Hansen (ur.): *Multiple identity and multilingualism*. Tübingen: Stauffenburg. 155–179.

Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja, 2006. Uradni list RS, št. 43/2006 in 76/2010.

Zakon o rabi jezika in pisave narodnih manjšin, 2000. Narodne novine, št. 51/00.

Zakon o vzgoji in izobraževanju v jeziku in pisavi narodnih manjšin, 2000. Narodne novine, št. 51/00, 56/00.

Zakon o vzgoji in izobraževanju v osnovni in srednji šoli, Narodne novine, 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14.

Žitnik Serafin, Janja, 2014: Literarna dejavnost slovenskih društev v drugih delih nekdanje Jugoslavije. *Jezik in slovstvo* 59/2–3. 91–96.

NIČTA SLOVARSKA USTREZNOST V PEDAGOŠKEM DVOJEZIČNEM SLOVARJU

V članku obravnavamo ničto slovarsko ustreznost v angleško-slovenskem slovarju (ASS) s poudarjeno didaktično komponento. Čeprav so v slovarju različni primeri odsotnosti ustreznika označeni z dvema znakoma, obravnavamo samo iztočnice ali njihove pomeni, označene z znakom Ø (popolna odsotnost ustreznika). Analiza iztočnic z ničtim ustreznikom kaže, da so slovnične besede in nekatere slovnične besedne vrste med najbolj problematičnimi, ker imajo v različnih jezikih različno funkcijo. V ASS se problem ničte ustreznosti rešuje večinoma z vključevanjem prevedenega ponazarjalnega gradiva in z uporabo kratkih opisov funkcije iztočnice. Tako dosežemo, da uporabnik uspešneje išče informacije v slovarju in najde optimalne rešitve.

Ključne besede: odsotnost slovarskega ustreznika, slovar za dekodiranje, ponazarjalno gradivo, opis funkcije iztočnice

1 Uvod

V enojezičnem slovarju za rojene ali za tuje govorce uporabnik najpogosteje išče razlago pomena, v dvojezičnem slovarju pa predstavlja najpogosteje iskano informacijo slovarski ustreznik, zaradi česar si morajo sestavljavci dvojezičnega slovarja prizadevati, da poiščejo najustrežnejše in najprimernejše ustreznike iztočnice oz. vseh njenih pomenov v ciljnem jeziku (CJ) ter jih vključijo v slovar na način, ki bo uporabniku prijazen. Zavedati se moramo dejstva, da je v enojezičnem slovarju določene iztočnice ali njihove pomeni lažje, določene pa težje razložiti (Hausmann 1997: 172); podobno velja tudi za dvojezični slovar, kjer določenim iztočnicam ali njihovim pomenom z lahkoto poiščemo ustreznike, pri drugih pa imajo leksikografi z iskanjem ustreznika (velike) težave. V dvojezičnem slovarju uporabniki iščejo

ustreznike leksemov izhodiščnega jezika (IJ), ki morajo biti po pomenu in rabi čim bližje leksemom v CJ, kar pomeni, da morajo biti ustrezniki leksemov, ki v CJ dejansko obstajajo in jih lahko neposredno uporabimo v sobesedilu, rezultat pa je besedilo v CJ, ki zveni naravno (Zgusta 1984: 147). Pri izbiri slovarskih ustreznikov moramo biti pazljivi, kajti ustreznik lahko nadomesti leksem v IJ le v točno določenem sobesedilu, kar je v veliki meri odvisno od specifičnih omejitev v kontekstu in kotekstu¹ (Gouws 2002: 195). Popoln prevod določenega leksema v CJ je v splošnem jeziku relativno redek, ustreznost med leksemom v IJ in leksemom v CJ pa variira od popolne do zelo približne ali le delno ustrezne ekvivalence (Atkins, Rundell 2008: 467–468). Razlog za delno oz. relativno, ne pa popolno ustreznost, lahko iščemo v treh lastnostih naravnih jezikov: nejasnost pomena, večpomenskost in anizomorfizem² (Adamska-Salaciac 2013: 222). Šipka (2015: 51) omenja tri vrste medjezikovnega leksikalnega anizomorfizma: večkratna ustreznost (del pomenskega obsega pomena v enem jeziku pokriva en ustreznik, del pomenskega obsega pomena pa drug ustreznik), niča ustreznost (gre za kulturnospecifični izraz in ustreznik ne obstaja; prim. tudi Svensén 2009: 261) in delna ustreznost (dva primerjana leksema se po lastnostih nekoliko razlikujeta). Ničto ustreznost lahko rešujemo na več načinov, pri čemer Svensén (2009: 261, 274–275) omenja prevzete besede, kalke, novotvorbe, enciklopedične razlage, Šipka (2015: 52–53) pa poudarja pomen razlagalnih glos, ki jih v leksikografiji lahko kombiniramo z leksemom v IJ, lahko pa vključimo tudi opombo, v kateri pojasnimo kulturnospecifični pomen. Ničto ustreznost kulturnospecifičnih leksemov lahko v dvojezičnem slovarju rešujemo na načine, ki jih omenjata Svensén in Šipka, vendar se v naši raziskavi ne bomo ukvarjali s kulturnospecifičnimi izrazi.

Na ničto ustreznost ne naletimo samo pri kulturnospecifičnih izrazih, temveč tudi pri drugih leksemih, ki so vključeni v dvojezični slovar. Zgusta (1971: 323–325; 1984: 149) omenja naslednje vrste leksemov, kjer je niča ustreznost pogosta: onomatopoični izrazi, slovnične besede in nekatere slovnične besedne vrste. Osredotočili se bomo predvsem na nekatere slovnične besede in slovnične besedne vrste, ki velikokrat predstavljajo težko rešljive probleme pri iskanju ustreznikov, kar lahko pojasnimo s točno določeno funkcijo, ki jo ima določena slovnična beseda oz. slovnična besedna vrsta v povedi v CJ, in pa z dejstvom, da imajo slovnične besede in slovnične besedne vrste v različnih jezikih različne funkcije. Z leksikografskega stališča sodijo v angleščini med težavnejše predlogi, vezniki, zaimki (kazalni zaimki, svojilni zaimki, količinski zaimki), pomožni in naklonski glagoli, določilnice³ (vključno z določnim in nedoločnim členom), števniki, nikalnice in preddoločilniški elementi⁴ (v angl. *predeterminers*) (Atkins, Rundell 2008: 164–165). Tudi v naši študiji se je izkazalo, da številne od naštetih slovničnih besed in slovničnih besednih

¹ Kotekst je jezikovno okolje leksema, kontekst pa se nanaša na neverbalno okolje, v katerem je leksem rabljen.

² Pojmovni sistemi dveh ali več jezikov se med seboj razlikujejo zaradi pomenskih, slovničnih in kulturnospecifičnih razlik, zaradi česar pride do odsotnosti ustreznosti.

³ Funkcijska beseda, ki v povezavi s samostalnikom izraža količino, svojino itd.

⁴ V slovenščini npr. *vse v vse te knjige*.

vrst povzročajo težave pri obravnavi v angleško-slovenskem slovarju, kar lahko pojasnimo z dejstvom, da v CJ ne moremo določiti konceptualne vsebine leksema v IJ. Šipka (2015: 69) govori o tem, da funkcijo, ki jo opravlja leksem v IJ, lahko prevedemo v CJ z določeno slovnico strukturo ali z drugimi neleksikalnimi sredstvi, in poudarja, da v tem primeru lahko govorimo o ničti ustreznosti na stičišču leksike in slovnice.

V naši študiji smo preučevali, kako sestavljavci angleško-slovenskega slovarja (v nadaljevanju ASS), ki je v sklepi fazi sestavljanja,⁵ rešujejo probleme v primeru odsotnosti slovarskih ustreznikov v CJ. Glede na to, da je najpomembnejša funkcija dvojezičnega slovarja navajanje ustreznikov, ki jih lahko uporabnik uporabi pri prevajanju iz IJ v CJ, smo posebno pozornost namenili metodam, ki jih uporabljajo sestavljavci dvojezičnega slovarja, da uporabniku ponudijo sprejemljive rešitve, kadar v CJ slovarski ustrezniki ne obstajajo. V ASS najdemo kar nekaj novosti v primerjavi z drugimi obstoječimi angleško-slovenskimi slovarji,⁶ med katerimi moramo v kontekstu razprave o ničti ustreznosti omeniti rabo dveh znakov, tj. Ø in #, ki sta rabljena za označevanje odsotnosti ustreznikov v CJ. Pomen nedvoumnega označevanja ničte ustreznosti v dvojezičnem slovarju poudarja tudi Wiegand (2002: 248–249), ki predlaga rabo znaka 0. V ASS so primeri prave ničte ustreznosti redki, ker sestavljavci slovarja skušajo najti rešitev, ki omogoča razumevanje iztočnice v besedilu, tako da z znakom Ø, ki označuje popolno odsotnost kakršnega koli ustreznika tako na ravni leksema kot tudi na sporočilni ravni, označujejo le redke iztočnice ali pomene. Namesto tega pogosteje uporabljajo znak #, s katerim označujejo iztočnice ali pomene, kjer ustreznik na ravni leksema ne obstaja, vendar ustreznost dosežemo na nivoju celotnega sporočila, tj. v zgledu rabe. V tem prispevku se osredotočamo le na rabo znaka Ø in podrobneje analiziramo posamezne primere njegove uporabe v ASS.

2 Metodologija

ASS, ki je predmet raziskave, obsega 53.233 iztočnic in 16.274 sekundarnih iztočnic (frazemi in večbesedni glagoli, vključeni v posebni gnezdi) in sodi med obsežnejše dvojezične angleško-slovenske slovarje za dekodiranje, je pa edini tovrstni slovar, ki je pedagoško in didaktično usmerjen in je vsaj v določeni meri namenjen tudi za enkodiranje. Pri preučevanju obravnave ničte ustreznosti smo upoštevali slovar v celoti, pod drobnogled pa smo vzeli 29 iztočnic, kjer je bil vsaj eden od pomenov označen z znakom Ø, kar je jasen pokazatelj popolne odsotnosti ustreznika v CJ.⁷ Zbrano gradivo smo najprej analizirali glede na besedno vrsto iztočnice, da bi

⁵ Načrtovano je, da bo slovar najprej izšel v elektronski obliki v okolju Termania, nato bo verjetno sledila tudi knjižna izdaja.

⁶ Npr. Grad, Anton, Škerlj, Ružena, Vitorovič, Nada, 1978: *Veliki angleško-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS; Krek, Simon (ur.), 2005: *Veliki angleško-slovenski slovar Oxford-DZS*. Ljubljana: DZS d.d.; PONS: <<http://sl.pons.com/prevod>>.

⁷ V ASS se problematika slovarskih ustreznih kulturnospecifičnih izrazov ne rešuje s pomočjo posebnih znakov, ampak opisno ali z navajanjem prevzetih besed, zato teh izrazov v tem prispevku ne obravnavamo.

ugotovili, ali kakšna besedna vrsta še posebej izstopa glede ničte ustreznosti. Vsako iztočnico ali pomen brez ustreznika smo nato podrobneje preučili, da bi identificirali potencialne značilnosti, ki bi lahko bile vzrok za ničto ustreznost, ter da bi ovrednotili ustreznost rešitev, ki so jih uporabili sestavljavci slovarja.

3 Rezultati

Pri določanju besedne vrste iztočnice z vsaj enim pomenom z ničtim ustreznikom je največ glagolov (9 od 29), od tega so trije pomožni glagoli, pet je naklonskih, en pa je polnopomenski (tj. *have*). Po številčni zastopanosti glagolskim iztočnicam sledijo prislovi (7), zaimki (4) in samostalniki (3), vse ostale besedne vrste pa so že veliko redkejše: predlog (2), določni člen (2), nedoločni člen (1) in kratka oblika *ʒ* (1). Pri kratki obliki *ʒ* je z znakom \emptyset označen 2. pomen, ki je pravzaprav kratka oblika pomožnega glagola *does*, zaradi česar obravnavamo ta geselski članek v sklopu glagolskih iztočnic.

Večina iztočnic je večpomenskih, le tri so monosemične (pomožni glagol *have*, *used to in ye*), kar pomeni, da je v teh primerih edini »ustreznik« v slovarju dejansko znak \emptyset . Pri večpomenskih iztočnicah lahko najdemo ničti ustreznik samo pri enem od pomenov, lahko pa tudi pri več pomenih (podrobnejši podatki o številu pomenov z ničtim ustreznikom so navedeni v podpoglavjih, ki sledijo), kar pomeni, da je iztočnica v določenih pomenih prevedljiva v CJ, v drugih pomenih pa ne.

3.1 Glagoli

Kot smo omenili že pri rezultatih, smo pri glagolskih iztočnicah z vsaj enim pomenom, označenim z znakom \emptyset , našli tri pomožne glagole, pet naklonskih glagolov in en polnopomenski glagol, posamezne skupine glagolov pa podrobneje obravnavamo v nadaljevanju.

Pomožni glagol *be* v slovenščini nima ustreznika v dveh od osmih pomenov, vključenih v ASS, in sicer:

- kadar se uporablja v kombinaciji s sedanjim deležnikom za tvorbo nedovršnih časov (npr. *You are singing.*) in
- kadar se uporablja za tvorbo dovršnega sedanjika ali preteklika v arhaičnih ali literarnih strukturah (npr. *Christ is risen from the dead.*).

Podobno velja tudi za pomožni glagol *have*, ki ima v ASS samo en pomen, to je pomožni glagol, ki se v kombinaciji s preteklim deležnikom uporablja za tvorbo dovršnega sedanjika ali preteklika.

Z vidika ničte ustreznosti je še posebej problematičen pomožni glagol *do*, saj v kar osmih od desetih pomenov, vključenih v ASS, nima ustreznika. Če si ogledamo pomene z ničtim ustreznikom, vidimo, da je *do* rabljen:

- za tvorbo nikalnih (npr. *He did not manage to visit the Louvre.*) in vprašalnih stavkov (npr. *What does he want?*) ter nikalnih velelnih stavkov (npr. *Do not be so foolish.*);
- v okrajšanih stavkih (npr. v kratkih odgovorih, v strukturi s *so/neither/nor*, npr. *I knew John. So did I.*);
- za izražanje poudarka v velelnih stavkih (npr. *Do be quiet, children.*);
- v povedih, kjer nikalnici na začetku povedi sledi inverzija (npr. *Never did I say a thing like that!*).

Poleg znaka Ø najdemo pri nekaterih pomenih pomožnih glagolov še kratke opise funkcije pomožnega glagola. Na primer »s sedanjim deležnikom za tvorbo nedovršenih časov« (pri pomožnem glagolu *be*). Pri pomožnem glagolu *do* so kratki opisi po mnenju sestavljavcev ASS potrebni pri kar sedmih pomenih, na primer »v nikalnih stavkih«, »v zanikanih velelnih stavkih«, »pri obrnjenem besednem redu«.

Neformalna oblika za *does*, tj. *ʒ*, ki je ena od oblik pomožnega glagola *do*, je v ASS samostojna iztočnica, ki je v tem pomenu v slovenščino neprevedljiva, njeno rabo pa ponazarja naslednji zgled rabe: *How's that look? Kako to zgleda?*

V nasprotju s pomožnimi glagoli, ki so v angleščini rabljeni za tvorbo časov, vida in načina, naklonski glagoli v angleščini – podobno kot v slovenščini – v glavnem izražajo modalne pomene, kot so možnost, nujnost, hotenje. V ASS je pet od devetih glagolov z vsaj enim pomenom, označenim z znakom Ø, naklonskih glagolov (*can*, *should*, *used to*, *will* in *would*). V nadaljevanju si bomo ogledali pomene naklonskih glagolov brez ustreznikov v slovenščini.

Naklonski glagol *can* ima v ASS štiri pomene, od katerih eden v slovenščini nima ustreznika. Gre za rabo *can* v kombinaciji z glagoli zaznavanja in glagoli mišljenja. V ASS je pomen z ničtim ustreznikom ponazorjen z naslednjima prevedenima zgledoma: *I can't hear you.* Ne slišim te.; *I can't understand you.* Ne razumem te. Iz prevodov zgledov je razvidno, da v slovenščino prevedemo samo polnopomenski glagol (*hear* = *slišati*, *understand* = *razumeti*), naklonskega glagola *can* pa ne. V angleških enojezičnih slovarjih ta pomen naklonskega glagola *can* obravnavajo kot samostojni pomen, vendar se postavlja vprašanje, ali gre dejansko za samostojni pomen ali zgolj za funkcijo naklonskega glagola *can*.

Pri naklonskem glagolu *should* je eden od petih pomenov, vključenih v ASS, neprevedljiv v slovenščino. Če skrbno preučimo, kaj izraža *should* v zgledih rabe, ki ponazarjajo pomen, označen z znakom Ø, opazimo, da gre pravzaprav za različne pomene glagola *should* v angleščini, skupna točka pa je ničta ustreznost v slovenščini. *Should* se tako lahko uporablja:

- za *that* za številnimi pridevniki, ki opisujejo čustva (npr. *I find it strange that they should be so rude to me*. Zdi se mi čudno, da so do mene tako nevljudni.);
- za izražanje strinjanja (npr. *She would never break her promise. I should hope not*. Nikoli ne bi prelomila obljube. Upam, da ne.);
- z zaimkoma *I* in *we* za izražanje negotovosti (npr. *I should imagine that they are really happy*. Predstavljam si, da so res veseli; *Will he be at the party? I should think so*. Ali bo na zabavi? Mislim, da bo.);
- za zavrnitev česa, za izražanje nejevolje nad prošnjo, za izražanje začudenja nad dogodkom ali situacijo (npr. *Just at that moment who should walk in but John himself*. Ravno v tem trenutku je vstopil kdo drug kot John.).

Naklonska glagola *will* in *would* lahko obravnavamo skupaj, ker pri obeh opazimo ničto ustreznost le v pomenu, ki je skupen obema, tj. opisovanje navad ali značilnega vedenja. Iz prevodov zgledov rabe, ki so vključeni v ASS v obeh geselskih člankih, je razvidno, da v slovenščino prevajamo le polnopomenske glagole, naklonskih glagolov *will* in *would* pa ne, npr. *She will spend hours on the telephone*. Cele ure preživi na telefonu.; *Her grandparents would take care of her*. Zanja so skrbeli stari starši.

Naklonski glagol *used to* v angleščini izraža navado ali ponavljajoče se dejanje v preteklosti, ker pa v slovenščini nimamo naklonskega glagola,⁸ ki bi ga uporabljali v takšni funkciji, tudi glagola *used to* ne moremo prevedsti v slovenščino z ustreznim naklonskim glagolom. To pomeni, da ponovno naletimo na primer ničte ustreznosti, ki jo v ASS rešujejo z vključevanjem prevedenih zgledov rabe, npr. *Did he use to work here?* Ali je delal tukaj?; *He used to live in Paris*. Živel je v Parizu. Iz prevodov zgledov rabe je razvidno, da v slovenskih prevodih ni uporabljen naklonski glagol, temveč le nedovršna oblika polnopomenskega glagola.

Poleg zgledov rabe najdemo pri nekaterih pomenih naklonskih glagolov tudi kratke opise rabe (naklonski glagol *should* je edini, kjer raba ni dodatno opisana). Na primer:

- *can*: z glagoli, ki izražajo čute in mišljenje;
- *used to*: za izražanje pogostega ali ponavljajočega se dejanja v preteklosti;
- *will*: za izražanje pogostega ali ponavljajočega se dejanja.

Have je edini polnopomenski glagol, pri katerem najdemo pri enem od štirinajstih pomenov ničti ustreznik. Gre za kavzativni pomen (»napraviti, povzročiti, da se s kom kaj zgodi«), katerega raba je v ASS ponazorjena z več prevedenimi zgledi rabe: *He had his head cut off*. Obglavili so ga.; *He's had his wallet taken*. Ukradli so mu denarnico.; *We have had our request refused*. Zavrnilo so nam prošnjo.

⁸ SSKJ ima v pomenu ponavljajočega dejanja v preteklosti še zabeležen glagol *hodevati* z oznako star(insko), sicer pa so tovrstne glagolske oblike za ponavljajoče dejanje v preteklosti še žive v nekaterih slovenskih zahodnih narečjih (prim. Žele 2002: 146).

V slovenščino so prevedeni angleški polnopomenski glagoli (*cut off* = *obglaviti*; *take* = *ukrasti*; *refuse* = *zavriniti*); ti glagoli so (običajno) rabljeni v tretji osebi množine, ki v tem primeru izraža neosebno oz. brezosebno rabo.

3.2 Prislovi

Glede na število pomenov z ničtim slovarskim ustreznikom glagolskim iztočnicam sledijo prislovi (*along, away, out, there, through, up in very*), ki pa so v več primerih del večbesednih glagolov. Na primer prislov *along* ima ničto slovarsko ustreznost, če v povezavi s polnopomenskim glagolom tvori pomensko celoto, kar je v ASS ponazorjeno z naslednjimi zgledi rabe: *come along* napredovati; *How are things coming along at work?* Kako gre delo?; *The new computer helped us along enormously*. Novi računalnik nam je izredno pomagal. V prvih dveh zgledih je *along* rabljen skupaj z glagolom *come*, v zadnjem zgledu pa z glagolom *help*, in torej predstavlja sestavni del večbesednega glagola. Podobno velja tudi za rabo prislova *away* z ničtim slovarskim ustreznikom, katerega raba je v ASS ponazorjena z naslednjim zgledom: *The water boiled away*. Voda je povrela.; tudi *boil away* je v angleščini večbesedni glagol – *away* je torej samo njegova sestavina.⁹ Problematičen je tudi isti pomen prislova *away* v naslednjem primeru, vključenem v ASS: *They danced the night away*. Vso noč so preplesali. *Dance the night away* ima status stalne besedne zveze, kjer prislov *away* tvori celoto skupaj z glagolom *dance*, kar je razvidno iz slovenskega ustreznika. Prav tako tudi prostorski prislov *out* nima slovarskega ustreznika, njegova raba pa je v ASS ponazorjena z zgledoma *live out in the country* živeti na deželi; *work out in New Zealand* delati na Novi Zelandiji. Podobno velja tudi za prislov *up*, ki v zgledih *be up at Oxford* biti na oxfordski univerzi in *go up to New York* iti v New York ravno tako izraža prostorskost, čeprav ga v slovenščino ne prevedemo, in za prislov *through*, ki ga v zgledu *go straight through to* iti naravnost v, vključenem v ASS, tudi ne prevedemo.

There v bivanjskih povedih je eden od šestih pomenov prislova *there*. V tem pomenu v slovenščini nima ustreznika in le na podlagi ustreznih prevedenih zgledov se lahko uporabnik slovarja seznanj s tem, kako se ta angleška struktura izraža v slovenščini, npr. *Has there been an accident?* Ali se je zgodila nesreča?; *There's a cinema around the corner*. Kino je za vogalom.

Prislov *very* ima v ASS tri pomena, od katerih enega ne moremo prevesti v slovenščino vsaj ne na ravni beseda – beseda. Gre za pomen, kjer je *very* rabljen kot poudarjalni prislov pred pridevnikom v presežniku ali pred poudarjalnim določilniškim *own*. Iz zgledov, vključenih v ASS (npr. *at the very latest* najkasneje; *the very best quality* najboljša kakovost), je razvidno, da v slovenščino zvezo *very* + pridevnik v presežniku prevajamo preprosto le s pridevnikom v presežniku, *very*

⁹ Z vidika slovarske obravnave gre tu za primer ničtega ustreznika, čeprav je fraznost v CJ v primeru glagola *boil away* pokrita s predpono *po...*, v primeru glagola *dance away* pa s predpono *pre...*

pa ne prevedemo. Pod drugi strani je možen tudi enobesedni prevod celotne zveze z *very* (npr. *the very last time* zadnjič).

3.3 Samostalniki in zaimki

Popolno odsotnost slovarskega ustreznika najdemo v ASS tudi pri treh samostalniških iztočnicah. Pri samostalniku *piece*, ki ima v ASS sicer devet pomenov, in samostalniku *round*, ki ima v ASS štirinajst pomenov, najdemo ničti ustreznik le pri enem pomenu, in sicer kadar je *piece* ali *round* rabljen v partitivni strukturi: *piece/round* + predlog *of* + neštevni samostalnik. Raba samostalnika *piece* je v tem pomenu v ASS ponazorjena z zgledoma *an interesting piece of research* zanimiva raziskava in *a piece of advice* nasvet, iz katerih je razvidno, da samostalnika *piece* v slovenščino ne prevajamo. Edina funkcija samostalnika je v tem primeru izražanje števnosti, saj sta angleška samostalnika *research* in *advice* neštevna. Ker sta samostalnika *raziskava* in *nasvet* v slovenščini števna, nam množinskosti ni treba izražati z uvajanjem dodatnega elementa. V partitivnem pomenu je *round* rabljen s samostalnikoma *applause* in *cheers*, ki sta za razliko od *round* v zgledih rabe, vključenih v ASS, prevedena (*round of applause* aplavz, ploskanje; *round of cheers* vzklikanje, pozdravljanje).

Na ničto ustreznost naletimo tudi pri štirih zaimkih. Če si podrobneje pogledamo pomen zaimka *any*, kjer slovarskih ustreznikov ni, vidimo, da se zaimek ne prevaja v nikalnih povedih, kar je ponazorjeno tudi z zgledi, vključenimi v ASS, npr. *We got home without any difficulty*. Domov smo prišli brez težav.; *I haven't any idea*. Pojma nimam. Tudi osebni zaimek *it* predstavlja težave z vidika slovarskega ustreznika v primeru, ko gre za anaforično rabo, kar je razvidno tudi iz zgledov v ASS (*Stop it! Nehaj!*; *What about/of it?* Zakaj sprašuješ?). V ASS zasledimo ničto ustreznost še v geselskih člankih kazalnih zaimkov *this* in *these*, katerih raba je ponazorjena z naslednjimi prevedenimi zgledi: *this house of yours* vaša hiša; *This is Mary speaking*. Mary tukaj.; *these trousers of mine* moje hlače. V dveh od zgornjih zgledov (*this house of yours* in *these trousers of mine*) je kazalni zaimek rabljen kot levi prilastek v samostalniški zvezi, ki ji sledita predlog *of* in svojilni zaimek. V slovenščini v takem primeru izpustimo kazalni zaimek in celotno zvezo prevedemo s svojilnim zaimkom in samostalnikom (torej *vaša hiša* in *moje hlače*).

3.4 Druge besedne vrste

Za nekatere predloge je značilna visoka stopnja večpomenskosti, kar velja tudi za *at* (v ASS šest pomenov) in *of* (v ASS sedem pomenov) (prim. tudi Quirk idr. 1985: 665), tj. predloga, pri katerih je v ASS po en pomen označen z znakom \emptyset , kar pomeni, da predloga v določenem sobesedilu v slovenščini nimata slovarskega ustreznika. V ASS je vključenih nekaj zgledov, ki ponazarjajo odsotnost slovarskega ustreznika, in sicer:

- pri predlogu *at*:¹⁰ *at large* na prostosti; *at least* vsaj; *at a time* naenkrat; *at the very most* največ; *at war* v vojni; *at worst* v najslabšem primeru; *be at its best* biti najlepši; *be at risk* biti ogrožen;
- pri predlogu *of*: *the first of May* prvi maj; *a friend of mine* moj prijatelj; *a girl of ten* desetletna deklica; *the presidential election of 2004* predsedniške volitve leta 2004; *the role of the teacher* učiteljeva vloga; *some of my friends* nekateri od mojih prijateljev; *St. Stephen of Hungary* sv. Štefan Ogrski; *a woman of genius* genialna ženska.

Predlog *of* v samostalniški zvezi pogosto uvaja desni prilastek, torej je rabljen v predložni zvezi, ki izraža roditeljski pomen, kar se odraža tudi v slovenščini. Tovrstne zveze velikokrat prevajamo z roditeljskim, čeprav so na voljo tudi druge možnosti, kar je razvidno iz prevodov zgledov v ASS. Med ostalimi možnostmi moramo omeniti pridevniški prevod (npr. *the role of the teacher* učiteljeva vloga) ali prevod s svojilnim zaimkom v vlogi levega prilastka (npr. *a friend of mine* moj prijatelj).

Ničto ustreznost najdemo tudi v geselskih člankih določnega (*the, ye*) in nedoločnega člena (*a*). Kljub temu, da v slovenščini členov ni, se angleški člen v določenih sobesedilih v slovenščino prevede. Pomen brez ustreznika v ASS ponazarjajo prevedeni zgledi rabe: *Do you have a car?* Ali imate avto?; *the house at the end of the street* hiša na koncu ulice; (pred imeni restavracij, da zvenijo starinsko): *Ye Olde Bull* (ime) Stari bik. Pri tem je treba poudariti, da na podlagi slovenskega prevoda ni mogoče ugotoviti, ali gre pri določeni samostalniški zvezi v angleščini za določno omembo, katere pokazatelj je določni člen, ali za nedoločno omembo, katere pokazatelj je nedoločni člen.

4 Razprava

Že v prikazu rezultatov smo omenili, da je največ primerov ničte ustreznosti v ASS pri glagolskih iztočnicah. Mogoče je to na prvi pogled nekoliko presenetljivo, vendar pri podrobnejšem preučevanju pomenov z ničto ustreznostjo hitro najdemo razlago, zakaj slovarski ustrezniki v slovenščini ne obstajajo. Z izjemo enega pomena polnopomenskega glagola *have* gre pri ostalih glagolskih iztočnicah za pomožne ali za naklonske glagole, tema skupinama glagolov pa se moramo v razpravi o ničti ustreznosti podrobneje posvetiti.

Vsi trije pomožni glagoli (*be, do* in *have*) imajo v glagolski zvezi lahko različne funkcije, vendar dvojezičnim leksikografom največ težav pri iskanju slovarskega ustreznika povzroča raba pomožnega glagola kot prvega glagola v glagolski zvezi z osebno glagolsko obliko. Že primerjava tvorbe časov v angleščini in slovenščini kaže, da so razlike med jezicoma ogromne, kar gre pripisati dejstvu, da sodi angleščina med analitične, slovenščina pa med sintetične jezike. Pri ostalih specifičnih funkcijah

¹⁰ Glede statusa teh besednih zvez gl. poglavje *Razprava*.

pomožnih glagolov, ki so navedene pri rezultatih, kontrastivna analiza pokaže, da med obema jezikoma ni mogoče vleči vzporednic, ker slovenščina isto vsebino izraža s popolnoma drugačnimi strukturami ali specifičnimi leksemi.

Za angleške naklonske glagole je značilna večpomenskost, vendar za večino pomenov naklonskih glagolov zlahka najdemo slovarske ustreznike. Sestavljavci dvojezičnega slovarja imajo največ težav pri pomenih, kjer naklonski glagol izraža tako slovnične kot tudi pomenske lastnosti. Kot primer lahko navedemo naklonska glagola *would* in *used to*, ki izražata ponavljajoče se dejanje v preteklosti. V slovenščini ta pomen nima slovarskega ustreznika, tako da se morajo leksikografi zateči k prevedenemu ponazarjalnemu gradivu, s pomočjo katerega dobijo uporabniki potrebne informacije, ki jim pomagajo iztočnico ustrezno razumeti brez dodatne dolge in zapletene teoretične razlage specifične funkcije.

V določenih primerih je teoretična razlaga o rabi določenega (pomožnega ali naklonskega) glagola nujna. Razlage v ASS so kratke in natančne, zanje je značilen preprost jezik brez strokovnih izrazov ali s čim manj strokovnimi izrazi. Glede na to, da je v ASS metajezik slovenščina, so tudi te razlage v slovenščini, kajti slovar je v prvi vrsti namenjen rojenim govorcem slovenščine pri dekodiranju. Kot metajezik je smiselno izbrati materinščino ciljnih uporabnikov (prim. tudi Atkins, Rundell 2008: 234), kar še posebej velja, če gre za pedagoški slovar, kar ASS zanesljivo je. Kratki opisi rabe so brez dvoma koristni, ker se uporabnik seznanja s specifično rabo iztočnice v določenem pomenu. V ASS jih najdemo še pred znakom Ø, napisani so v oklepaju, od preostalega dela geselskega članka se razlikujejo tudi tipografsko.

V geselskih člankih prislovov pogosto naletimo na ničo ustreznost v povezavi z rabo prislova kot dela večbesednih glagolov. V angleškem jezikoslovju sicer razlikujemo tri skupine večbesednih glagolov (v angl. *multi-word verbs*), in sicer frazne glagole (v angl. *phrasal verbs*; kombinacija glagola in prislova), predložne glagole (v angl. *prepositional verbs*; kombinacija glagola in predloga) in frazno-predložne glagole (v angl. *phrasal-prepositional verbs*; kombinacija glagola, prislova in predloga), kar pa ne velja za angleške enojezične slovarje, kjer so vse tri skupine vključene pod naslovom »*phrasal verbs*«. ¹¹ V slovarjih so torej večbesedni glagoli praviloma vključeni in obravnavani v posebnem gnezdu v sklopu geselskega članka polnopomenskega glagola, kljub temu pa tudi v geselskih člankih prislovov naletimo na zglede, kjer je prislov samo del večbesednega glagola. Razlog je, da leksikografi v enojezičnih slovarjih razlagajo, v dvojezičnih pa prevajajo pomen prislova, ki je sestavni del večbesednega glagola. Zveza polnopomenskega glagola in prislova/predloga ali glagola, prislova in predloga je za tujejezične govorce angleščine problematična, ker je pomen celotne zveze idiomatski in ni odvisen od pomenov posameznih sestavin. Če večbesednih glagolov ne bi vključevali v geselske članke prislovov, tudi ne bi naleteli na problem niče ustreznosti, kajti razumevanje prislova v ničemer ne prispeva k razumevanju večbesednega glagola. Priporočljivo bi torej

¹¹ Termin *phrasal verbs* se izven jezikoslovnih besedil (npr. v učbenikih in slovarjih) uporablja kot hipernim namesto jezikoslovno pravilnejšega termina *multi-word verbs*.

bito, da so v dvojezičnem slovarju večbesedni glagoli vključeni samo v geselske članke glagolov, ne pa tudi v geselske članke prislovov.

Pri samostalniških iztočnicah naletimo na ničto ustreznost v primeru partitivne strukture, s pomočjo katere izražamo števnost angleških neštevnih samostalnikov. V naši raziskavi so slovenski samostalniki, ki so ustrezniki angleških neštevnih samostalnikov, števniki, na kar je potrebno opozoriti rojenega govorca slovenščine. V dvojezičnem slovarju je to možno samo z vključevanjem ponazarjalnega gradiva, kar je razvidno tudi iz ASS.

V geselskih člankih zaimkov, kjer najdemo ničto ustreznost, moramo omeniti rabo zaimka *any*, ki v slovenščini nima ustreznika, če je rabljen kot poljubnostni zaimek v nikalnih povedih. Obravnavo tega pomena zaimka *any* v ASS lahko ocenimo kot ustrezno, kajti s pomočjo prevedenih zgledov je uporabnik opozorjen na to, da ga je v slovenščini potrebno izpustiti. Enako velja tudi za osebni zaimek *it*, ki ga Quirk idr. (1985: 348–349) označujejo za najbolj nevtralen in pomensko najbolj neoznačen osebni zaimek, kar se izraža tudi v slovenskih prevodih zgledov, vključenih v ASS.

Omeniti velja tudi probleme pri obravnavi predloga *at* v pomenu, označenem s simbolom za ničto ustreznost. Iz zgledov, ki ponazarjajo ta pomen, je razvidno, da je predlog *at* sestavni del frazemov, ki imajo leksikalizirani ustreznik. To torej pomeni, da je predlog *at* v teh zgledih z leksikalnega vidika nepreveden. Vzporednico lahko potegnemo med obravnavo teh frazemov in večbesednih glagolov, ki so včasih tudi vključeni kot zgledi v geselskih člankih predlogov ali prislovov, zaradi česar je za te pomene značilna ničta ustreznost. Že pri obravnavi večbesednih glagolov smo omenili, da jih je smiselno obravnavati v okviru geselskega članka glagola in ne geselskega članka prislova, podobno pa velja tudi za frazeme, ki jih je smiselno vključevati in obravnavati v okviru geselskega članka prve stalne polnopomenske besede v frazemu oz. glede na »pomembnost« besednih vrst sestavin frazema (to pomeni, da frazem vključimo v geselski članek prvega samostalnika; frazem brez samostalniške komponente vključimo v geselski članek pridevnika; frazem brez samostalniške in pridevniške komponente vključimo v geselski članek glagola; frazem brez samostalniške, pridevniške in glagolske komponente vključimo v geselski članek prislova) in ne v okviru geselskega članka predloga.

Raba člena v angleščini predstavlja ciljnim uporabnikom ASS, tj. rojenim govorcem slovenščine, kar precej težav, saj primerjava s slovenščino, ki členov nima, ni mogoča. Tudi pri prevajanju člena v slovenščino naletimo na težave, kajti člen se v določenih primerih lahko prevede, je pa res, da je v slovenskem prevodu angleški člen v večini primerov izpuščen. Poleg tega moramo poudariti, da je raba člena v angleščini pogosto idiomatska, kar posledično pomeni, da je za nerojenega govorca angleščine popolnoma nepredvidljiva. V dvojezičnem slovarju mora biti uporabnik opozorjen na odsotnost ustreznika v določenem sobesedilu, kar je ponovno možno le z uporabo znaka Ø in vključevanjem prevedenih zgledov.

5 Zaključek

Kot je razvidno iz gradiva, ki smo ga preučevali v naši raziskavi, so bili sestavljavci ASS največkrat soočeni s problemom ničte ustreznosti pri obravnavanju slovnčnih besed in nekaterih slovnčnih besednih vrst. Gre za lekseme, specifične za posamezen jezik, kar pomeni, da imajo v različnih jezikih lahko povsem različno funkcijo in med jeziki ne moremo potegniti vzporednic. Leksikografi morajo slovnčne besede ali slovnčne besedne vrste, ki so del besedišča vsakega jezika, vključiti tako v enokot tudi v dvojezični slovar, kjer jih morajo ustrezno obdelati. Povsem možno je, da v dvojezičnem slovarju pomena slovnčnih besed ali nekaterih slovnčnih besednih vrst ne moremo prikazati s slovarskimi ustrezniki, zaradi česar leksikografi pogosto vključijo opise funkcije iztočnice v določenem pomenu, kar velja tudi za ASS. To pomeni, da v slovarju namesto leksikalne ustreznosti najdemo slovnčne informacije (Atkins, Rundell 2008: 472–473); uporabniki v takem primeru v slovarju ne najdejo ustreznika, zato morajo leksikografi uporabiti druge metode, s pomočjo katerih pokažejo, kako lahko uporabnik v določenem kontekstu razume oz. prevede iztočnico ali enega od njenih pomenov. Velikokrat to dosežejo z vključevanjem prevedenega ponazarjalnega gradiva, kar se je izkazalo za učinkovito tudi pri obravnavi ničte ustreznosti v ASS. Ena od najpomembnejših funkcij ponazarjalnega gradiva v dvojezičnem slovarju je prikaz kontrastivnih razlik med jezikoma in razlik med slovarskimi ustrezniki, ki jih ponuja slovar, in prevodom iztočnice v sobesedilu. Če v CJ ustreznik ne obstaja, v dvojezični slovar ne moremo vključiti slovarskih ustreznikov, pomen iztočnice pa lahko uporabniku približamo samo s pomočjo zgledov, ki morajo biti obvezno prevedeni, sicer uporabniku niso v pomoč (Vrbinc, Vrbinc 2016: 308). Ponazarjalno gradivo mora biti izbrano skrbno, kajti le tako se uporabnik seznanja z različnimi sobesedili, v katerih je lahko rabljena iztočnica ali eden od njenih pomenov.

Iz povedanega sledi, da si morajo sestavljavci katerega koli dvojezičnega slovarja v prvi vrsti prizadevati, da vključijo slovarske ustreznike, ki so uporabni v čim večjem številu sobesedil in ki jih je možno neposredno uporabiti pri prevajanju iz IJ v CJ. V primerih, ko ustreznika ni, morajo uporabniki v slovarju najti rešitve, s pomočjo katerih uspešno rešujejo odsotnost slovarskih ustreznikov. S pristopi in rešitvami, ki so jih uporabili sestavljavci ASS, lahko uporabniki učinkoviteje uporabljajo slovar tudi v primerih, ko ni vzporednic med njihovo materinščino in tujim jezikom, saj so informacije vključene v slovar na način, ki omogoča lažje, hitrejše in uspešnejše iskanje.

Literatura

Adamska-Salaciak, Arleta, 2013: Issues in compiling bilingual dictionaries. Jackson, Howard (ur.): *The Bloomsbury Companion to Lexicography*. London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury. 213–231.

Atkins, B. T. Sue, in Rundell, Michael, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.

- Gouws, Rufus H., 2002: Equivalent relations, context and cotext in bilingual dictionaries. *Hermes, Journal of Linguistics* 28. 195–209.
- Hausmann, Franz Josef, 1997: Semiotaxis und Wörterbuch. Konerding, Klaus-Peter, in Lehr, Andrea (ur.): *Linguistische Theorie und lexikographische Praxis. (Lexicographica. Series Maior 82)*. Tübingen: Max Niemeyer. 171–179.
- Quirk, Randolph, Greenbaum, Sidney, Leech, Geoffrey, in Svartvik, Jan, 1985: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London, New York: Longman.
- Svensén, Bo, 2009: *A Handbook of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šipka, Danko, 2015: *Lexical Conflict: Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vrbinc, Alenka, in Vrbinc, Marjeta, 2016: Illustrative examples in a bilingual decoding dictionary: An (un)necessary component? *Lexikos* 26. 296–310.
- Wiegand, Herbert Ernst, 2002: Equivalence in bilingual lexicography: Criticism and Suggestions. *Lexikos* 12. 239–255.
- Zgusta, Ladislav, 1971: *Manual of Lexicography*. Prague: Academia, The Hague, Paris: Mouton.
- Zgusta, Ladislav, 1984: Translational Equivalence in the Bilingual Dictionary. Hartmann, Reinhard Rudolf Karl (ur.): *LEXeter '83 Proceedings. Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9.–12. september 1983. (Lexicographica. Series Maior 1)*. Tübingen: Max Niemeyer. 147–154.
- Žele, Andreja, 2002: Vezljivost med narečjem in knjižno slovenščino. Jesenšek, Marko, Rajh, Bernard, in Zorko, Zinka (ur.): *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika: Ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen. (Zbirka Zora 18)*. Maribor: Slavistično društvo. 140–149.

GRADIVO ZA ETNOLOŠKO KONTEKSTUALIZACIJO MUZEJSKIH PREDMETOV KOT VIR ZA JEZIKOSLOVNE RAZISKAVE: ŠTUDIJA PRIMERA

Prispevek želi na podlagi študije primera pokazati, kako je gradivo, ki je bilo dokumentirano za etnološko kontekstualizacijo muzejskih zbirk in predmetov, uporabno tudi za jezikoslovne, predvsem dialektološke raziskave. Obsežna podatkovna zbirka zvočnih posnetkov z območja šestih zahodnoslovenskih narečij in enega podnarečja, ki je nastala v okviru čezmejnega projekta ZborZbirk: kulturna dediščina med Alpami in Krasom, omogoča raziskave na vseh jezikovnih ravneh (narečno besedje, oblikoslovje, skladnja), na ravni besedila pa tudi proučevanje stilistike govornjenega diskurza. Uporabnost gradiva je ponazorjena z nekaj konkretnimi primeri.

Ključne besede: folklorne pripovedi, govornjeni diskurz, zahodna slovenska narečja, narečna leksika, muzejske zbirke, bakla, kostanjarstvo, orehi

1 Uvod

Kljub različnim raziskovalnim interesom in posledično avtonomnim raziskovalnim metodam imajo vede, ki se ukvarjajo z govornjenim diskurzom in njegovo vsebino (folkloristika, etnologija, jezikoslovje, predvsem dialektologija in sociolingvistika), pomembno stičišče – terensko gradivo iz ust informatorja (Bošković-Stulli 1959: 118). Strokovnjaki omenjenih strok na Slovenskem so že v preteklosti priložnostno sodelovali, nekateri posamezniki pa so v praksi stroke tesno povezovali; že Jan Baudouin de Courtenay se je zavedal, da imajo folklorna besedila dvojno vrednost, saj je načrtovano serijo izdaj slovenskih narečnih besedil naslovil *Gradivo za dialektologijo in etnografijo Južnih Slovanov* (1988). Večdisciplinarno vrednost in uporabnost na terenu nabranih besedil sta v objavah dokazovala tudi Pavle Merku v

Ljudskem izročilu Slovencev v Italiji (Merkù 1976) in Milko Matičetov v *Zverinica iz Režije* (1973), če omenimo le njuni najbolj značilni deli, povezani z obravnavano problematiko. Vera Smole konec osemdesetih let 20. stoletja ugotavlja, da v kartoteki gradiva za SLA, v kateri so bili dokumentirani podatki za 406 slovenskih krajev, lahko najde veliko gradiva zase tudi etnolog, a da je ta možnost žal premalo izkoriščena. Zaradi pomanjkljivega sodelovanja med strokama prihaja do razhajanj pri dognanjih glede poimenovanj predmetov, kar je lahko posledica časa zapisa, pristopa k terenskemu delu in neustreznega poknjževanja s strani etnologov (Smole 1988: 327). V devetdesetih letih 20. stoletja sta bili interdisciplinarni problematiki terenskega gradiva posvečeni dve tematski številki revije *Traditiones: Naš živi jezik* (ur. Stanonik 1994) in *Besede in reči* (ur. Stanonik 1996); obe številki, v katerih sodelujejo številni avtorji iz različnih strok, obravnavata problematiko na stičišču folkloristike, jezikoslovja in etnologije, med drugim je poudarjeno vprašanje zapisa gradiva (npr. Smole 1994; Hadalin 1994). V zadnjih letih so dialektologi, folkloristi in etnologi sodelovali pri nekaterih raziskovalnih projektih (npr. ZborZbirk, SLA 2, *Lingua*) pa tudi pri izdajah slovstvene folklorije (npr. zbirki folklornih pripovedi *Glasovi*). Zaradi kadrovske podhranjenosti obeh strok bi bilo smiselno in vsestransko koristno, da bi bilo v praksi sodelovanje še bolj premišljeno in sistematično, zelo dobrodošel bi bil npr. skupni repozitorij terenskega gradiva (Ivančič Kutin 2016: 723).

V tukajšnjem prispevku bomo narativno¹ gradivo, ki je bilo primarno dokumentirano za etnografsko kontekstualizacijo² muzejskih zbirk in predmetov, analizirali z vidika njegove uporabnosti za jezikoslovne raziskave. Gradivo je bilo zbrano med letoma 2013 in 2015 v severozahodnem slovenskem etničnem prostoru v okviru projekta ZborZbirk: Kulturna dediščina med Alpami in Krasom. V obravnavani projekt je bilo vključenih 34 zbirk, 19 na italijanski in 15 na slovenski strani državne meje od Zgornjesavske in Kanalske doline na severu do Nadiških dolin in Brd na jugu. Območje obsega šest zahodnoslovenskih narečij in eno podnarečje (Zuljan Kumar 2015: 177): koroško ziljsko narečje Kanalske in Zgornjesavske doline, primorska rezijansko, tersko, nadiško, obsoško in briško narečje ter banjško podnarečje kraškega narečja (SLA 2016: 10). Zbirke lahko uvrstimo v štiri vsebinske kategorije: 1) etnografske, ki vsebujejo predmete, ki so se nekoč uporabljali v gospodinjstvu in gospodarstvu; 2) vojne zbirke s predmeti, povezanimi s svetovnima vojnama (navadno s prvo); 3) mešane etno-vojne zbirke in 4) tematske zbirke, v katerih so predmeti ene vrste ali predmeti, povezani z eno obrtjo, npr. zbirka likalnikov, mizarska zbirka ipd. (Ivančič Kutin 2015: 11; več o projektu gl. Ledinek Lozej in Peče 2014; Ravnik 2015 ter na spletni strani³). Gradivo, dokumentirano v okviru projekta, je shranjeno v arhivu Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

¹ Pojem »narativno gradivo« poleg pripovedovanja (ki ima v folkloristični terminologiji specifičen pomen, tj. ubesedovanje slovstvene folklorije, pri čemer je pomembna tudi estetska funkcija) zajema tudi pogovor, ki poteka na ravni vsakdanjega govornega posredovanja (za podrobnejše razlike med vsakdanjim govornim posredovanjem in pripovedovanjem gl. Ivančič Kutin 2004).

² Izraz »kontekstualizacija« se v zadnjem času pogosto pojavlja v t. i. »projektne terminologiji«. V konkretnem primeru pomeni, da muzejski predmet oz. zbirko umestimo v čas in prostor s pomočjo pripovedi/spominov ljudi (predmeta torej ne predstavimo zgolj s tehničnimi podatki in opisi rabe/namembnosti, temveč v kontekstu zgodbe).

³ <<http://zborzbirk.zrc-sazu.si/sl-si/domov.asp>>.

70 ur posnetkov diskurza med raziskovalcem in informatorjem na terenu je lahko podlaga za širok spekter konverzacijskih, pragmatičnih in funkcijskojezikovnih analiz (Zuljan Kumar 2007: 20, 21); v tukajšnjem prispevku bo uporabnost gradiva za jezikoslovne raziskave prikazana na izbranih delih (izsekih) besedil.

2 Narečno besedje na metapodatkovnih popisnih obrazcih

Že Karmen Kenda-Jež je izpostavila dokumentacijsko vrednost v etnoloških raziskavah uporabljenih navedkov narečnih besed, saj ti opozarjajo na obstoj določene narečne besede ali besedne enote oz. njenega posebnega, prostorsko omejenega pomena (Kenda-Jež 1994: 52). Etnološke in vojne zbirke pogosto vsebujejo enake ali podobne predmete; ker muzejski predmeti niso več v (upo)rabi, tudi narečna poimenovanja zanje niso več del aktivnega, živega besedišča, čemur po naravni poti sledi pozaba. Zato je v elektronskem metapodatkovnem⁴ popisnem obrazcu (Peče in Ledinek Lozej 2013) poleg tehničnih podatkov o predmetu, njegovega poimenovanja v slovenščini in italijanščini tudi rubrika za zapis lokalnega narečnega poimenovanja, kot prikazuje Slika 1, na kateri je označena rubrika »krajevno ime predmeta«. Za vpisovanje v popisne obrazce so bila izdana navodila, med njimi tudi za narečni zapis (gl. Peče in Ledinek Lozej 2013).⁵

⁴ Metapodatki so obvezni del znanstvenega terenskega dokumentiranja (etnografskega/folklornega) gradiva: podatki o gradivu, o informatorju, o zapisovalcu in okoliščinah dokumentiranja (čas, kraj, tehnika, morebitne druge posebnosti; pri obdelavi oz. arhiviranju pa še drugi tehnični podatki, npr. dolžina posnetkov, redakcija ...).

⁵ Navodila za zapisovanje posebnih glasov: polglasnik zapišemo z ə (Unicode 0259); glas dz zapišemo z ʒ (Unicode 04E1): zingo 'pocinkano vedro'; glas g zapišemo v briškem in obsoškem narečju kot ɣ (Unicode 03B3) (ɣora 'gora'), v terskem in deloma nadiškem narečju kot h (hora 'gora'), v delu terskega narečja pa je izpuščen (ora 'gora'), razen pri prevzetih besedah (cingerca 'ciganka'); glas é v nadiškem in terskem narečju: éamer 'spalnica', éon 'bom' (Unicode 0107). Naglas ugotovimo tako, da besedo izgovorimo in zaznamo najglasneje izgovorjeni glas, označimo pa ga z znakom ' (Modifier letter vertical line, Unicode 02C8) pred naglasnim samoglasnikom, npr. npr. é'amer, 'ora. Ko je naglas na polglasniku, znak za naglas vstavimo pred polglasnik, npr. v'art 'vrt'. Pomen narečnih besed se zapiše med enojnima narekovajema (Unicode 2018 in Unicode 2019), npr. ora 'gora'. Iz Slike 1 vidimo, da zapisovalci v tem primeru niso označili mesta naglasa.

K temu so dodana še navodila, kako v sistemu Windows dobimo zgoraj omenjene znake, čemur sledi še nekaj primerov zapisa:

Slabši zapis	Boljši zapis	Najboljši zapis
<i>patrhč</i>	<i>patrəhč</i>	<i>patr'əhč</i>
škalir	škaliə	škali'ə
<i>bčrinč</i>	<i>bəčərinč</i>	<i>bəčə'r'inč</i>
<i>bštard</i>	<i>bəštard</i>	<i>bəšt'ard</i>
čveštr	čvəštə	čəv'eštə
<i>zingo</i>	<i>ʒingo</i>	<i>ʒ'ingo</i>
čamer	čamer	č'amer
<i>gora</i>	ɣora, xora, ora	ɣ'ora, x'ora, 'ora

Navodila je pripravila Danila Zuljan Kumar (gl. Zuljan Kumar 2013, spletni vir).

Slika 1: Orodje za izdelovanje trsk za razsvetlavo iz etnološko-rezbarske zbirke Franca Jerončiča.⁶

Na metapodatkovnih popisnih obrazcih v projekt zajetih zbirk najdemo mnoge krajevne sopomenke in glasovne ali besedotvorne različice poimenovanja istega predmeta oz. dejavnosti, kar se ujema z dejstvom, da so na oblikovanje narečij in govorov vplivale naravne geografske prepreke (doline, vzpetine, vode, gozdovi) ter trajnejše politične, fevdalne, cerkveno-upravne meje, ki so stoletja usmerjale medsebojno komunikacijo in gibanje prebivalstva (Logar 1996: 4).

Vzemimo kot primer poimenovanje za orodje, s katerim so nekoč pripravljali trske oz. bakle za razsvetlavo. V popisnih obrazcih najdemo za ta predmet le italijansko poimenovanje *fiaccola*,⁷ v slovenskem knjižnem jeziku pa ta beseda sploh nima ustreznice (gl. Slika 1). Tudi v narečnih slovarjih in seznamih s tega območja te besede ni zaslediti (Merkù, rokopis; Rigoni in Slavino 1999; Špehonja 2012). Prav ta predmet pa ima v radiju le nekaj kilometrov vsaj tri različna narečna poimenovanja: *faglovník* [*fâgluník*] (Kambreško: Zbirka Lukčeva hiša), *fagelník* [*fâgouník*] (Melinki: Etnološko-rezbarska zbirka Franca Jerončiča) in *fagelnjak* [*fâgunjak*] (Jesičje/Iesizza: Zbirka Riccarda Ruttarja).

Vse tri različice so iz romanizma *fagla*, tj. furlanske besede za *baklo* (Brecelj 2005: 258), ki je nastala iz latinske besede *facula*; da je podstava ravno furlanska beseda, domnevamo zaradi ozvenečenja nezvenečih nezvočnikov v zvenečem okolju, ki je značilno za furlanščino (*k > g*) (Šekli 2013: 295). Tudi slovenska knjižna beseda *bakla* izhaja iz furlanske besede *facula*, kot lahko razberemo iz Snojeve etimološke interpretacije:

⁶ Zaslonska slika spletnega mesta: <<http://as.parsis.si/zborzbirk/enota.a5w?id=20>>.

⁷ V velikem italijansko-slovenskem slovarju (Šlenc 1997: 407) v geslu *fiaccola* ni pomena, ki bi ga lahko povežali s predmetom *fagelník/faglovník*.

bākla -e ž lat. 'fax' (16. stol.), *bāklica*: Prevzeto iz srvnem. *vackel* 'bakla' (danes nem. *Fackel*), kar je izposojeno iz lat. *facula*. To je manjšalnica od lat. *fax* 'bakla, luč', kar je izpeljanka iz ide. baze *g'hueku- 'svetel, svetiti se' (Snoj 1997: 22).

Beseda *flagla* je evidentirana v narečnih slovarjih črnovrškega, kostelskega in bovškega govora (Tominec 1964: 88; Gregorič 2015: 84; Ivančič Kutin 2007: 39). V bovškem narečnem besedišču sta poleg te še dve podpomenci, ki poimenujeta posebni vrsti bakel: *ruševica* [rú:šuca] je plamenica oz. bakla iz rušja (n. d.: 86), *lukež* [lù:kəš] pa je nasmoljena bakla (n. d.: 62). V nobenem od pregledanih slovenskih narečnih, zgodovinskih in etimoloških slovarjev⁸ ne najdemo leksema za orodje oz. pripomoček za izdelovanje bakel, ki bi izhajal iz besedne podstave *flagla*. Prav tako te besede ne najdemo v knjižni furlanščini. V popisu muzejskih predmetov pa so kar tri narečne različice poimenovanja za ta predmet: vse so tvorjene z moškim priponskim obrazilom, in sicer *-ik* (fagelnik, faglovnik) ali *-jak* (fagelnjak). Primer torej dokazuje, da vsebujejo popisni obrazci za predmete v muzejskih zbirkah še nedokumentirano leksiko; zato je gradivo uporabno za leksikološke, etimološke in druge raziskave slovenskega (narečnega) besedja.

3 Narativno gradivo

Poleg muzejskega dela, povezanega z evidentiranjem in popisom predmetov, je pri obravnavanem projektu potekalo tudi terensko dokumentiranje zgodb o zbirkah in predmetih, pri čemer je bil cilj, da se gradivo osvetli tudi s pripovedmi, ki jih o predmetih oz. zbirkah pripovedujejo lastniki zbirk ali drugi domačini (t. i. kontekstualizacija). Izbrane pripovedi iz tega gradiva so bile kot zanimivost vključene k posamični zbirki v vodniku po zbirkah (gl. Poljak Istenič 2015).

3.1 Metodologija in tehnike dokumentiranja

Z etnografskimi metodami, tj. metodo polstrukturiranega usmerjenega narativnega intervjuja (vodenege pogovora) in neposrednega opazovanja, so bili posneti številni pogovori z lastniki ali poznavalci posamezne zbirke ter z drugimi domačini, ki so govorili o zanimivostih in posebnostih zbirke oz. predmetov, o (upo)rabi predmetov, o zbiranju, pa tudi o okolju, v katerem se nahaja zbirka. Pogovori so bili dokumentirani v avdio (deloma tudi v video) tehniki. Sogovorniki so bili spodbujeni k rabi krajevne govora: vsi sodelavci, ki smo sodelovali pri projektu v okviru te naloge, prihajamo z zahodnega slovenskega etničnega prostora in smo tudi sami med intervjuji govorili v narečju. Ta metoda se je še posebej dobro obnesla pri informatorjih iz Benečije (Italija), saj so jim zahodna slovenska narečja mnogo bolj razumljiva kot knjižna slovenščina (Ivančič Kutin 2015: 122, 133); pripadniki slovenske manjšine v Videmski pokrajini so namreč vse formalno izobraževanje opravili v italijanščini,

⁸ Pregledani so bili vsi slovarji, ki so objavljeni na spletnem portalu Fran, ter slovarji terskih in nadiških govorov (Spinozzi Monai 2009, Rigoni in Salvino 1999; Špehonja 2012; Merku, rokopis).

javna raba slovenščine pa je bila do nedavnega skoraj povsem onemogočena.⁹ Prva (in zaenkrat edina) dvojezična šola na tem območju je začela delovati šele v šolskem letu 1984/85 v Špetru (San Pietro al Natisone) (Gruden 1997: 375).

Med pogovorom so bila vsem sogovornikom na čim bolj spontan način postavljena določena vprašanja, npr. o začetkih zbiranja (čas, vzgibi, motivacija ...) in osebnem izboru najljubših/najdragocenejših/najzanimivejših predmetov (z utemeljitvijo zakaj).¹⁰ Obe vprašanji sta bili seveda lahko postavljeni le zbirateljem, ki so sami zgradili svojo zbirko (takih je bilo tudi največ). Ostali pa so bili usmerjeni v pripoved npr. tako, da so med razkazovanjem muzeja razlagali, za kaj/kako se je določen predmet uporabljal. Preko predmetov so sogovorniki pripovedovali o preteklem lokalnem življenju, o vsakdanjem delu, posebnih dogodkih, o šegah, kulturi, kulinariki, skratka o vseh segmentih lokalnega življenja in kulture.

3.2 Analiza primerov

V nadaljevanju bomo analizirali tri vrste besedil,¹¹ ki zajemajo besedje z različno širokega *pomenskega polja* (Toporišič 2000: 118):¹² 1) opis posamičnega predmeta; 2) opis dejavnosti, povezane s predmetom; in 3) pripovedovanje zgodbe, povezane s predmetom. Posamezne kategorije besedil je težko povsem ločiti, saj se med seboj prepletajo, dopolnjujejo, prehajajo druga v drugo. Načeloma pa velja, da se opis od pripovedovanja razlikuje po zgradbi besedila in narativni tehniki oz. načinu izvedbe (gl. Ivančič Kutin 2004: 257). Pri tem moramo upoštevati, da gre za govorjena, šele nato zapisana besedila. Pripovedovanje vselej vsebuje vsaj minimalni fabulativni lok, medtem ko ga opis načeloma nima; tudi raba stilnih sredstev, ki povečujejo dramsko in estetsko razsežnost besedila, je bolj značilna za pripovedovanje, a jih

⁹ Zakon za zaščito Slovencev v Italiji in pravno priznanje slovenske narodne skupnosti je bil sprejet šele leta 2001, deželni zakon *Norme regionali per la tutela della minoranza linguistica slovena*, ki opredeljuje manjšinske pravice v Videmski pokrajini (kamor sodijo tudi Nadiške doline), pa šele leta 2007 (Brezigar 2010).

¹⁰ Presenetljivo je, da so ob tem vprašanju kar trije informatorji izbrali isti predmet, to je pripomoček za pripravljanje bakel (gl. Slika 1). V vseh treh zbirkah gre za ročno izdelan unikatni primerek. Izbor prav tega predmeta so vsi trije informatorji (Franc Jerončič, Jožica Stergar in Riccardo Ruttar) utemeljili podobno: pripomoček je bil nekdaj nepogrešljiv v vsakem gospodinjstvu, zaradi spremenjenega načina življenja, ki ga je prinesla elektrifikacija, pa se ga danes spomnijo le še starejši ljudje.

¹¹ Zapisi gradiva s tonskih posnetkov so bili doslej narejeni zgolj za izbrane enote gradiva, ki so bile pripravljene za objavo v vodniku po zbirkah (gl. Poljak Istenič 2015) in v nekaterih člankih v zborniku *Le collezioni uniscono/Zbirke povezujejo* (gl. Ivančič Kutin 2015; Zuljan Kumar 2015). Besedila so se zapisovala na različne načine (glede na namen zapisa): za vodnik po zbirkah, kjer smo ob gradivu želeli predstaviti zanimivo zgodbo o predmetu/zbirki v obliki priredb v knjižnem jeziku, pri čemer so ohranjene posamezne posebne narečne besede, ter v poenostavljeni fonetični transkripciji za predstavitev vsebinskih sklopov (gl. Ivančič Kutin 2015); pri teh dveh oblikah zapisa je bilo besedilo deležno več redakcije (izpusti, preskoki, zlepljenja, priredbe ...). Fonetično transkribirana besedila so bila namenjena predstavitvi narečij na obravnavanem območju (gl. Zuljan Kumar 2015).

¹² Termin *besedno polje* v tukajšnji obravnavi sledi Toporišičevi opredelitvi; njegova definicija vključuje vse pojmovne in besedne povezave z izhodiščno besedo. Termin in definicija tega pojma sta pri nekaterih drugih slovenskih avtorjih drugačna (gl. Irena Stramljč Breznik 2006).

pogosto zasledimo tudi pri opisu (raba ekspresivnih pridevnikov, primere). Narativne tehnike (opis/pripovedovanje, preskakovanje iz ene tehnike v drugo) so informatorji uporabljali spontano, ko so poskušali odgovoriti na zastavljena vprašanja oz. se odzvati na druge raziskovalčeve pobude. Na besedilnih primerih bomo poskušali identificirati tiste prvine, ki vsebujejo potencial za jezikoslovne raziskave.

3.2.1 Opis posamičnega predmeta

Zaradi prostega pripovedovanja o določenem predmetu (npr. zunanji opis, opis rabe ...) se (narečno) poimenovanje predmeta pojavi spontano v različnih slovničnih oblikah, zato gradivo ni primerno samo za popis besedja, ampak tudi za opazovanje morfologije. Tako dokumentirani podatki o rabi/oblikah besedja so zanesljivejši kot pri zbiranju gradiva z vprašalnicami, ko mora govorec razmišljati o oblikah (Kenda-Jež 2002: 9), zato so še posebej uporabni za dialektologe. Za zgled spet vzemimo besedilo, povezano z baklami: Riccardo Ruttar je, medtem ko je držal v roki fagelnjak [*fāgunjak*], pripovedoval o svojih spominih na otroštvo. Besedilo je zapisano poknjiženo, a z ohranjenim narečnim besedjem, ki je grafično označeno z ležečim tiskom, knjižne ustreznice pa so v oklepaju.

Primer 1: Fagunjak so včasih uporabljali za izdelovanje *fagel* (bakel). Je precej težak, saj je narejen iz drenovega lesa. Ko sem bil jaz še otrok, smo še delali in uporabljali *fagle* ob kresu svetega Ivana. Takrat se je zbrala cela *banda* (družčina) otrok in starejši *bratri* (bratje) so že znali *fagle* narediti. Že pred kresom so usekali leskove *rakle* (palice), te se lahko *podugomač* (podolgem) razkoljejo. *Rakle z olubom* (lubjem) vred smo posušili v senci. Potem smo jih na enem koncu razklali na *traščice* (trske, tanke trakove) tako, da smo jih s *fagounjakom* tolkli. Na zdrobljen konec *rakle* smo dali še smrekovo smolo, pa je nastala *fagla*, ki je lepo gorela in dajala luč. (Riccardo Ruttar 2013.)

Že v tem kratkem besedilu je beseda *fagla* uporabljena v številnih pregibnih oblikah: edninska oblika v imenovalniku, množinska pa v imenovalniku, rodilniku in tožilniku; beseda *fagelnjak* [*fāgunjak*] ima dve pregibni obliki, to je imenovalnik in orodnik ednine, v dveh fonetičnih različicah (*u* : *ou*). Poleg jezikovnih besedilo prinaša številne podatke o kulturi in načinu življenja v konkretnem času in prostoru, s čimer že presega zgolj opis samega predmeta oz. njegove rabe.

3.2.2 Opis dejavnosti

Pri opisu gospodarskih dejavnosti, šeg ipd. so besedila osredotočena na določeno predmetnost oz. vsebino, zato se v njih zvrsti narečno besedje, povezano z določenim besednim poljem. Frekvenco narečnega besedja istega besednega polja in njegovih različnih oblik poskušamo pokazati na primeru besedila o kostanjarstvu, ki je bilo pomembna dopolnilna gospodarska dejavnost na mnogih domačijah na Kambreškem, Livškem in v nekaterih delih Nadiških dolin (gl. Ravnik 2006: 176). Narečno besedje, povezano s kostanjem in kostanjarstvom, je v krepkem ležečem tisku (krepko samo,

ko se prvič pojavi) in je pojasnjeno s knjižno ustreznico v oklepaju (razen kadar je pomen pojasnjen v nadaljevanju besedila).

Primer 2: Za pobiranje kostanjev je bilo v rabi nekaj osnovnih pripomočkov: koš za nositi *griče* (kostanj v ježicah) domov, *late* (jesenove ali leskove palice)¹³ za klatiti, *luojtre* (lestev) in *ščipauke* (ščipalke, nekakšne lesene, leskove pincete) za *brat griče* (za nabiranje ježic oz. kostanja). *Griča* je *kostènj*, ko je še v zelenem bodičastem olupku. Ko sem bil mlad, niso *brali kostenj* kot zdaj, ko čakajo, da pade dol. So šli *ta mladi* gor po drevju in so ga klatili prej, kot je začel iz *grič* padati.¹⁴ So ga pripeljali domov in so ga vsuli na *brječ* (dvorišče). Je bil poln *brječ grič*. Kar niso imeli za doma, so konec novembra, decembra, pred božičem vozili v Furlanijo, v Čedad, v Krmin in so menjavali za koruzo. Ta *kostenj* je bil še v *gričah*, saj tako zdrži dosti več časa. Imel je dobro ceno. Za doma pa so ga *zmeli* (izluščili) iz *grič*, so ga dali v *liese* (iz srobota spleten pladenj),¹⁵ to so mrežaste rešetke, in obesili v *kamin* (dimnik), eni rečejo v *batafur*. Tam se je *kostenj* sušil ene dva meseca, je postal *pocinkan* (sivkast, kot bi bil pocinkan). Ko si ga vzel v roko, je *klepetou* (oddajal poseben zvok,¹⁶ se je premikal v lupini). So rekli da je *zgonilo* (zvonilo). *Črieslo*, tako mi rečemo kožici na mesu, se je rado ločilo od mesa. Suh *kostenj* so dali po vrečah in je bil uporaben še veliko časa. Ni bilo nevarnosti, da bi prišel kak črv, saj je bil od zunaj lepo okajen od dima. Ko so ga rabili, so dali tak suh *kostenj* v *martale* (terilnice), take *kamnaste* (kamnite) posode, in so ga *tukli* (tolkli), ko je bilo suho vreme, vetrovno. *Tukli* so z lesenim, debelim kolom, da so se od njega odluščile *bužine* (luščine) in *črieslo* (kostanjeva kožica) in je ostala čista *burica* (jedro). Olupljenemu kostanju pa smo rekli *búrice*. Tako olupljen *kostenj* smo skuhali, da se je zmehčal, in so ga jedli zraven kislega mleka vsak dan zvečer. To je bila glavna hrana! Je bilo dobro! Kostanjev les pa je dober za okna in vrata. (Franc Jerončič, 2013.)

V pripovedi se v okviru besednega polja »kostanj« zvrsti bogat nabor narečnega besedja (dvanajst samostalnikov, pet glagolov in dva pridevnika), povezanega s plodom samim, postopki nabiranja, sušenja in shranjevanja ter z orodjem oz. pripomočki in prostori, ki so jih ljudje ob tem uporabljali. Besedno polje je v tem besedilu kontekstualizirano s številnimi podatki o življenju in delu v lokalnem okolju.

3.2.3 Slovtvena folklor

Da bi pridobili gradivo za folkloristične raziskave in tako dopolnili zvočni arhiv na Inštitutu za slovensko narodopisje, so bili vsi sogovorniki vprašani tudi o lokalni slovtveni folklori (pravljice, povedke, spominske pripovedi, lokalne pesmi, pregovori, molitvice, zagovori, uganke, izštevanke, šaljive rime ipd.), raziskovalci so se pozanimali tudi o morebitnih dobrih pripovedovalcih (oz. nosilcih) tovrstnega

¹³ *Late* so bile treh različnih dolžin, kratke, srednje in dolge; te so lahko merile tudi do 5 m. Pripravili so jih tako, da so palice olupili in posušili, saj so jih tako lahko uporabljali več let.

¹⁴ Iz tukajšnjega konteksta je razvidno, da *griča* ne pomeni le kostanja z ježico vred, ampak tudi samo ježico.

¹⁵ Pletena posoda je bila tako velika, da je šla v dimnik, in je bila kvadratne ali pravokotne oblike s 5–6 cm visokim robom.

¹⁶ Pri sušenju se je kostanj zmanjšal, zato mu je bila lupina »prevelika«.

izročila v bližini (Ivančič Kutin 2015: 113). Ker je slovstvena folklorna besedna umetnost (Stanonik 2001: 118–122), v teh besedilih poleg besedišča in slovničnih značilnosti določenega narečnega govora lahko opazujemo tudi estetiko in stilistiko govorjenega diskurza. Na ravni besedila lahko opazujemo *jezikovno teksturo*,¹⁷ kot so diskurzivni označevalci, besedne in stavčne figure, ponavljanja, elipsa, dramatični sedanjik, pretiravanje ipd. (Ivančič Kutin 2011: 43).

V zgledu, ki sledi, je informator opis predmeta, tj. pletene posode za spravlanje orehov in lešnikov (čelebon), nadgradil s kratko povedko o velikanskem čelebonu; narečne besede so v zgledu spet izpisane ležeče, stilna sredstva pa so podčrtana.

Primer 3: Čelebon je priprava za sušenje lešnikov in orehov. V teh krajih ga je imel vsak otrok: že kmalu potem, ko je shodil, so mu ga podarili starši, sosedje ali pa ga je dobil za Miklavža. Čelebon, ki ga imam v zbirki, sem naredil sam: obroči so leskovi, pletenje pa iz sarobotja (srobot). Polnega smo obesili nekam visoko, da miši niso mogle do njega. Vsaka hiša je imela več manjših čelebonov. Nek mož iz Melinkov pa je imel ogromnega. Zemljo je imel daleč tam v Kostanjevici in je cel mesec hodil tja po orehe. Ko je končal, je morala priti vsa vas, da so mu pomagali prinesiti tisti veliki čelebon domov. Skozi nobena vrata ga niso mogli spraviti, tako je bil velik. Žnidarčič Andrej je bilo ime temu možakarju, jaz se ga še dobro spomnim. Njegovega čelebona pa nisem videl, je bilo to že prej. (Franc Jerončič 2013.)

Brez kratke povedke, vključene v drugi del, bi besedilo ostalo zgolj spominski opis, tako pa je pripoved pridobila preprost, a dokaj izrazit dramaturški lok, ki ga ustvarja predvsem hiperbola; ta se v povedki pojavi večkrat: *ogromen čelebon / morala je priti vsa vas / skozi nobena vrata ga niso mogli spraviti*. V tem nizu deluje kot pretiravanje tudi del povedi, ki je morda mišljen dobesedno: *cel mesec je hodil tja po orehe*. Čeprav v besedilu težko govorimo o drugih stilnih figurah, je treba upoštevati, da se z zapisom izgubi precejšen del teksture. Ker je pripovedovanje neposredna (živa) interakcija med udeleženci (Duncan 1992: 21), je omogočeno sinhrono slušno in vidno zaznavanje akustičnih oz. vizualnih elementov. Pri govorjenih besedilih je zato poleg zgoraj omenjene jezikovne pomembna tudi nejezikovna tekstura, ki jo soustvarjajo figure, kot so akustika medmetov, ekspresivna izreka, način izgovora, menjava socialne zvrsti govora ipd. (Duncan 1992: 47, 48). Jezikovna in nejezikovna tekstura sta neločljivo povezani: vsaka beseda ima svoj zven in od načina izreke oz. akustične podobe je lahko odvisen tudi besedni pomen (gl. Ivančič Kutin 2011: 47). Nejezikovna tekstura vključuje t. i. *glasovno teksturo* (Ivančič Kutin 2011: 48): zvočnost, višino glasu, intonacijo, onomatopoetičnost, in *neglasovno teksturo*, ki pripoved dopolnjuje z gibi rok, mimiko obraza ipd. (Wales 1990: 322, 233). Velik del teh elementov se pri zapisu izmuzne.¹⁸

¹⁷ Po Alanu Dundesu je tekstura način izvedbe folklornega besedila (Dundes 1980: 20–32).

¹⁸ Vizualnih prvin žal nismo mogli vključiti v ta primer, besedilo namreč ni bilo dokumentirano z videotehniko, prav tako te prvine niso bile zapisane sproti na terenu, saj je bilo dokumentiranje pri tej raziskavi usmerjeno na vsebino, ne pa na izvedbo pripovedovanja.

Za grafični prikaz nekaterih segmentov nejezikovne teksture zadošča fonetična transkripcija besedil, ki poleg besedja in besednega reda lahko ponazori tonemsko oz. jakostno naglaševanje, dolžino in kakovost samoglasnikov, premore, s pomočjo nekončnih in končnih ločil pa deloma tudi stavčno intonacijo (Ivančič Kutin 2011: 61). Podlaga za natančno fonetično transkripcijo je lahko le tonski posnetek pripovedi.

Primer 4: Ščebelon

Pona'va:di se je o'riaxe x'ra:nlo v 'ta:ki o'va:lni le'se:ni pa'so:di, də jəx 'mi:ši ne bi po'jə:dle. 'A:dni so ji 're:kli ba'γu:lj, 'a:dni ščebe'lo:n, 'a:dni ba'lo:n, je b'lo: 'və:č bə'siət. So'siada je 'miəla 'tuə o'be:šeno pot šu'fi:t. Za ve'li:ku 'nuəč je 'tiəla pərp'ra:ft γu'ba:ncu. Kəp je zə'čə:la t'ra:sət 'uə:n, je na'miəsto o'riəxu s ščebe'lo:na u'su:jvəla 'ka:mje. Ta'ko:j je po'su:mila na 'so:je pref'ri:γəne 'puəbe ən jəx je pok'li:cəla ən 're:kla: »'Duə je 'nə:rdu 'tuə?« 'Niək 'ca:jta so b'li: 'ti:xo, 'po:le se oyla'si:u 'ta'ma:jš: »'Ma'ri:ja, 'tu:ə je p'ra:u γ'vi:šno 'ka:zen 'bo:žja.« – »'Ka'kuə 'ka:zen 'bo:žja?« – »'Ja:, 'vi: ste z'me:rəm 're:kla, da čə 'duə nər'di: 'ki: s'la:bγa, 'buəx γa kaz'nu:ve.« – »'Ja:, 'do:bro, ma 'ko:γa je kazno'va:la?« – »'Ja:, 'ta:ta je u'čə:ra prek'li:nju ən je 'buəx pob'ra:u 'uən o'ri:əxe ən je 'lo:žu 'nə:tər 'ka:mje.« – »'Ma: 'jə:s sən 'tut 'ni:əki d'ru:zγa z'me:rəm γovo'ri:la: »'Bu:əx u'se: 'vi:de, 'bu:əx u'se: 'vi:ə, zə'tu:ə 'di:ələt γ'ri:əxa se ne s'mi:ə. 'Tu:t 'tu:ə sən z'me:rən γovo'ri:la.« 'Po:le se je oyla'si:u 'ta've:lək: »'Ma:, 'ma:ma, sə smə š'li: u š'ta:lu, 'tə:m je 'tə:ma, 'tə:m 'bu:əx ni 'vi:du, 'ki: smə nər'di:l.« (Darinka Sirk, Dobrovo 2013.)¹⁹

V besedilu najdemo številne stilne figure: ponavljanje besed in stavkov ('Ma: 'jə:s sən 'tut 'ni:əki d'ru:zγa z'me:rəm γovo'ri:la: [...] 'Tu:t 'tu:ə sən z'me:rən γovo'ri:la ...); ponavljanje z ritmičnim naštevanjem sopomenk (dni so ji 're:kli ba'γu:lj, 'a:dni ščebe'lo:n, 'a:dni ba'lo:n, je b'lo: 'və:č bə'siət...); pregovor ('Bu:əx u'se: 'vi:de, 'bu:əx u'se: 'vi:ə, zə'tu:ə 'di:ələt γ'ri:əxa se ne s'mi:ə), stilno zaznamovan besedni red (kazen božja),²⁰ premi govor, ki poudarja dramaturški lok fabule, ipd.

Tudi zadnja dva zgleda besedil vsebujeta narečno poimenovanje predmeta, ki nima knjižne ustreznice, tj. pletene posode za shranjevanje lešnikov in orehov, čelebon oz. ščebebon. Poleg teh dveh pa za isti predmet v zadnjem besedilu najdemo še dve sopomenki *bagulj* in *balon*. V pregledanih slovarjih²¹ naštetih leksemov s tem pomenom ni zaslediti.

¹⁹ Fonetični zapis pripovedi v tukajšnjem zgledu je sledil tonskemu posnetku; v nespremenjeni obliki je citiran iz članka Danile Zuljan Kumar (2015: 189–190).

²⁰ V cerkvenem jeziku je ta besedna zveza pogosteje zapisana v stilno nezaznamovanem besednem redu *božja kazen* (gl. *Sveto Pismo* 2003: Mkb 9,18; in *Frazeološki slovar* na portalu Fran), medtem ko jo v literarnih delih najdemo v obrnjenem, torej stilno zaznamovanem besednem redu *kazen božja* (npr. Cankar 1908).

²¹ Pregledani so bili slovarji, ki so dostopni na portalu Fran, ter slovarji terskih in nadiških govorov (Rigoni in Salvino 1999; Spinozzi Monai 2009; Špehonja 2012).

Slika 2: Pletena posoda za shranjevanje lešnikov in orehov (čelebon) v etnološko-rezbarski zbirki Franca Jerončiča v Melinkih. Foto: Barbara Ivančič Kutin, Melinki 2013.

4 Sklep

Za etnografsko kontekstualizacijo predmetov in zbirk (v okviru projekta ZborZbirk: Kulturna dediščina med Alpami in Krasom) je bilo na območju severozahodnega slovenskega etničnega prostora med letoma 2013 in 2015 opravljeno terensko dokumentiranje narativnega gradiva, pri čemer je nastala podatkovna zbirka z okoli 70 urami zvočnih posnetkov. S primeri smo želeli pokazati uporabnost tega gradiva za leksikološke, etimološke in druge jezikoslovne raziskave slovenskega govorjenega (narečnega) jezika.

Etnološke zbirke pogosto vsebujejo enake ali podobne predmete, zato na podlagi elektronskih metapodatkovnih popisnih obrazcev in narativnega gradiva (opis posamičnega predmeta, opis dejavnosti ter pripovedne folklore) lahko opazujemo in primerjamo krajevne različice besedja. Pri analizi omenjenega gradiva se je tako pokazalo, da ima predmet (orodje), ki se uporablja za izdelovanje bakel, v radiju le nekaj kilometrov kar tri narečne besedotvorne različice: *faglovník* [*fâgluník*] (Kambreško), *fagelník* [*fâgouník*] (Melinki) in *fagelnjak* [*fâgunjak*] (Jesičje/Isizza). Nobene izmed teh različic ni mogoče najti v obstoječih slovenskih narečnih, zgodovinskih in etimoloških slovarjih, niti nima slovenske knjižne ustreznice. Prav tako poimenovanja za ta predmet ni v furlanščini, čeprav beseda izhaja iz furlanske besede *fagla* (bakla). Podobno velja za predmet, ki so ga uporabljali za shranjevanje lešnikov in orehov (čelebon, ščelebon, bagulj in *balon*). Primeri torej kažejo, da obravnavano gradivo vsebuje še nedokumentirano slovensko narečno besedje.

Zaradi tehnike dokumentiranja in metodoloških pristopov, ki spodbujajo prosto pripovedovanje, se besedje spontano pojavi v različnih slovničnih oblikah, zato

je gradivo primerno za raziskave oblikoslovne in skladenjske ravnine. Pri opisu gospodarskih dejavnosti, šeg ipd. so besedila osredotočena na določeno predmetnost/vsebino, zato se v njih zvrsti narečno besedje, povezano z določenim *besednim poljem*. To je prikazano na primeru besedila o kostanjarstvu, kjer je bilo dokumentiranih 20 narečnih besed (12 samostalnikov, 3 glagoli, 2 pridevnika). V folklornih in spominskih pripovedih pa poleg jezikovnih parametrov lahko opazujemo še stilno zaznamovanost in oblikovanost govornega diskurza. Gradivo je shranjeno na zvočnih posnetkih, kar omogoča fonetično transkripcijo in vpogled v prozodične značilnosti govornega diskurza.

Literatura

Baudouin de Courtenay, Jan, 1988: *Materiali per la dialettologia e l'etnografia slava meridionale IV: Testi popolari in prosa e in versi raccolti in Val Natisone nel 1873 = Materiali za južnoslovansko dialektologijo in etnografijo IV: Ljudska besedila v prozi in verzih, zbrana v Nadiških dolinah leta 1873*. Spinozzi Monai, Liliana (ur.). Trst – Špeter Slovenov: Študijski center »Nediža«.

Bošković-Stulli, Maja, 1959: O narodnoj priči i njezinu autentičnom izrazu. *Slovenski etnograf* 12. 107–119.

Brecelj, Marjan, 2005: *Furlansko-slovenski slovar*. Nova Gorica: Goriška knjižnica Franceta Bevka.

Brezigar, Bojan, 2010: *Pravno stanje zaščite slovenske manjšine v Italiji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Cankar, Ivan, 1908: Pravična kazen božja. *Ljubljanski zvon* 28/1. 21–27, 80–86, 132–138, 195–204.

Duncan, Starkey Jr., 1992: Interaction Face-to-Face. Bauman, Richard (ur.): *Folklore, Cultural Performances, and Popular Entertainments: A Communication-Centered Handbook*. New York – Oxford: Oxford University Press. 21–28.

Dundes, Alan, 1980: *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press.

Gregorič, Jože, 2015: *Kostelski slovar*. Elektronska objava (www.fran.si Ljubljana 2015 © 2014, 2015). Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Gruden, Živa, 1997: Narečje in ljudsko izročilo kot sredstvo oblikovanja otrokove zaznave lastnega okolja v vrtcu. *Traditiones* 26. 375–378.

Hadalin, Jelka, 1994: Folklorna pripoved – od pripovedovalcev k bralcem. *Traditiones* 23. 161–176.

Ivančič Kutin, Barbara, 2004: Razmerje med vsakdanjim govornim posredovanjem in pripovedovanjem. Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete (Obdobja 22). 255–261.

Ivančič Kutin, Barbara, 2007: *Slovar bovškega govora*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Ivančič Kutin, Barbara, 2011: Živa pripoved v zapisu. *Kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Ivančič Kutin, Barbara, 2015: Terensko gradivo ob dokumentiranju zgodb o zbirkah in predmetih. Dapit, Roberto, Ivančič Kutin, Barbara, Ledinek Lozej, Špela (ur.): *Le Collezioni uniscono: Zbirke povezujejo*. Udine: Università degli Studi di Udine. Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere. 109–125.

Ivančič Kutin, Barbara, 2016: Folklorno gradivo in njegov zapis kot stičišče slovstvene folkloristike in dialektologije: Pogled v preteklost in predlogi za prihodnost. *Annales* 26/4. 715–726.

Kenda-Jež, Karmen, 1994: Etnološke raziskave kot (drugotni) vir v narečnem slovaropisju. *Traditiones* 23. 45–68.

Kenda-Jež, Karmen, 2002: *Cerkljansko narečje: teoretični model dialektološkega raziskovanja na zgledu besedišča in glasoslovja*. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

Ledinek Lozej, Špela, in Miha Peče, 2014: Povezovanje krajevnih zbirk kulturne dediščine z informacijsko-komunikacijskimi tehnologijami: primer »ZBORZBIRK«. Connecting Local Cultural Heritage Collections with ICT: the case of ZBORZBIRK. *Knjižnica: revija za področje bibliotekarstva in informacijske znanosti. Library: Journal for library and information science* 3. 41–57.

Logar, Tine, 1996: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Kenda-Jež, Karmen (ur.). Ljubljana: ZRC SAZU.

Matičeto, Milko, 1973: *Zverinice iz Rezije*. Ljubljana – Trst: Mladinska knjiga.

Merkù, Pavle, 1976: *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji: Zbrano v letih 1965–1974*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

Merkù, Pavle, rokopis: *Gradivo za slovar terskega narečja = Materiali per un dizionario del dialetto sloveno del Torre*. Rokopis. Hrani Peter Weiss.

Peče, Miha, in Špela Ledinek Lozej (ur.), 2013: *Navodila za popis in vnos metapodatkov v spletni portal ZBORZBIRK* [Elektronski vir]. Nova Gorica: ZRC SAZU, Raziskovalna postaja. <http://zborzbirk.zrc-sazu.si/Portals/18/publikacije/WP2_Navodila_za_vpis_9.2.pdf> (Dostop 15. 9. 2016.)

Poljak Istenič, Saša (ur.), 2015: *Kulturna dediščina med Alpami in Krasom: Vodnik po zbirkah = L'eredità culturale fra Alpi e Carso: Guida alle collezioni*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Ravnik, Mojca, 2006: Vstop v Evropsko unijo v dolini Idrije. *Traditiones* 35/1. 167–182.

Ravnik, Mojca, 2015: Živa tradicija in zgodovinski spomin v dolini Idrije – izhodišče projekta Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom (Zborzbirk). Dapit, Roberto, Ivančič Kutin, Barbara, Ledinek Lozej, Špela (ur.): *Le Collezioni uniscono = Zbirke povezujejo*. Udine: Università degli Studi di Udine. Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere. 9–39.

Rigoni, Simona, in Stefania Salvino, 1999: *Vocabolario italiano-natisoniano*. San Leonardo: Editore Comitato "Pro Clastra". O.N.L.U.S.

SLA, 2016: Karta slovenskih narečij z večjimi naselji. Logar-Riglerjevo karto (1983) dopolnili sodelavci Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU (2016). Škofic, Jožica, Horvat, Mojca, in Kenda-Jež, Karmen: *Slovenski lingvistični atlas 2.1. Atlas: Kmetija*. Ljubljana: ZRC SAZU. 10.

Smole, Vera, 1994: Folklorist med prevajanjem in zapisovanjem. *Traditiones* 23. 143–160.

Smole, Vera, 1988: Poimenovanja za cvetnosedljsko butaro. *Traditiones* 17. 327–335.

- Snoj, Marko, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Spinozzi-Monai, Liliana, 2009: *Il glossario del Dialetto del Torre di Jan Baudouin de Courtenay*, Udine – St. Petersburg – Ljubljana: Consorzio universitario del Friuli – St. Petersburg Branch of the Archive of the Russian Academy of Sciences – ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Stanonik, Marija (ur.), 1994: Naš živi jezik. *Traditiones* 23.
- Stanonik, Marija (ur.), 1996: Besede in reči. *Traditiones* 25.
- Stanonik, Marija, 2001: *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Stramljič Breznik, Irena, 2006: Pojmovanja in poimenovanja besednih združb v slovenistiki. *Filologija* 46–47. 285–300.
- Šekli, Matej, 2013: Metodologija določanja plasti mlajših romanizmov v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 19/2. 291–315.
- Šlenc, Sergij, 1997: *Veliki italijansko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.
- Špehonja, Nino, 2012: *Besednjak nediško – taljansko*. Cormons: Poligrafiche San Marco.
- Tominec, Ivan, 1964: Črnovrški dialekt. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja (Četrta, prenovljena in razširjena izdaja).
- Wales, Katie, 1990: *A Dictionary of Stylistics*. London – New York: Longman.
- Zuljan Kumar, Danila, 2007: *Narečni diskurz*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Zuljan Kumar, Danila, 2015: Narečja zahodnega slovenskega jezikovnega prostora. Dapit, Roberto, Ivančič Kutin, Barbara, Ledinek Lozej, Špela (ur.): *Le Collezioni uniscono. Zbirke povezujejo*. Udine: Università degli Studi di Udine. Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere. 175–198.

Spletni viri

- Biblija*, Slovenski standardni prevod [1996], 2003, Svetopisemska družba Slovenije: <<http://www.biblija.net/biblija.cgi?q=bo%9Eja+kazen&step=20&qall=1&qids=ffffffffffffffff7&idq=14&id13=1&id53=1&id0=1&id1=1&id2=1&id3=1&id4=1&id5=1&id28=1&id11=1&id44=1&pos=0&set=2&l=sl&q1=1>>. (Dostop 10. 9. 2016.)
- Portal Fran, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša: <<http://www.fran.si/>>. (Dostop 10. 9. 2016.)
- Projekt JEZIK – LINGUA: <http://www.icgorizia.net/index.php?option=com_content&view=article&id=87&Itemid=33&lang=sl>. (Dostop 10. 9. 2016.)
- Projekt SLA 2: <<http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/publikacije/slovenski-lingvisticni-atlas-2#v>>. (Dostop 10. 9. 2016.)
- Projekt SLA 1: <<http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/publikacije/slovenski-lingvisticni-atlas-1#v>>. (Dostop 10. 9. 2016.)
- Projekt ZborZbirk: <<http://zborzbirk.zrc-sazu.si/>>. (Dostop 10. 9. 2016.)

Zuljan Kumar, Danila, 2013: Zapis narečja, v: Ledinek Lozej, Špela, in Peče, Miha: *Navodila za popis in vnos metapodatkov v spletni portal ZBORZBIRK*. Nova Gorica: ZRC SAZU, Raziskovalna postaja. 4-5.<http://zborzbirk.zrc-sazu.si/Portals/18/publikacije/WP2_Navodila_za_vpis_9.2.pdf> (Dostop 10. 9. 2016.)

Informatorji

Franc Jerončič, Melinki. Pogovor dokumentirala B. Ivančič Kutin 24. 5. 2013 v Melinkih.

Jožica Stergar, Kambreško. Pogovor dokumentirala B. Ivančič Kutin 3. 7. 2013 na Kambreškem.

Riccardo Ruttar, Jesičje (Italija). Pogovor dokumentirala B. Ivančič Kutin 1. 8. 2013 v Vidmu.

MED LITERATURO, SPOMINI IN ZNANSTVENIM DELOM: PRIMER MONOGRAFIJE DIMITRIJA RUPLA *SLOVENIJA NA SVETOVNEM PRIZORIŠČU*

Med številne monografske publikacije, ki so jih v zadnjih dveh desetletjih izdali vidnejši slovenski diplomati (npr. Andrej Capuder in Milan Jazbec) in politiki (npr. Janez Drnovšek, Viktor Žakelj in Janez Janša), sodi tudi delo Dimitrija Rupla *Slovenija na svetovnem prizorišču*, ki je izšlo leta 2011. Čeprav se na prvi pogled zdi, da gre pri pisanju omenjenih avtorjev za vrednotenje preteklih dogodkov z močnim subjektivnim pridihom, kar bi lahko uvrstili med memoarsko leposlovje, pa vzajemna knjižnična baza podatkov *Cobiss* ter informacijska baza *Sicris* omenjena dela pogosto razvrščata med strokovne ali znanstvene monografije. Članek predstavi in analizira osnovne značilnosti Ruplovega dela *Slovenija na svetovnem prizorišču* ter poskuša odgovoriti na vprašanje, kam spadajo takšna dela znotraj književne produkcije in kako bi jih bilo najbolje razvrstiti glede na njihov žanr, torej bodisi k neliterarnim (znanstvenim) bodisi (pol)literarnim besedilom, kot so npr. memoari.

Ključne besede: Dimitrij Rupel, diplomacija, Slovenija, avtobiografija, memoarsko leposlovje, znanstvena monografija

Uvod¹

Dimitrija Rupla danes poznamo bolj kot dolgoletnega politika, ministra ali diplomata in manj kot družboslovca ali književnega ustvarjalca, čeprav je v politiko pravzaprav prišel iz kroga literarnih teoretikov in sociologov kulture. Že v sedemdesetih in

¹ Prispevek je nastal v sklopu raziskovalnih programov št. P6-0265 in št. P5-0177, ki ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

osemdesetih letih 20. stoletja se je uveljavil kot avtor družbeno kritičnih novel (*Bele sobe*, 1970), romanov s postmodernističnimi in metafizijskimi prvinami (npr. *Družinska zveza*, 1977; *Maks*, 1983; *Levji delež*, 1989) in tudi dramskih del (*Mrzli viharji jezne domačije*, 1977; *Pošljite za naslovníkom*, 1982).² Rupel je bil asistent in docent (pozneje tudi izredni in redni profesor) na ljubljanski univerzi in je že v tem času v svojih literarno-socioloških esejih tematiziral aktualna družbena vprašanja, v teoretičnih razpravah in publicistiki pa se je posvečal tudi slovenski državitvornosti in položaju Slovenije znotraj krhajoče se Jugoslavije; s slednjim je povezana njegova (najbolj) markantna vloga, vloga odgovornega urednika *Nove revije* ob izidu sloveče 57. številke leta 1987. Vsaj od tega trenutka dalje se je začela kristalizirati njegova politična pot. Leta 1989 je postal predsednik Slovenske demokratične zveze in podpredsednik DEMOS-a, kmalu pa tudi prvi slovenski zunanji minister, položaj, ki ga je v očeh javnosti najbolj zaznamoval. Z naraščajočo medijsko prisotnostjo in politično izpostavljenostjo je postopoma bledela njegova prvotna provenienca. Gre torej za avtorja, ki je več literarnega peresa, je podkovan v prvinah družboslovja (tj. metodološke analize družbenih, duhovnih ali historičnih procesov) in je eden najbolj znanih slovenskih politikov.

Pričujoči prispevek se osredotoča na Ruplovo delo *Slovenija na svetovnem prizorišču*, ki je izšlo leta 2011. Monografija, ki na več kot 550 straneh obravnava zgodovinske in družbene prelomnice z vidika politike in Ruplovega političnega udejstvovanja, je »pregledovanje slovenske zunanje politike in premišljevanja o njej« (Rupel 2011: 10) in nadgradnja avtorjevih predhodnih knjig: *Skrivnost države* (1992), *Srečanja in razhajanja* (2001), *Prevzem zgodbe o uspehu* (2004) in *Slovensko predsedovanje v ognju lastnih sil* (2009). Vzajemna bibliografsko-kataložna baza podatkov *Cobiss* kakor tudi baza *Sicris* uvrščata obravnavano delo k znanstvenim monografijam, medtem ko so preostala zgoraj naštetá avtorjeva dela označena bodisi kot strokovna ali znanstvena monografija ali pa samo knjiga (prim. *Cobiss* in *Sicris*). Predvsem zaradi neenoznačne razvrstitve obravnavanega in ostalih Ruplovih del se postavlja vprašanje, kam smemo Ruplovo obsežno monografijo uvrstiti glede na žanr oziroma zvrst? Gre za neliterarno (znanstveno in strokovno) delo ali bolj za (pol)literarno oziroma literarizirano besedilo, kot so npr. memoari (Kmecl 1996: 299; Kos 2001: 121)? Pri tem se seveda zavedamo, da velikokrat »že navzkrižja in cepitve subjekta onemogočajo žanrsko čisto pisanje« (Juvan 2009: 318; prim. tudi Culler 2008: 129–131).

Za pregled Ruplovega dela *Slovenija na svetovnem prizorišču* smo se odločili iz treh razlogov. Prvič, monografija pokriva vsa pomembnejša obdobja v razvoju slovenske države – od demokratičnih volitev leta 1990 do sklenitve Arbitražnega sporazuma o reševanju meje s Hrvaško leta 2010. Drugič, Rupel v uvodu k svoji knjigi pravi, da delo na novo obravnava snov, ki je bila z drugega zornega kota že obdelana, sedaj pa se tematike loteva »v skladu z uveljavljenimi prijemi v zgodovini

² Eno njegovih ključnih del je *Literarna sociologija* (izdana kot 18. *Literarni leksikon*) iz leta 1982; leto pred tem je izdal zbirko socioloških študij o literaturi z naslovom *Besede in dejanja*. O Ruplovem odnosu do književnosti več v Lorenci 1990.

in teoriji mednarodnih odnosov« (Rupel 2011: 11), torej je delo »kritičen pregled glavnih problemov slovenske zunanje politike in diplomacije« (Rupel 2011: 11). Tretjič, obravnavano delo je že na strukturni, torej makro ravni analize (npr. pregled kazala), neenotno. Tako denimo vsebinsko kazalo nakaže razlike na subjektivnim in objektivnim, kot npr. »*Goljfiiva kača*« svetovljanstva ali *Polom socializma, trk civilizacij* v primerjavi z naslovi kot *Mednarodna ureditev* ali *Razpadanje, oblikovanje in preoblikovanje držav*.

Spomini, avtobiografija ali znanstvena literatura?

Spomini so dragocena pričevanja ne le o izkušnjah in doživetjih avtorja, temveč ponujajo vpogled v preteklost družbe, kulture in naroda ter lahko prispevajo k boljšemu razumevanju večplastnosti posameznega obdobja. Seveda pa dejstvo, da so posamezniki, torej avtorji³ spominov, določeno obdobje doživeli in ga bolj ali manj aktivno soustvarjali, obenem pomeni tudi zmanjšano stopnjo objektivnosti. Spomini so torej »didaktičen spis zgodovinarske narave, le da je zgodovina v njem vrednotena zelo osebno, celo privatno, z avtobiografskega zornega kota« (Kmecl 1996: 299). Če pomislimo, da je »vsaka od sestavin opredelitve avtobiografije vključena v svojo verigo pojasnjevalnih znakov, interpretantov, to [pa] na široko razpre pomenske potenciale njihove sintagme« (Juvan 2009: 311), se odpirajo vprašanja, kaj pomeni »jaz« oziroma »sebstvo«, kaj je »pisanje« in kaj »življenje«, s tem pa tudi, kako spomine ločimo od avtobiografije, pričanja, izpovedi, dnevnika itn. (Juvan 2009: 311). »Po ustaljeni rabi memoari v nasprotju z avtobiografijo precej močnejše poudarjajo pomembnejše javne dogodke v preteklosti in morebitno zapisovalčevo vlogo v njih« (Kralj 2006: 206). Zaradi navedenega moramo spomine brati precej previdno, predvsem pa natančno. Spomini namreč ne odkrivajo samo različnih plasti družbene nekohezivnosti, ampak lahko dogodke in dejstva olepšujejo, lahko jih predstavijo bolj negativno, kot bi bilo potrebno, ali pa dejstva celo potvarjajo. Spomini tako nikoli niso temelj znanstvenega dela, temveč ga lahko kvečjemu dopolnjujejo in so – tako kot (avto)biografija – zanimivi (le) kot »sestavni del družbenega sveta, kot orientacijski vzorec za spoznavanje širšega družbenega okolja« (Luthar 1993: 115; prim. tudi Maver 2015: 176–181). Pri spominski literaturi se namreč jasno pokaže problem razmejitve med objektivnim in subjektivnim, med faktičnim in fikcionalnim (prim. Fludernik 2015: 115–137, Javor Briški 2015: 31–40; Assmann 2011: 213–225; Luthar 1993: 50–61, 115–119).

V slovenskem primeru lahko med spomine diplomatov in politikov uvrstimo številne memoare tistih, ki so (so)oblikovali diplomacijo in politiko držav, katerih del je bilo slovensko ozemlje, torej od Avstro-Ogrske, prve in druge Jugoslavije, pa vse do samostojne slovenske države.⁴ Med pomembne, če se omejimo na peščico, gotovo sodijo spomini Jožefa Schwegla (1836–1914), rojenega v Gorjah pri Bledu, ki je kot diplomat začel svojo kariero v Egiptu, bil nato konzul v Carigradu in nazadnje

³ Moška oblika je tu in v nadaljevanju zgolj generična.

⁴ O teh avtorjih več v Udovič (2017).

deželni poslanec v dunajskem parlamentu (Schwegel 2004). Schwegelovi spomini, prevedeni v slovenščino, so v *Cobissu* razvrščeni med monografske publikacije, pri čemer je kot vrsta gradiva navedeno, da gre za »dokumentarno literaturo«. Podobno je s patriotsko obarvanimi spomini ljubljanskega župana Ivana Hribarja (Hribar 1983) ali pa z memoari spodnještajerskega politika Josipa Vošnjaka (1982), ki v svojih zapisih izkazuje naklonjenost panslovanskemu gibanju, vendar pa je v njih prisoten tudi odkrit antisemitizem (več o avtobiografiji pri Slovencih v 19. stoletju v Grdina 1992). Tako kot pri spominih in spominski literaturi moramo biti previdni tudi pri pojmu dokumentarna literatura, saj lahko pomeni pisanje, podkrepjeno z zgodovinskimi viri in dokumenti, lahko pa se nanaša, kot je to navada v nemškem prostoru, na družbeno angažirano in kritično književnost, kamor sodijo npr. dokumentarni romani, a tudi drame in eseji, ki s tehniko kolaža in montaže, opirajoč se na historična dejstva, tematizirajo družbeno in politično relevantne teme (Arnold in Reinhardt 1973).

Če si zgoraj omenjene spomine ogledamo vsebinsko, lahko kljub subjektivni obarvanosti razberemo težnjo po skupnem domovinskem dobrem, medtem ko pri avtorjih, ki opisujejo čas med obema vojnama, v povojni Jugoslaviji, predvsem pa čas po nastanku samostojne države, pogosto opazimo, da se ujamejo v past obračunavanja s političnimi nasprotniki. Pri tem v ospredje postavljajo sami sebe in svoje zasluge v času prelomnic v kulturni in politični zgodovini. Primer trenda v osebno in subjektivno so denimo spomini Janeza Drnovška. Že naslov *Moja resnica* (Drnovšek 1996) jasno govori o tem, da v sodobnejših memoarskih besedilih v ospredje stopa avtor kot prvoosebni pripovedovalec⁵ in z njim videnje, torej resnica avtorja kot protagonista. Drnovškovo delo *Cobiss* sicer uvršča med monografske izdaje, glede na tipologijo pa delo ni razvrščeno v nobeno izmed podkategorij (npr. strokovna ali znanstvena monografija). Podobno lahko ugotovimo tudi pri delih Janeza Janše, pri čemer delo *Premiki* (1992) glede na *Cobissovo* klasifikacijo sodi med dokumentarno literaturo, delo *Okopi* (1994) pa je, kot pri Drnovšku, brez natančnejše določitve. Med avtorji, ki prihajajo iz vrst slovenskih diplomatov in politikov, so med vidnejšimi Andrej Capuder, Milan Jazbec in Dimitrij Rupel. Pri njihovih delih je razvrstitev še bolj neenotna, in sicer so dela razvrščena bodisi med dokumentarno literaturo (Capuder 1999), med esejistiko (Jazbec 2006) oziroma med strokovna (Rupel 1992) ali znanstvena dela (Rupel 2011).

Pri razvrstitvi analiziranega Ruplovega dela se pojavi še vprašanje podobnosti med različnimi zvrstmi, pri čemer imamo v mislih predvsem spomine, dnevnik in avtobiografijo. Vprašanje (avto)biografskega pisanja in njegove vrednosti je eno od vprašanj, ki literarno teorijo zaznamujejo zadnjih 150 let, od petdesetih in šestdesetih let dvajsetega stoletja pa je v nenehnem raziskovalnem vzponu (glej Koron in Leben 2011: 7 in sledeče). Juvan denimo poudarja, da je teoretična in praktična zavest o žanru »spremenljivka, odvisna od relacij označevalca 'avtobiografija' z zgodovino pojmovanj interpretantov tega znaka, torej od sprememb v mreži kategorij subjekta,

⁵ O kritiki Stanzlovega tipološkega modela in o novih pogledih na tipologijo pripovedovalca prim. Kos (1996) ter Koron (2015: 92–95).

jaza, avtorja, pisanja, pripovedi itn.« (Juvan 2009: 312). Avsenik Nabergoj (2011: 100) navaja, da sta Smith in Watson v svoji knjigi *Reading Autobiography* (2001) našela dvainpetdeset žanrov pisanja o življenjskih zgodbah, pri čemer prepoznata tri oblike avtobiografij (v prvi, drugi in tretji osebi), ki jih ločita od memoarov. Podobno Juvan (2009) in Jurić Pahor (2011: 162) avtobiografijo ločujeta od življenjepisa in spominov oziroma pričevanj. Za razliko od avtobiografije so spomini refleksija (ali re-konstrukcija) lastne osebnosti v luči preteklih dogajanj. Tako v ospredju spominov »ni posameznikovo zasebno življenje, temveč zlasti vidik, ki spominja na druge zgodbe o sorodnih izkušnjah« (Jurić Pahor 2011: 163). V spominih se posamezniki spominjajo osebnih izkušenj, ki imajo širše socialno-politične implikacije, medtem ko je avtobiografija vrst, v kateri pripovedovalec z današnjim vedenjem in znanjem analizira določene dogodke iz (svoje) preteklosti. Po tem pa se avtobiografija oddaljuje od znanstvene literature, saj ne podaja dejstev ter ne išče znanstvene resnice, ampak zgodbe (po)ustvarja tako, kot se jih spomni pripovedovalec. Bistvo avtobiografije tako ni objektivizacija dejstev, temveč vzpostavljanje okvira za ustvarjanje lastne zgodbe o zgodovinskih dejstvih. Na neki način se tudi Rupel zaveda, da pripoveduje zgodbe. Le tri strani po tem, ko za svoje delo pove, da je (metodološko) »v skladu z uveljavljenimi prijemi v zgodovini in teoriji mednarodnih odnosov«, zapiše, da se v njegovem delu nizajo *zgodbe*. Temu pa v oklepaju (in malodane paradoksalno) doda še natančnejši opredelitvi, in sicer pravi, da gre za opise in analize: »Zgodbe (opisi in analize) knjige *Slovenija na svetovnem prizorišču /.../*« (Rupel 2011: 14).

Medtem ko so umetnostna besedila namenjena estetskemu doživljanju, so v neumetnostnih besedilih v ospredju podatki in stvarna dejstva. Znanstvena besedila so nasprotje umetnostnih besedil (Pogorelec 1986: 11) in so napisana v strokovnem jeziku. Slednjega delimo na tri podzvrsti, in sicer na praktično strokovni (jezik posameznih strok in uradovalni jezik), navadni strokovni ali poljudnoznanstveni jezik ter znanstveni jezik (Toporišič 2004: 28–30), ki je najvišja stopnja strokovnega izražanja. Avtorju znanstvenega dela in njegovi osebni presoji je, kot piše Pogorelec (1986: 20), prepuščeno, kako bo izrazil svoja raziskovalna izhodišča, miselne procese in rezultate, vendar pa mora pokazati poznavanje pojmovnega aparata stroke, razložiti nove pojme in koncepte, biti mora objektivni in predvsem kritično pazljiv, saj je objektivnost v znanosti vezana na objektivno subjektivnost (Hladnik 2002: 183–184; Pisanski Peterlin 2008). V znanstvenem besedilu avtorja izdajajo npr. raba svojilnega zaimka, prva oseba ednine pri posameznih glagolih, vrednostni pridevniki, zgradba povedi in izbira besedišča, vsekakor pa je avtor znanstvenega besedila omejen pri rabi metafor, ker te omogočajo sobivanje več pomenov v istem kontekstu, kar je za znanstveno besedilo nesprejemljivo (Pogorelec 1986: 20). Tako za znanstvena dela veljata skopost v slogu in besedišču ter enoumno objektivno izražanje o problemih in raziskavah (Starc 2004: 175–200; Kivistö in Pihlström 2014).

Vprašanje, ki si ga zastavljamo v nadaljevanju, je torej, ali obravnavano delo glede na žanr sodi k neliterarnim (znanstvenim) besedilom ali bi ga lažje uvrstili med (pol)literarna besedila, kot so npr. memoari. Matjaž Kmecl (1996: 297–298) spomine uvršča med didaktične literarne vrste, medtem ko Janko Kos, memoare tako kot

esej razvrsti k polliterarnim zvrstem, saj zanje velja, da je njihova »spoznavna ali pa etična funkcija tako močna, da postane temeljna; na mesto literarno-umetniške strukture stopi zgolj teoretično-miselna ali pa praktično-etična naravnost k bralcu« (Kos 2001: 170). Posledica tega je, da estetska razsežnost besedila ni bistvena ter je omejena zgolj na nekatere kvalitete zunanje forme, zlasti na slog. Za razliko od Kosa je Kmecl svojo strukturo literarnih zvrsti oblikoval na osnovi vzpostavitve dveh krajišč, kjer je eno določeno s prevladujočim mimezisom, medtem ko drugo predstavlja praktično sporočilo. Kmecl (1996: 296) spomine, dnevnik ter (avto)biografijo uvršča nekje na sredino, kar pomeni, da taka vrsta leposlovja združuje in prepleta prvine mimezisa in praktičnega sporočila (Kmecl 1996: 298).⁶ Omeniti moramo še Kralja (2006: 206), ki najprej vzpostavi razliko med memoari in dnevnikom glede na čas, pri čemer je bistvo slednjega sedanjost, »njegov čas je danes« in od tu je pogled usmerjen v preteklost, medtem ko se memoari že v osnovi posvečajo preteklosti (in nato napredujejo do sedanjosti). Za dnevnik poudarja, da že s svojo obliko zatrjuje, »da ni proizvod literarne umetnosti, temveč kos pravega neponarejenega življenja« (Kralj 2006: 217). Podobno lahko po našem mnenju trdimo za memoare – in željo po taki obliki pisanja je pogosto zaznati tudi v obravnavani knjigi.

Izhodišča in metodologija analize

Za analizo⁷ si bomo ogledali zlasti elemente preliminarni in makrostrukturne ravni besedila, in sicer naslovnico, kazala, naslov in podnaslov monografije, pa tudi naslove poglavij, uvodno poglavje ter posamezne izbrane odseke v monografiji. Že v naslov uvodnega poglavja avtor vplete citat iz Prešernovega prvega soneta nesreče, pa tudi njegove »zgodbe« (Rupel 2011: 14) v nadaljevanju pogosto temeljijo, kot pravi Hayden White, na poetični osnovi (prim. Luthar 1993: 56). Pri posameznih naslovih poglavij želimo ugotoviti, ali so ti (znanstveno) suhoparni in natančni, zanima pa nas tudi, ali avtor v uvodnem poglavju postavi hipoteze in cilje, ki jih delo zasleduje. Drugi analitični poudarek je na slogu besedila, in sicer se postavlja vprašanje, ali besedilo monografije ustreza znanstveni korektnosti in natančnosti ali pa je bolj subjektivno, »osebno«, tj. pisano v prvi osebi, bogato z epiteti, retoričnimi figurami itn. Ugotoviti želimo, ali avtor v besedilu upošteva znanstveno-raziskovalni oziroma znanstveno-strokovni slog, ali stremi k objektivizaciji dejstev in procesov v znanosti ali pa se prepušča vzgibom, občutkom, navaja svoje premisleke, razmišljanja in poglede, ki jih ne objektivizira.

Na podlagi povedanega smo si zastavili štiri raziskovalna vprašanja, in sicer:

- 1) v katero zvrst Rupel sam umešča svojo politično monografijo,

⁶ Silva Trdina (1971: 272–276) pa spomine uvršča med pripovedno znanstveno literaturo, katere značilnost naj bi bila, da »z zgledi poučuje in s prikazovanjem plemenitih kakor podlih dejanj tudi moralno vzgaja. Ljudi hoče naučiti ceniti preteklost, obvladati sedanjost ter pripravljati prihodnost«.

⁷ Za različne pristope k analizi glej npr. Hermas 1985.

- 2) kakšna je zgradba monografije – je znanstvena in sledi načelu lijaka (*funnel system*)⁸ ali pa ni jasno strukturirana,
- 3) kako pogosto Rupel uporablja retorične figure in kaj želi z njimi doseči in
- 4) ali je avtor pri pisanju objektivni ali pa zavestno dopušča tudi subjektivizacijo povedanega in se s tem oddaljuje od izhodišč, značilnih za znanstvena besedila?

Na podlagi raziskovalnih vprašanj smo postavili dve hipotezi, ki jih želimo preveriti: T1: Avtor v obravnavanem delu le delno objektivizira dejstva in dogajanja, zato njegova dela niso klasična znanstveno-strokovna dela.

T2: Avtorjevo pisanje je subjektivno, pogosto (pozitivno ali negativno) vrednoti dejstva ter uporablja številne retorične figure, s katerimi izraža osebna mnenja (zaskrbljenost nad perečimi vprašanji, ogorčenje, odobravanje in podobno).

Analiza dela *Slovenija na svetovnem prizorišču*

Že prvi pogled na knjigo, pri kateri *Cobiss* navaja ključne besede, kot so »politična zgodovina«, »diplomacija« in »mednarodni odnosi«, nas nekoliko preseneti, saj je pod avtorjevim imenom, ki je povsem na zgornjem robu naslovnice, čez skoraj vso razpoložljivo površino reproducirana znamenita slika *Dež, para in brzina* (ali tudi *Velika zahodna železnica*, 1844) slikarja Josepha Mallorda Williama Turnerja (1775–1851). Kaj je z izborom želel doseči in povedati avtor, ne bomo ugibali,⁹ opozoriti želimo zgolj na to, da se je že z naslovno sliko manifestativno premaknil ali postavil v polje umetnosti in za naslovnico izbral podobo, ki je za znanstveno monografijo nenavadna.

Skupna značilnost mnogih objavljenih Ruplovih monografij so metaforični naslovi in podnaslovi, s katerimi želi vzbuditi zanimanje za nadaljnje branje. Mednje štejejo npr. *Odčarana Slovenija* (1993), *Edinost, sreča, sprava* (1996), *Slovensko predsedovanje v ognju lastnih sil* (2009). Še bolj zgovorni so dolgi podnaslovi z močno ekspresivno noto, kakršen je npr. podnaslov knjige *Prevzem zgodbe o uspehu* (2004), ki se glasi: *Čudežna strašna leta v začetku enaindvajsetega stoletja, od tujčeve pete do Beethovnov Devete, od SFRJ do EU in NATO; ko obrazi počasi, a zanesljivo stopajo iz temnega ozadja; ko se uresničujejo pred desetimi leti napovedane diskreditacije in likvidacije*. Podnaslov nakazuje na to, da avtor namerava obračunati s krivci za slabo stanje na političnem parketu, čeprav je Rupel v intervjujih večkrat poudaril, da knjiga ni obračun, temveč »pripoved o nekaterih napetostih in razlikah« (STA 2004). Avtor poskuša s slikovitim pesniškim jezikom doseči posebne učinke. Od asindetičnega, nepovezanega nizanja enakovrednih besed (*čudežna strašna leta*)

⁸ Gre za načelo opisovanja od splošnega h konkretnemu oziroma od makro umeščenosti do mikro analize.

⁹ Ena prvih bralčevih (naivnih) asociacij bi lahko bila, da je parni vlak metafora za Slovenijo, ki si *u-tira* pot na »svetovno prizorišče«.

preide preko ženske rime k simboliki (*od tujčeve pête do Beethovnov Devête*), pri čemer s *tujčevo peto* poudarja pregovorno slovensko tlačenje in odvisnost, medtem ko pri *Beethovnovi Deveti* v zavest bralca (pri)kliče himno Evropske unije. Z vsem tem pa želi dokaj dramatično opisati obdobje od pred-samostojnosti do članstva Slovenije v Evropski uniji. Podobno dramatična je poved *ko obrazi počasi, a zanesljivo stopajo iz temnega ozadja*, s čimer avtor pri bralcu vzbudi občutek strahu, tesnobe in brezizhodnosti, kar še podkrepi z uporabo stopnjevanja (*počasi, a zanesljivo*). Podoben učinek dosega tudi z nizanjem pleonastičnih epitetov (*temno ozadje*), saj bralec razume, da je ozadje načeloma vedno temnejše kot ospredje. Učinke mešanja in navzkrižne uporabe retoričnih figur in tropov bralca sili, da izbira bodisi med *tujčevo peto* ali *Beethovnov Deveto*.

Za razliko od Ruplovega dela iz leta 2004 je podnaslov dela *Slovenija na svetovnem prizorišču* veliko bolj stvaren in se glasi *Od Brionske deklaracije do Arbitražnega sporazuma, od cone A do točke 5*. Avtor z naslovom sporoča, da monografija od bralca terja več intelektualnega napa, tudi zato, ker so termini *Brionska deklaracija, Arbitražni sporazum, cona A in točka 5* izrazito tehnični in jih brez natančnega poznavanja politične situacije v Sloveniji zadnjega četrta stoletja ne moremo razumeti.

Če primerjamo Ruplovi deli iz let 2004 (*Prevzem zgodbe o uspehu*) in 2011 (*Slovenija na svetovnem prizorišču*) na ravni glavnega naslova/podnaslova, lahko ugotovimo še eno razliko: podnaslov v analiziranem delu (2011) ni napisan na notranji glavni strani (pod imenom avtorja), kot je to v knjigi *Prevzem zgodbe o uspehu* (2004), temveč je skrit na vmesni predstrani – in še tu je zapisan v oklepaju. Avtor je s to odločitvijo zavestno zmanjšal sporočilno vrednost podnaslova v svoji knjigi iz leta 2011, medtem ko je v delu iz leta 2004 želel, da bralec podnaslov opazi in se ob njem tudi zamisli.

Knjiga *Slovenija na svetovnem prizorišču* šteje 563 strani – skupaj z imenskim kazalom in bibliografijo (in s sprotnimi opombami, ki jih je 326). Vse troje po drugi strani kaže na to, da bi vendarle lahko imeli opravka z znanstvenim delom, četudi je treba dodati, da za tako obsežno delo 122 bibliografskih vnosov na dobrih petih straneh ni prav veliko. Knjiga je razdeljena na uvod in tri dele. Vsak del je dodatno razdeljen na svoja poglavja; k prvemu delu spadajo tri poglavja, k drugemu le četrto poglavje, medtem ko je avtor v tretji del monografije razvrstil poglavja od 5 do 9, ki jim sledita še *Bibliografija* (poglavje 10) in *Imensko kazalo* (poglavje 11).

Avtor uvodno poglavje naslovi »*Goljfi*va kača« *svetovljanstva*. Gre za aluzijo na Prešernovo »goljfi vo kačo« iz soneta *O, Vrba*, ki je Prešerna pod pretvezo ugodja »speljala« iz domačega kraja. Ruplova analogija je v tem, da je vprašanje svetovljanstva dejansko vprašanje odmika od domačih zadev in s tem eksternalizacije védenja in znanja o notranjepolitičnih zadevah. Avtor poskuša razumljivo osvetliti »logično strukturo nekega dogodkovnega zaporedja« (Luthar 1993: 55), pripovedna oblika mu nudi »osnovno organizacijsko shemo, ki ima podobno funkcijo kot teorija znanosti«, narativne izjave pa pri tem »razkrivajo tako nasledke posamičnih

dogodkov kot tudi vzročne povezave med posameznimi dogodki« (Luthar 1993: 56). Pri tem avtor lahko izbere takšno strategijo razlage, ki ustreza »poteku dejanj, ali razlago, ki sledi formalni argumentaciji, in razlago, ki je odvisna od določene ideološke implikacije« (Luthar 1993: 56). Rupel se odloči za prvi način, obenem pa so obravnavani dogodki mestoma odvisni od različnih subjektivnih predpostavk, ki določajo »smisel« zgodovinskih in političnih dogodkov. Tako v uvodu med drugim beremo:

Jugoslovanska država se je prvič posmehnila (ne nasmehnila!) Slovincem leta 1920, ko smo izgubili Koroško in Primorsko, kisle pa se nam je nasmihala med pariško mirovno konferenco in v začetku petdesetih let, ko so nam velike sile dale vedeti, da ne bo sprememb meja na severu in ko so *nam – po hvalevredni vrnitvi Primorske – prestavile slovensko morje*.¹⁰ /.../

Bistveno vprašanje, ki si ga zastavlja ta knjiga in ki si ga mora zastavljati slovenska zunanja politika, je, *kakšna naj bo vloga Slovenije in kaj hočemo doseči na svetovnem prizorišču?* Po določitvi cilja je lažje izbirati sredstva in oblikovati politike. V trenutku nastajanja knjige je v slovenskih političnih in diplomatskih krogih nekaj negotovosti. Da bi si postavili dosegljiv cilj, je treba premisliti izkušnje in pregledati obstoječe možnosti. (Rupel 2011: 12–14.)

Vsebinsko kazalo pove, da je prvi del, ki sledi uvodu, namenjen splošni analizi »poglavitnih evropskih in zgodovinskih dejstev/dejanj« (Rupel 2011: 14), v drugem delu avtor obravnava, kot pravi, »slovensko zgodbo«, torej čas od razpada oblikovanja in preoblikovanja držav na Balkanu, preko vključevanja v EU in NATO ter OVSE, do mejnih vprašanj in napetosti med novimi sosedami. Tretji del knjige pa obravnava delovanje slovenske zunanje politike, in sicer z vidika njene sistemske ureditve kot tudi z vidika njenega vsebinskega delovanja. Avtor spregovori o aparatih zunanje politike, o povezavah v Srednji Evropi in Sredozemlju ter na Zahodnem Balkanu. Besedilo tega dela monografije avtor zaključí z devetimi poglavjem, ki ima za znanstveno delo precej subjektiven naslov, in sicer *Opomin (morebitni) državniški brezbriznosti*.

Že v prvem delu monografije, ki obsega tri poglavja, opazimo, da gre za slogovno neenotno besedilo. Posamezni deli besedila so napisani v strogem znanstvenem jeziku, podano je faktografsko znanje, podkrepljeno z znanstvenimi viri, avtor se izogiba metaforiki, nato pa, predvsem v opombah (ne vseh, številne so razlagalne in strokovno-znanstveno dopolnjujejo besedilo), nenadoma preide k subjektivizaciji tematike, slogovno se spusti na skoraj pogovorni jezik, nižja register (formalnosti) in podaja svoje mnenje in videnje dogodkov: »V mislih imam podiranje Berlinskega zidu /.../« (Rupel 2011: 15); »V mislih imam podelitev državnega odlikovanja Tomažu Ertlu /.../« (Rupel 2011: 26), v nekaterih primerih celo užaljeno poroča, da je »poslušni minister za zunanje zadeve /.../ svojemu predhodniku, piscu teh vrstic, potem, ko so mu že preprečili veleposlaniški položaj, celo zagrozil z odpovedjo

¹⁰ Ležeči tisk na tem mestu in v vseh nadaljnjih citatih iz obravnavane monografije je uporabljen v izvorniku.

pogodbe o zaposlitvi. Kot razlog je navedel javne izjave (pisca teh vrstic) proti potrditvi Arbitražnega sporazuma« (Rupel 2011: 26).

V drugem poglavju prvega dela, ki govori o mednarodnih odnosih, avtor oblikuje razpravo po načelu lijaka – od splošnega h konkretnemu. S tem uokviri bolj znanstveno razpravo. Ta del tako začne s podpoglavjem »Narodi in države«, katerega tematika določa predvsem raznovrstnost konceptualizacij, razumevanj in pojmovanj, obenem pa avtor na ta način predstavi teoretične osnove, na katere se naslanja pri opredelitvi svojih pogledov na majhne narode in države. Toda svoje ugotovitve o tem, kakšne so temeljne značilnosti Slovenije oziroma Slovencev kot majhnega naroda, podkrepi s citati iz literarnega dela, iz Cankarjevih *Hlapcev* (Rupel 2011: 61, 63), s čimer se oddalji od strogega, jedrnatega in enopomenskega znanstvenega jezika. V nadaljevanju povzame dosedanje ugotovitve, ki jih navede v znanstvenem slogu, strogo hierarhično, jasno in jedrnato. Tudi tretje poglavje prvega dela, »Povezave in zaveznštva«, je v veliki meri znanstveno objektivizirano. Avtor se izogiba retoričnih figur in tropov, občasno pa zasledimo prehod od avktorialnega k prvoosebni pripovedovalcu (npr. »smo praznovali«, »mi je pripovedoval«; Rupel 2011: 80, 91). V tem primeru se prvoosebni pripovedovalec še ne prepušča toku misli in ne razglablja o svojih čustvih, hotenjih ali pogledih, temveč zgolj poudari, kar mu je bilo povedano kot dejstvo ter tako podkrepi predhodne navedbe, čeprav že uporablja tudi pridevnike, ki izražajo osebno sodbo o povedanem (npr. »usodno slab zgled«; Rupel 2011: 91); ob tem velja poudariti, da pri opisih, ki jih avtor navaja v prvi osebi ednine, pogosto nimamo druge izbire, kot da mu verjamemo na besedo:

O ameriških stališčih smo nekaj vedeli od veleposlanika v Beogradu Zimmermana, marsikaj pa sem ugotovil tudi pri svojih pogovorih z namestnikom državnega sekretarja in poznejšim zunanjim ministrom Združenih držav Amerike Eagleburgerjem. Američani so se po eni strani vse do konca leta 1991 bali, da bi bila razdelitev Jugoslavije usodno slab zgled za Sovjetsko zvezo, po drugi strani pa so želeli opraviti s preureditvijo Balkana naenkrat. (Rupel 2011: 91–92.)

V drugi del knjige avtor umesti le eno, in sicer četrto poglavje. Tu kronološko popisuje dogodke, ki so se v slovenski zunanji politiki odvijali po letu 1990. Glede na to, da je bil avtor obravnavanega dela eden od pričevalcev in udeleženec teh dogodkov, je do neke mere logično, da bo opis tega obdobja subjektivno obarvan. To priznava tudi sam avtor, saj poudari, da se je včasih na mestu zunanjega ministra moral odločati med lastnimi čustvi in stališči mesta, ki ga je predstavljal. Eden takih primerov, ko je zaradi funkcije, ki jo je opravljal, moral izbirati med Scilo in Karibdo, je bil primer predvajanja italijanskega filma *Srce v breznu (Il cuore nel pozzo)*, o čemer je zapisal:

Pesnik Venio Taufer mi je napisal odprto pismo, v katerem je bil kritičen do naše domnevno popustljive politike do Italije /.../. Poleg uradnih pojasnil je bil potreben tudi bolj osebni odgovor. Po eni strani me je film razburil tako kot Tauferja, po drugi strani pa sem se zavedal, da nastopam v vlogi, ki zahteva zadržanost pri umetniških in kulturnih vprašanjih. Napisal sem torej, da državni funkcionarji ne bi smeli posegati

v kulturno avtonomijo. Če so se takšnih posegov lotili drugod, ni treba, da jim sledimo in povečujemo nepotreben in škodljiv hrup /.../ Bil sem prizadet in razočaran, da se primorske občutljivosti izkoriščajo za domačo politiko oz. za strankarsko omalovaževanje zunanje politike. V odgovoru Tauferju – predvsem pa njegovim nepesniškim »somišljenikom« – sem poskušal prikazati »večjo sliko« mednarodnih odnosov leta 2005. (Rupel 2011: 164–165.)

Navedek (in še mnogi drugi, ki sledijo) jasno kaže na dilemo med subjektivnim doživljanjem dejstev in objektivnim poročanjem o njih. Ta preskok je še bolj viden v drugi polovici četrtega poglavja, ko se spremeni zorni kot pripovedovanja: avktorialni pripovedovalec se umakne, avtor pa preide na dnevniški način pisanja in opisuje osebne izkušnje ter svojo pozicijo vsevednega pripovedovalca »poudarja z vtikanjem samega sebe v pripoved«, kar stori s komentarji na svoj ali bralčev račun, predvsem pa dogajanje dopolnjuje s svojo resnico (Kos 1996: 7–8; prim. tudi Juvan 2009: 314–316; Leben 2011: 293–310). Ruplova argumentacija nenadoma postane neposredna in subjektivna, a s takšno sporočanjško shemo avtor odločitev v zunanji politiki ne objektivizira, temveč jih namensko subjektivizira, s čimer želi poudariti lastna stališča, vezana na tedanje aktualne probleme:

Kot »predsedujoči OVSE« sem 23. februarja 2005 nastopil v Svetu Evrope. Predstavil sem aktivnosti »svoje organizacije« ter se udeležil srečanja na visoki ravni med OVSE in Svetom Evrope /.../ 23. junija sem v Monte Carlu prejel nagrado *Crans Montana Foruma* »*Prix de la fondation*«, ki jo podeljujejo za zasluge pri uveljavljanju miru, svobode, demokracije in mednarodnega sodelovanja. (Rupel 2011: 166–181.)

V nadaljevanju avtor v prvi osebi strnjeno pripoveduje in dopolni razvoj na političnem področju z razpravo o preteklih dogodkih in njihovem vplivu na razvoj nadaljnjih dogodkov, pri tem pa ne gre za kritično vrednotenje, temveč za enostranske ekskurze, kot na primer:

Ko se spominjam hrvaškega ravnanja v zvezi z razmejevanjem na morju, mi pridejo na misel še drugi dogodki /.../ Bistvo hrvaškega ravnanja je – verjetno – v oceni, da posvetovanje s Slovenijo ni potrebno oz. da je mogoče doseči primeren ali celo boljši učinek brez njega. (Rupel 2011: 189.)

Prepletanja dnevniških zapiskov, lastnih reminiscenc ter nizanje dejstev spremljajo bralca vse do konca drugega dela knjige. A čeprav se avtor oddaljuje od znanstvenega diskurza, prav njegov osebni pogled ponuja še en vpogled v razumevanje zgodovinskega trenutka. Ponuja namreč orientacijski vzorec za spoznavanje širšega družbenega okolja, saj s posredovanjem informacij, do katerih bi se bralec – že zaradi njihove omejene diseminacije – težko dokopal, omogoča nadaljnji kritični pretres, pri čemer pa seveda ostaja odprto, koliko vrzeli nastane – namerno ali ne – zaradi izbranega pripovednega okvira.

Tretji del knjige (poglavja od 5 do 9) avtor začinja z analizo »aparatur zunanje politike«. Tako imenuje službe, ki izvajajo (nacionalno) zastavljeno zunanjo politiko.

Avtor v tem delu knjige naniza številne podatke, od obče dostopnih do napol tajnih (npr. depeše), ki prikazujejo delovanje slovenske zunanje politike, predvsem v obdobju pred in po osamosvojitvi. Kar tretjina besedila je posvečena odprtim odnosom Slovenije s Hrvaško in vsaj deloma lahko trdimo, da gre za spomine avtorja, ki tako stopa v ospredje kot protagonist nekega zgodovinskega obdobja. Sicer pa se zdi, da je Rupel v tem delu še najbolj zvest strokovno-znanstvenemu diskurzu, predvsem na mestih, kjer na podlagi arhivskih dokumentov navaja postopke urejanja odnosov z Italijo. Kot omenjeno, nadalje obravnava vprašanje Arbitražnega sporazuma, ki sta ga leta 2009 sklenili Slovenija in Hrvaška ter je bil leta 2010 potrjen na referendumu. Tu v strogi zgodovinski maniri niza ključne podatke, obenem pa skrbno navaja vire, kje je podatke dobil (Rupel 2011: 402–410). Zaradi vpletenosti avtorja v proces reševanja mejnega vprašanja bi pričakovali, da se bo težko izognil subjektivnim pogledom in sodbam, a v tem razdelku v besedilo dejansko ne vnaša zaznamovanih slogovnih elementov, metafor in olepšav, temveč se odloči za znanstveno diskusijo, analizira in išče strokovne utemeljitve. Kljub temu pa včasih vztraja na svojih stališčih in poudarja zgolj svoje argumente, predvsem v primerih, ko preskakuje med avktorialnim in prvoosebim pripovedovalcem; medtem ko prvi niza in vrednoti dejstva, drugi pojasnjuje svoja stališča, utemeljuje njihovo pravilnost in razlage za svoje poglede išče v znanstveno-strokovnih konceptih ter razpravah:

Strateški nacionalni interes Slovenije je ohranjanje pomorskega značaja države. Za svoj obstanek, tudi za pravice, ki so povezane z dostopom do morja, so se Slovenci nekoč bojevali proti Avstrijcem, Italijanom, Nemcem, celo proti silam Antante. /.../ Glede na veljavno in splošno sprejeto osimsko mejo med Italijo in Jugoslavijo je potrebno takšen dostop Slovenije do mednarodnih voda urediti z razmejčitvijo v okviru nekdanjega jugoslovanskega morja, torej med Hrvaško in Slovenijo. /.../ V AS¹¹ se je utelesila sporna domneva, da je Slovenija geografsko prikrajšana država in da njeno morje ne sega do mednarodnih voda. Gre za znane in uradne trditve uglednih slovenskih strokovnjakov s področja mednarodnega prava. Tej posebni – »samokritični« – šoli, ki se je pojavila v nekaterih referatih in učbenikih,¹² se je v nekem trenutku priklonila celo slovenska pomorska zakonodaja /.../ Napisal sem, da Sloveniji pripada lasten neposreden dostop do mednarodnih voda, zato ne pričakuje velikodušnosti, ampak pravičen dogovor o uskladitvi interesov. (Rupel 2011: 519–520.)

Nadalje so v tem delu knjige prav vsi kronološko podani dogodki navedeni v krepkem tisku, poleg datuma pa avtor vedno zapiše tudi skrajno emfatično pojasnilo, ki namiguje na zgolj eno resnico. Na takšen način avtor skoraj senzacionalistično pritegne pozornost bralca, ki se zato posveti vsebini. Takšni primeri so npr.: (a) *Porazno odkrije dejanskega hrvaškega stališča* (str. 523), kar namiguje, da Slovenci tega stališča niso poznali in s(m)o ga odkrili prepozno (nevede); (b) *Nekaj bridkih ugotovitev* (str. 531), s čimer želi avtor poudariti, da s(m)o se do določenih ugotovitev dokopali šele *ex post*, pri čemer pa bralec ne izve, zakaj in za koga so ugotovitve bridke; za avtorja osebno ali za slovensko državo na splošno? Namig, ki ga ponuja sestavek, je, da gre za obče »bridke ugotovitve«, a potrditve in zagotovila, da je

¹¹ Arbitražni sporazum, op. av.

¹² Avtor tu v opombi navaja referenčna dela, op. av.

takšno razumevanje pravilno, nam besedilo ne ponudi; (c) *Inkrimirani članek v Financah* (str. 535), katerega namen je, da bralec nadaljuje z branjem; (d) *Polemika s Škrkovo* (str. 536), kjer nekoliko distanciran (objektiven?) bralec ne ve, kdo je s sodnico v sporu – (strokovna) javnost, določen del javnosti ali avtor, ki z bralcem deli (svoje) prepričanje »o mazohističnem značaju politike, ki izhaja iz privrženosti nekdanjemu jugoslovanskemu sistemu« (str. 536).

Sklep

Analiza Ruplovega dela *Slovenija na svetovnem prizorišču* je pokazala, da je meja med umetnostnim in neumetnostnim besedilom, v tem primeru med neliterarnim (strokovno-znanstvenim) in (pol)literarnim besedilom, nejasna. Z analizo smo potrdili tako prvo kot tudi drugo tezo, in sicer da avtor le delno objektivizira dejstva in dogajanja, njegovo pisanje pa je pogosto subjektivno in je odraz osebne vpletenosti v politično in družbeno dogajanje, ki ga monografija obravnava. Besedila tako ne moremo umestiti h klasičnim spominom, prav tako pa ne sodi v kategorijo znanstvenih razprav, čeprav je v bazah *Cobiss* in *Sicris* mednje razvrščeno.

Če je Ruplovo delo za uvrstitev med memoarsko književnost, torej med umetnostna besedila, premalo mimetično in subjektivno ter le v redkih primerih vpliva na (doživljajska) čustva bralca, pa imamo pomisleke tudi pri uvrstitvi obravnavanega dela med znanstvene monografije, saj ne izpolnjuje kriterijev, kot so spoznavna naravnost, objektivna sporočanjška shema, enostavnost, enopomenskost (termini) in vrednostna nevtralnost jezika. Ključno gibalno oblikovanje strokovno-znanstvenega teksta je namreč sporočilni namen, ki temelji na prikazu dejstev in dognanj ter razlaganju posebnosti, ki jih sporočevalec poudarja.

Nadalje avtor za svoje delo meni, da gre za premišljevanje o slovenski zunanji politiki, s tem pa se zgodi premik od klasičnega razumevanja znanstvene literature proti umetnostnim besedilom. Poleg tega se tudi jezik in slog izmikata značilnostim znanstvenega diskurza in se nagibata k značilnostim pisanja spominov, kar pri bralcu sicer vzbudi zanimanje, vendar ne govori v prid znanstveni monografiji. Jasno je namreč, da »se ne sme zgoditi, da bi /avtor/ na enak način napisal strokovni referat, politični esej /.../ in literarni prispevek« (Hladnik 2002: 184). Priznati pa je treba, da si je avtor monografije *Slovenija na svetovnem prizorišču* prav s tem, da ni za vsako ceno vztrajal pri strogo znanstvenem diskurzu, zagotovil branost, sploh če pomislimo, da je v današnjem času na mestu vprašanje, ali niso znanstvene monografije same sebi namen in navadno dosežejo zgolj ozek krog bralcev, ki jih tematika zanima. Rezultati naše analize pa se nenazadnje zrcalijo v tem, kar smo lahko prebrali v *Delu* ob izdaji knjige: medtem ko je Rupel dejal, da knjiga »ni le poročilo o dogodkih v zadnjih dveh desetletjih /.../ ampak tudi stvarna analiza in presojanje dometa Slovenije ter hkrati kritično premišljevanje o tem, kaj Slovenci počnemo sami s seboj«, je Drago Jančar dodal, da gre pri publikaciji za »pomembno delo, ki ga poleg izkušenj in znanja odlikujeta tudi intelektualna prodornost in osebni

slog avtorja. Ta je ne samo v mednarodnih krogih uveljavljeni diplomat, ampak tudi pisatelj« (Jakopec 2011).

Sklenemo lahko, da analiziranega dela brez (večjih) zadržkov ne moremo šteti med znanstvena dela, saj pogrešamo sklenjen objektivni pristop, jasen znanstveno-metodološki aparat ter raziskovalni okvir. Še najbolj se v delu kažejo prvine memoarskega leposlovja, pri čemer ne moremo spregledati avtorjevih vzgibov za pisanje, ki temeljijo na dejstvu, da avtor kot protagonist zgodovinskega časa stopi v ospredje, to pa pod vprašaj postavlja objektivnost.

Ključna ugotovitev tako je, da smemo analizirano delo uvrstiti na presek znanstvenih in polliterarnih zvrsti, pri čemer vsebuje značilnosti obeh. Zadnjo besedo prepuščamo Dimitriju Ruplu, ki v *Maksu*, enem svojih najbolj (pri)znanih romanov, ob pogovoru dveh zgodovinarjev, zapiše: »No ja, mislim, da se Vam mudi z zbiranjem gradiva, jaz sem pa betežen. Nič, boste pač dodajali iz svoje domišljije, ki je imate obilo. Kdor je nima, sploh ni zgodovinar. Resnica? Dokumenti? O tem veva vse, mar ne?« (Rupel 1982: 19.)¹³

Viri

Capuder, Andrej, 1999: *Pariški dnevnik: zapiski slovenskega veleposlanika v Franciji (1993–1997)*. Ljubljana: Družina.

Drnovšek, Janez, 1996: *Moja resnica: Jugoslavija 1989 – Slovenija 1991*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Hribar, Ivan, 1983: *Moji spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.

Janša, Janez, 1992: *Premiki*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Janša, Janez, 1994: *Okopi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Jazbec, Milan, 2006: *Slovenec v Beogradu: 1987–1991*. Pohanca: Samozaložba.

Rupel, Dimitrij, 1983: *Maks*. Koper: Založba lipa.

Rupel, Dimitrij, 1992: *Skrivnost države: spomini na domače in zunanje zadeve 1989–1992*. Ljubljana: Delo.

Rupel, Dimitrij, 1993: *Odčarana Slovenija*. Ljubljana: Mihelač.

Rupel, Dimitrij, 1996: *Edinost, sreča, sprava*. Ljubljana: Mihelač.

Rupel, Dimitrij, 2001: *Srečanja in razhajanja: optimistični zapiski o slovenskih zunanjih zadevah v prvem desetletju*. Ljubljana: Nova revija.

Rupel, Dimitrij, 2004: *Prevzem zgodbe o uspehu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Rupel, Dimitrij, 2009: *Slovensko predsedovanje v ognju lastnih sil*. Ljubljana: Nova obzorja.

Rupel, Dimitrij, 2011: *Slovenija na svetovnem prizorišču*. Ljubljana: Slovenska matica.

¹³ Za »diskurzivno poanto romana« in njegov pomen za slovenski literarni postmodernizem glej Virk 2000: 222–227.

Schwegel, Josef, 2004: *Na cesarjev ukaz* (prevod in spremna beseda Franc Rozman). Ljubljana: Slovenska matica.

Vošnjak, Josip, 1982: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.

Literatura

Arnold, Heinz Ludwig, in Stephan Reinhardt (ur.), 1973: *Dokumentarliteratur*. München: Boorberg.

Assmann, Aleida, 2011: Wem gehört die Geschichte? Fakten und Fiktionen in der neueren deutschen Erinnerungsliteratur. *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 36/1. 213–225.

Avsenik Nabergoj, Irena, 2011: *Literarne vrste in zvrsti: stari Izrael, grško-rimska antika in Evropa*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Culler, Jonathan, 2008: *Literarna teorija. Zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina.

Fludernik, Monika, 2015: Narratologische Probleme des faktualen Erzählens. Fludernik, Monika, Falkenhayner, Nicole, in Steiner, Julia (ur.): *Faktuales und fiktionales Erzählen. Interdisziplinäre Perspektiven*. Würzburg: Ergon Verlag. 115–137.

Grdina, Igor, 1992: Avtobiografija pri Slovencih v 19. stoletju. *Slavistična revija* 40/4. 341–363.

Hermans, Theo, 1985: *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*. London, Sydney: Croom Helm.

Hladnik, Miran, 2002: *Praktični spisovnik ali šola strokovnega ubesedovanja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Jakopec, Marko, 2011: Nova knjiga Dimitrija Rupla: Slovenija na svetovnem prizorišču. *Dnevnik*, spletna izdaja 31. 5. 2011. <<http://www.delo.si/novice/politika/nova-knjiga-dimitrija-rupla-slovenija-na-svetovnem-prizoriscu.html>>. (Dostop 20. 9. 2016.)

Javor Briški, Marija, 2015: The uses of the past: Anastasius Grün's political ideas in the field of fiction. *XLinguae.eu* 8/3. 31–40.

Jurić Pahor, Marija, 2011: Narativnost spominjanja: vpogled v avto/biografsko usmerjeno raziskovanje in v govorico ekstremne travme. Koron, Alenka, in Leben, Andrej (ur.): *Avtobiografski diskurz*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 161–175.

Juvan, Marko, 2009: Avtobiografija in kočljivost zvrstnih opredelitev: *Moje življenje med tekstom in žanrom*. *Slavistična revija* 57/2. 311–320.

Kivistö, Sari, in Sami Pihlström, 2014: *The Monograph. An old-fashioned publication forum or an ultimate scholarly achievement?* Helsinki: University of Helsinki. <<http://www.helsinki.fi/collegium/events/monografia/monografia.pdf>>. (Dostop 17. 9. 2016.)

Kmecl, Matjaž, 1996: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Mihelač in Nešović.

Koron, Alenka, 2014: *Sodobne teorije pripovedi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Kos, Janko, 1998: Novi pogledi na tipologijo pripovedovalca. *Primerjalna književnost* 21/1. 1–20.

Kos, Janko, 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.

- Kralj, Lado, 2006: Dnevnik in pismo kot modela slovenske kratke proze med vojnama. *Slavistična revija* 54/2. 205–220.
- Leben, Andrej, 2011: Avtobiografsko pisanje v novejši slovenski literaturi. Koron, Alenka, in Leben, Andrej (ur.): *Avtobiografski diskurz*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Lorenci, Janko, 1990: *Sodobniki: Dimitrij Rupel*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Luthar, Oto, 1993: *Med kronologijo in fikcijo: Strategije historičnega mišljenja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Maver, Igor, 2015: War and race in C. K. Stead's Talking about O'Dwyer. *Journal of language, literature and culture* 62/3. 176–181.
- Pisanski Peterlin, Agnes, 2008: The thesis statement in translations of academic discourse: an exploratory study. *The Journal of Specialised Translation* 10. <http://www.jostrans.org/issue10/art_pisanski.pdf>. (Dostop 16. 4. 2017.)
- Pogorelec, Breda, 1986: Znanstveno besedilo, njegove jezikoslovne prvine in slog. Vidovič Muha, Ada (ur.): *Slovenski jezik v znanosti. Zbornik prispevkov*. Ljubljana: FF UL. 11–22.
- Starc, Sonja, 2007: Struktura znanstvenega besedila in njegova zunanja členjenost, kot se kaže v primerih besedil *Jezika in slovstva*. Orel, Irena (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika* (Obdobja 24). Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- STA, 2014: <<https://www.sta.si/869329/rupel-predstavil-knjigo-prevzem-zgodbe-o-uspehu>>. (Dostop 16. 8. 2016.)
- Trdina, Silva, 1971: *Besedna umetnost. Literarna teorija* (2. del). Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Udovič, Boštjan, 2017: *Zapiski o delih slovenskih diplomatov*. Ljubljana: v tisku.
- Virk, Tomo, 2000: *Strah pred naivnostjo. Poetika postmodernistične proze*. Ljubljana: LUD Literatura.

PESMI V ILEGALNIH GORIŠKIH PUBLIKACIJAH V OBDOBJU MED VOJNAMA

V prispevku so obravnavane pesmi v ilegalnih publikacijah, ki so izhajale v medvojnem obdobju na Goriškem, in sicer v naslednjih revijah: *Soča*, *Tihe besede*, *Pisanice*, *Gmajna*, *Brinjevke* in *Tavžentroža*.¹ Večino pesmi so napisali Lado Piščanc, Alojz Kocjančič, Ljubka Šorli in Milko Matičetov, poleg tega so bile v publikacije uvrščene pesmi Srečka Kosovela, Stanka Vuka in Franceta Sveta ter prispevek Borisa Pahorja. Pesmi so tematsko vezane na zatiranje slovenstva na Goriškem in v Beneški Sloveniji. Obenem je v njih opazna religiozna komponenta, saj so ustvarjalci večinoma izhajali iz goriškega semenišča. V tem obdobju so nastale tudi pesmi, ki so natisnjene v ilegalnih publikacijah na Tržaškem in ki se izkustveno umeščajo v tržaški prostor. Njihovo idejno ozadje je ravno tako povezano z zatiranjem slovenstva, tako da lahko v njih odkrijemo podobne literarne vzorce za prikaz razmerja med domačo in tujo kulturo. Pesniško ustvarjanje v goriških ilegalnih publikacijah predstavlja posebno poglavje slovenske literarne zgodovine, ki je bilo do sedaj malo poznano, in je še posebej dragoceno zaradi nekaterih pesmi Ljubke Šorli in Milka Matičetova, ki niso bile objavljene drugje.

Ključne besede: Lado Piščanc, Alojz Kocjančič, Ljubka Šorli, Milko Matičetov

Razmere na Goriškem pred nastankom publikacij

Ilegalne publikacije na Goriškem so povezane z nastopom fašizma, ko se je na slovenskem ozemlju začela načrtna in prisilna asimilacija.² Slovenski tisk pod Italijo je bil že takoj po letu 1922 podvržen cenzuri. V primerjavi s Trstom so v Gorici slovenski listi izhajali nekoliko več časa, saj niso bili tako narodno in komunistično

¹ Članek se navezuje na diplomsko delo: Tina Zanardi, 2016: *Pesmi v ilegalnih goriških publikacijah v medvojnem obdobju*. Univerza v Novi Gorici: Fakulteta za humanistiko.

² Več o tem glej v Kacin Wohinz, 1974, in Kacin Wohinz, 2008.

usmerjeni.³ Konec leta 1928 oziroma začetek leta 1929 pa je dejansko predstavljal konec izhajanja slovenskih legalnih listov v Gorici in Trstu. Istočasno so začela nastajati ilegalna društva in organizacije, ki so bila razdeljena na krščansko strujo, ki je prevladovala na Goriškem, ter liberalno v Trstu. Najmočnejša organizacija je bila ilegalna organizacija TIGR. V Gorici je uradno ostala le še krščanska socialna stranka, ki so jo vodili duhovniki. Po letu 1929 se je delovanje krščanskih socialcev pomaknilo v ilegalno, s sedežem v goriškem semenišču (Colja 1996/1997). Prvi semeniški ilegalni listi, ki so izhajali med letoma 1929 in 1935 (*Človek iz višine* (kasneje *Kladivar*), *Metla*, več dijaških listov brez naslova, rokopisni list brez naslova), niso ohranjeni (Štranj 1968). Za našo razpravo bodo zanimivi listi, ki so nastali po letu 1935, in sicer *Tihe besede*, *Pisanice*, *Gmajna*, *Brinjevke* in *Tavzentroža*, poleg tega bomo obravnavali še list *Soča*, ki je bil pripravljen v okviru komunističnega dijaškega krožka iz Tolmina (Colja 1996/1997).

Goriške ilegalne publikacije⁴

List *Soča* se je pojavil v letih 1927 in 1928. Izšle so tri številke lista v približno 50 izvodih (Colja 1996/1997). Kopije vseh treh števil *Soče* hrani Narodna in študijska knjižnica v Trstu, vendar so izvodi v tako slabem stanju, da zapisi sploh niso čitljivi. V listu sta bili objavljeni dve pesmi Ljubke Šorli, katerih prepise nam je posredoval njen nečak Igor Tuta, ki je evidentiral in zbral njene pesmi.

Za božič leta 1935 je na enaindvajsetih straneh v 10–20 izvodih izšla prva ohranjena publikacija, pripravljena v goriškem semenišču, z naslovom *Tihe besede*, pri kateri so sodelovali Milko Matičetov, Stanko Vuk, Avguštin Žele, Ivo Juvančič in Kazimir Humar (Colja 1996/1997). Naslov najbrž nakazuje, da se udejstvovanje izraža kot tihota, tih glas, v nasprotju z vpitjem, kričanjem, ki bi si ga zatirani želeli kot izraz bolečine zaradi ponižanja. Matičetov v svojem proznem prispevku *O tujkah* (*Tihe besede* 1935: 21) poudari pomen maternega jezika in njegove rabe. Prizadevanje za ohranitev slovenščine v času fašizma je pravzaprav spodbudilo nastanek publikacij, kar zapišejo avtorji v sklep »Kaj naj še povem ob koncu teh tihih besed? Morda hvalo sebi, tebi, da smo si nekaj boječega povedali, kar bo lahko nekoč smelo in moralo glasno upiti v svet?« (*Tihe besede* 1935: 21). Želja po ustvarjanju v slovenskem jeziku je prisotna tudi v ostalih publikacijah, med drugimi v *Pisanicah*, ki so izšle ob velikonočnem času leta 1936, na šestindvajsetih straneh v 15–20 tipkanih izvodih, pri katerih so sodelovali isti avtorji kot pri *Tihih besedah* (Štranj 1968).

Poleti leta 1936 je izšla publikacija z naslovom *Gmajna*, pripravljena v Koprivi na Krasu in Gorici, obsegala je petdeset strani in bila razmnožena v 10–20 tipkanih izvodih (Štranj 1968). Pri listu so sodelovali Vuk, Matičetov, Žarko Vuga, Karel Bačer, Alojz Kocjančič in Lado Piščanc. Naslov najverjetneje aludira na gmajno

³ Podroben seznam slovenskega tiska, ki je izhajal med letoma 1918 in 1928, je objavljen v Zanardi, 2016, in Pahor, 1995.

⁴ Več o navedenih publikacijah glej v Zanardi, 2016 in Colja, 1996/1997.

kot skupnost. Morebiti je naslov povezan tudi z dejstvom, da so se šolarji v času počitnic družili na kraški gmajni. Publikacija je posvečena Srečku Kosovelu, kar opazimo že na prvi strani v posvetilu »Posvečena spominu pevca domače zemlje« (*Gmajna* 1936: 1).

Novembra leta 1938 so v 45 izvodih in na osemindvajsetih straneh izšle *Brinjevke*. Kljub temu, da je publikacija nastala v Tomaju, jo lahko prištevamo h goriškim publikacijam, saj so jo oblikovali dijaki goriškega semenišča, glavno vlogo pa je imel Matičetov kot urednik in avtor večine prispevkov (Štranj 1968). Na njegovo prošnjo je s sestavkom *Jambori in jadra* sodeloval Boris Pahor, ki je kasneje povedal, da je v tem primeru najverjetneje šlo za njegovo prvo objavljeno besedilo in to v »elitni reviji« (Pahor 1999: 82), čeprav imamo podatke, da je svoj prvi prispevek objavil v *Mladiki* leta 1937 pod psevdonimom Jožko Ambrožič (Colja 1996/1997). Tako kot pri *Gmajni* so tudi v *Brinjevkah* prisotne poezije Srečka Kosovela, in sicer najdemo njegove verzje na začetku lista »V jesenski tihi čas prileti brinjevka na Kras« (*Brinjevke* 1938: 1), kar se navezuje na naslov ter čas nastanka publikacije. Kosovelov verz je del impresionistične pesmi *Balada* (Kosovel 1964: 11), ki upesnjuje motiv italijanskih lovcev, ki streljajo brinovke. V pesmi je nakazano zatiranje slovenskega naroda, na katerega opozarja tudi uvodni Matičetov prispevek v dani publikaciji *Gmajna*, v katerem je opisano stanje na Goriškem, dolžnost obiskovanja italijanskih šol, posledično nemožnost učenja slovenskega jezika in pisanja pesmi v slovenščini (*Gmajna* 1938: 5–6).

Tavžentroža je izšla v štirih številkah, vezanih v en sam izvod, med septembrom in decembrom leta 1938. List je izdala Katoliška dijaška zveza na Goriškem (Štranj 1968). Tako kot pri *Gmajni* bi naslov lahko razumeli v smislu slovenske skupnosti, ki se bori za obstoj svoje kulturne dediščine. Gre namreč za slovensko ljudsko poimenovanje zdravilne rastline *Centaurium erythraea*, tako da raba slovenske besede zbuja konotacije o slovenski identiteti.

Pesmi v ilegalnih goriških publikacijah⁵

Glavni pesniki, ki so sodelovali v goriških ilegalnih publikacijah, so bili Lado Piščanc, Alojz Kocjančič, Ljubka Šorli in Milko Matičetov, poleg njih pa so uredniki listov objavili še prispevke Stanka Vuka, Srečka Kosovela in Franceta Sveta. Skupne poteze obravnavanih pesmi so vidne predvsem v metaforičnem prikazu fašističnega zatiranja slovenstva in slovenskega jezika.

V *Tihih besedah* najdemo dve pesmi pesnika in pisatelja Stanka Vuka, ki ju je najverjetneje priskrbel Ivo Juvančič, saj sta vzdrževala stike, kljub temu, da je Vuk v času priprave publikacije študiral v Benetkah (Colja 1996/1997). Ivo Juvančič (1899–1985) je odigral važno vlogo pri spodbujanju dijakov k literarnemu ustvarjanju. Od leta 1927 do leta 1935 je bil prefekt, nato podravnatelj v malem semenišču, od

⁵ V razpravi so citirane vse pesmi, ki niso bile ponatisnjene, pri ostalih pa je naveden vir.

leta 1935 do leta 1939 pa podravnatelj in profesor v goriškem velikem semenišču. Glede na to, da je list izšel za božič, sta tudi pesmi povezani s to tematiko. Prva nosi naslov *Božiček* (*Tihe besede* 1935: 1; Vuk 1998: 38), druga objavljena pesem je *Otroci pri Jaselcah* (*Tihe besede* 1935: 10; Vuk 1998: 39). Obe pesmi sta sestavljeni iz dveh štirivrstičnic, slog je preprost, ozračje pa pozitivno in prežeto z upanjem, ki ga prinaša Jezusovo rojstvo.

V publikaciji *Gmajna* sta objavljeni dve Kosovelovi pesmi. Na prvo stran so avtorji umestili pesem v prozi *Pokazal vam bom grm* (*Gmajna* 1936: 1; Kosovel 1974: 202), kjer avtor s simbolom grma najverjetneje prikazuje fašistično zatiranje slovenstva. Podoben prikaz zatiranja slovenstva pa opazimo tudi v pesmi *V mračni uri*, ki jo navajamo v celoti, saj pesmi ne najdemo v Kosovelovem *Zbranem delu*, avtorji *Gmajne* pa so pod njo dodali zapis: »(Iz zapuščine) 2. februarja 1922« (*Gmajna* 1936: 8). Pesem je zgrajena na nasprotju med upanjem, ki ga denimo evocira podoba sonca, in bolečino, ki jo v pesemski prostor priključijo besedne zveze, kot so na primer žalostni vzdih, otožne misli in gorje v srcu.

Tam za mejami gòr je topleje,
tam solnce žareče se vsakemu smeje,
a predno skoro pride do tja,
mu srce je polno gorjã.

Solze bolestne in žalostni vzdih
romajo kot samotarji tihi
dokler se v tiho noč ne zgubé,
dokler ne misli otožne zaspé.

A eno upanje vendar nas drami,
da je še sreča prelestna pred nami,
tudi če je ne doseže srce,
tudi če romar bolestni umre.
(*Gmajna* 1936: 8.)

V publikaciji *Brinjevke* je bila nadalje objavljena pesem *Dež* takrat že pokojnega Franceta Sveta.

Po oknu drse
težke kaplje,
neslišno drse
težke kaplje.

Čez moje srcé
grenke kaplje
brezčutno drse –
grenke kaplje.
(*Brinjevke* 1938: 10.)

Z vidika literarne imagologije je zanimiva fragmentarna pesem, ki je bila objavljena v listu *Tavžentroža*. Avtor pesmi ni naveden, sklepamo pa lahko, da se je avtor medbesedilno navezoval na pesem *Jadransko morje* Simona Jenka.

Gradisca, Gradiscutta, Gorizzo, Goricizza, Belgrado ...
so vasi, ki nam jasno pričajo, da so bili Sloveni nase-
ljeni vse do Tilmenta.
Naš ded tu pisal svoja dela,
naš govor čul si prek poljan,
tu pesem naša je zvenela.

A zdaj zatrt je tod naš glas
in tuji krog zvene glasovi ...
(*Tavžentroža*, 1. številka 1938: 15.)

Avtor v pesmi opozarja na zatiranje slovenstva v času fašizma, pri čemer je opazno antitetično slikanje, vidno v nasprotju med »Mi« (Slovenci) in »Oni« (tujci), nasprotniki slovenstva (Toroš 2010). Takšen postopek je opazen tudi pri drugih slovenskih pesmih v medvojnem obdobju, ki se problemsko ukvarjajo s tržaškim in goriškim prostorom v medvojnem obdobju. Pesniki so se najverjetneje odločali za posredno, metaforično izražanje, ker je bil potencialnim bralcem družbenopolitični kontekst znan, pa tudi zaradi samega sporočila pesmi (Toroš 2011). Obenem opazamo, da slovensko skupnost metonimično zaznamuje slovenska beseda v pisni in slušni podobi (naš ded tu pisal, naš govor, pesem naša, naš glas).

V nadaljevanju razprave bodo predstavljeni glavni avtorji goriških ilegalnih publikacij in njihovo delo. Največ pesmi je v publikacije prispeval Lado Piščanc, ki je leta 1926 začel obiskovati goriško malo semenišče in bil kasneje posvečen v duhovnika. V začetku druge svetovne vojne je bil poslan za kaplana v Cerkno, kjer so ga leta 1944 obtožili kolaboracije z Nemci in posledično izdajstva partizanov, ki naj bi privedlo do pokola v partijski šoli v Cerknem. Skupaj s štirinajstimi obtoženci so ga umorili in vrgli v brezno. Kasneje se je izkazalo, da obtožbe niso bile resnične (Čuk 1994; Piščanc Z. 1995). S pesnjenjem je začel skupaj z Alojzom Kocjančičem. Prva in edina Piščančeva pesniška zbirka je izšla postumno leta 1950 z naslovom *Pesmi zelene pomladi*. Zbrala in uredila jih je Piščančeva sestra Zora, večjega odmeva pa ta zbirka ni imela, najbrž iz političnih razlogov.

V goriških ilegalnih publikacijah prva objavljena Piščančeva pesem nosi naslov *Bolnik*, podpisana pa je bila s psevdonimom *Borec* (*Tihe besede* 1935: 18; Piščanc 1995: 12). V pesmi se lirski subjekt obrača po pomoč k Bogu in takšna pesemska zasnova je značilna še za eno pesem navedenega avtorja, ki je bila objavljena v ilegalnih publikacijah in kasneje ponatisnjena (pesem *Vigilija; Gmajna* 1936: 26; Piščanc 1995: 61). Glede na vsebinske in jezikovne značilnosti predvidevamo, da je Piščančeva tudi pesem ... *In bom živel*, čeprav je ne najdemo v njegovi zbirki pesmi. Podobnega mnenja je tudi Nastja Colja (Colja 1996/1997). Pesem v podobi uvele rože in smrtne ptice nakazuje zatiranje slovenstva pod fašizmom. Obenem izraža vero v zmago dobrega nad zlom.

Nocoj sem kakor roža na poljani,
ki bo še to noč uvela
in razsula se ob zori rani.

Ne vem, da če ne grem na daljno pot
še to uro, čez katero padla senca je perot
smrtne ptice, bom umrl.

Če ne grem na pot pa, vem, da le obrnila
se bo bela božja dlan
in čez vso poljano rosa bo rosila.

Z razpokanimi ustnicami jo bom žejno pil
in se v moči in lepoti okrepil
kakor roža – in bom živel.
(*Pisanice* 1936: 8.)

Kot uvodoma pojasnjuje Matičetov v *Brinjevkah*, nihče ni učil dijakov pisati v slovenskem jeziku, saj so bile slovenske šole prepovedane, in zato poudarja težavnost ustvarjanja v slovenščini, kar je opazno v mestoma okornem izražanju v analiziranih pesmih.

Piščanc je nadalje s pesmijo *Ptička begunka* (*Gmajna* 1936: 28; Piščanc 1995: 28), ravno tako iz zbirke *Pesmi zelene pomladi*, najverjetneje želel opozoriti na izseljevanje Primorcev v tujino, ki je bilo v tistem času zelo aktualno, zaradi ekonomskih in političnih razmer.⁶

Na aktualno problematiko Slovencev pod Italijo opozarja tudi pesem, najverjetneje Piščančeva, ki je bila objavljena v *Tavžentroži* pod naslovom *V prostost*. V simbolu orla, ki se osvobodi iz ječe in je poln radosti, je nakazano zatiranje slovenstva in želja po boju za osvoboditev.

Odprla so se vratca temne ječe
S ponosnim krikom ven je orel planil
Radosti silne, ki jo v prsih hranil
Ves čas je nezavedno hrepeneče

Ves čas ta – kakor klic mu daljne sreče
Je klilo v srcu, kar mu drugi ubranil
Prostosti slast je, da ni krila zganil
In v sušnosti le klical je proseče.

Na sonce zdaj pogled ponosni upira,
Mogočno stresa še si krila svoja
– O vendar že nič več jih ne ovira!

⁶ Več o izseljevanju v Kacin Wohinz, 1974.

Razpne kot jadra jih in poln pokoja
 Vzleti, zaplava, v gore se ozira -
 Življenja se mu hoče, zdaj, in boja.
 (Tavžentroža 1938: 10.)

Alojz Kocjančič je leta 1924 začel obiskovati goriško semenišče, kjer je pod vplivom mentorjev in sošolcev začel pisati svoje prve pesmi, poleg proznih sestavkov in dnevnikov (Gregorič 2003). Kocjančič je izdal dve pesniški zbirki, *Šavrinske pesmi* (1962) in *Brumbole* (1988).

V goriških ilegalnih publikacijah sta prisotni dve Kocjančičevi pesmi. V *Gmajni* je to pesem *Razodel bi se* (Gmajna 1936: 23; Kocjančič 1988: 28), ki je izrazito bivanjska in kaže na razklanost lirskega subjekta. V *Tavžentroži* je objavljena pesem *Večer ob Nadiži* (Tavžentroža 1938: 15; Kocjančič 1988: 19), ki naj bi bila po Matičetovem pričevanju delo Ernesta Jazbeca (Colja 1996/1997). Po pregledu Kocjančičevih pesniških zbirk pa ugotovimo, da je pesem njegova, le da jo je v obeh svojih zbirkah naslovil z *Večerni mol*. Ta podatek je pomemben, saj v dosedanjih raziskavah Kocjančič ni bil omenjen kot sodelavec *Tavžentrože*. Opis toka Nadiže bi lahko primerjali z opisom toka reke Soče v Gregorčičevi pesmi *Soči* (Gregorčič 1947: 65–67) ter z njeno personifikacijo. Kot reka Soča je tudi Nadiža personificirana kot ljubeča mati, ki sočustvuje s sinovi (Slovenci), le da je pri Kocjančiču opazen tudi erotični element: Nadiža, ki »poljublja« kamenje. Poleg tega bi »najtišja bol« v pesmi *Večer ob Nadiži* lahko namigovala na takratne razmere na Goriškem in v Benečiji, ki niso bile naklonjene slovenstvu. Tudi v tem segmentu torej najdemo tematsko vzporednico z Gregorčičevo pesmijo *Soči*.

Ljubka Šorli je med letoma 1925 in 1933 delovala v študentskih ilegalnih organizacijah in v teh letih so nastale tudi njene prve pesmi (Brecelj, 2010). V skladu z njenim pričevanjem je ohranila samo nekatere in te je objavila v listu *Soča* (Češčut 2002) pod psevdonomim Rada (Colja 1996/1997). V glasilu *Soča* najdemo dve njeni pesmi, ki sta njeni prvi objavljeni pesmi in kasneje nista bili ponatisnjeni. Kljub temu v obeh pesmih že odkrijemo pesničin izdelan pesniški izraz.

V pesmi *V tujini*, ki jo navajamo v nadaljevanju, lahko povlečemo vzporednice z Gregorčičevo pesmijo *Soči* (Gregorčič 1947: 65–67), saj se podoba reke Soče povezuje s slovenstvom in občutjem domačnosti: lirski subjekt se iz tujine z domotožjem spominja domačih (slovenskih krajev) in šumenja reke Soče.

V daljavo zrem ...
 kot mrtev zdaj je moj pogled,
 zakaj – ne vem.
 In tja v daljavo
 mi duša izzveni,
 kjer zvon večerni zdaj doni:
 Mariji zdravo!

Tako vse tiho, mirno je
kot bi bitja ne bilo na sveti!
In v tej tihoti zdi se mi,
da čujem tam od daleč
valove tvoje Soča zašumeti!
Oh sanje, sanje ...
(*Soča* 1927–1928: 3.)

Zanimivo je, kako opisano stanje doživlja lirski subjekt na sebi: mrtev pogled, duša brez zvena. Donenje zvona kot kontrast vseskozi prisotni tišini lahko nakazuje, da je zadnje zatočišče lirskega subjekta vera.

Druga pesem, objavljena v listu *Soča*, je *Božična noč*, v kateri je izraženo upanje na boljše življenje. En sklop podob je povezan z božičem (sveta noč, jaslice, božji hram), zmago dobrega nad zlom, ki tako pomeni kontrast težkim časom fašizma.

Sneg pada v noč ...
Nekje tam daleč čuje se zvonjenje –
Polnoč!

Po stezi vidi temne se postave,
ki sklonjene, molče hitijo v noč ...
Misli svete polnijo njih glave –
tja k jaslicam jih snežna vodi pot.

In iz temine čudne
prav majhna, bleda lučka ven odseva ...
Tam v hramu božjem čuje se glasove trudne –
to molitev je, ki v noč odmeva.

Božična noč nocoj ...
Iz duše vseh kipi molitev vneta –
povsod veselje, mir, pokoj,
saj noč nocoj je – sveta ...
(*Soča* 1927–1928: 1.)

Milko Matičetov je leta 1930 začel obiskovati goriško malo semenišče. Kot na ostale dijake sta nanj vplivala Šček in Juvančič, ki sta ga spodbujala k literarnemu izražanju ter ga navdušila za zbiranje ljudskega blaga v domačem okolju (Ložar Podlogar 2001). Virgil Šček (1889–1948) je bil duhovnik v Avbru, ustanovil je ilegalni Krožek kraških študentov (Stanonik 2005) in imel velik vpliv na dijake goriškega semenišča. Slednji so mu v branje in pregled pošiljali svoje prispevke ter nosili vse ilegalne publikacije, nastale v goriškem semenišču (Colja 1996/1997). Matičetov je začel zbirati ljudske pravljice in pesmi, poleg tega pa je sodeloval pri vseh publikacijah, ki so bile pripravljene v goriškem semenišču, med drugim je bil glavni urednik in pisec večine prispevkov za list *Brinjevke*.

V goriške ilegalne publikacije je Matičetov večinoma prispeval narodne pesmi in prispevke o Benečiji, v *Brinjevkah* pa je objavil tudi tri pesmi. Najverjetneje so bili to njegovi prvi in tudi edini poskusi pisanja poezije, saj podatkov o kakšni njegovi zbirki ali drugih objavljenih pesmih nismo našli. Ker niso bile ponatisnjene, velja zanje še posebna skrb pred izgubo zaradi slabega stanja samih publikacij.

V pesmih *Domače pokopališče* in *Mestno pokopališče* je prisotno nasprotje med podeželsko domačnostjo in mestno odtujenostjo, ki se kaže skozi odnos do grobov in prednikov. V pesem *Domače pokopališče* avtor vplete drobce ljudskih običajev (obredni vahtni hruh; Kuret 1989), kar kaže na njegovo zgodnjo etnografsko orientacijo.

Dedje so si utrgali od ust
rdeče kraške prsti
in jo nanegli k cerkvi
za svoj večni delopust.

Božja njiva je topla:
saj jo je ogrelo srcê
moje mlade matere.

Ko o Vseh svetih Ajdov kruh diši
in sirote hlebčkov prosimo
»za uboge duše v vicah«,
na slednjem grobu sveča gori.

Za vernih duš dan
materi gomilo zrahljam
in z martinkami pokrijem.

Spomladi trta od veselja joka
in semena v zemlji se budé –
le naši dragi spé,
ker so jih vsadili pregloboko.
(*Brinjevke* 1938: 17.)

V grobnicah prostornih ni
vere, upanja, ljubezni.

Zimzelen, kamenci beli,
razprti napis: prah v oči!

Pajčina in pusta noč
se mrzlih sten drže,
naj luči še tako žare.

Za rajnkimi solzo prelij:
né bo predrla škrlí
A solze nikdó ne potoči.
(*Brinjevke* 1938: 18.)

V pesmi *Mrtvi materi* si lirski subjekt zamišlja, kako bi ga kot odraslega fanta ocenila mati. Pri tem opazimo sled semeniškega moralizma, da je ljubezen (eros) padec v greh.

Polno pri nas je deklet,
a kje naj potrkam na okno?

Veš, čeprav me tegà dvajset let
še v sanjah nisi spočela,

zdaj sem fant, da šepečejo:
– kako bi ga bilà mati vesela.

Dahnilo je iz globočine:
 »Bog ne daj, da bi ljubezni stradal,
 a ne voščim ti, moj sinek,
 da bi v ljubezni padel.«
 (*Brinjevke* 1938: 28.)

Stičišča in razhajanja med pesmimi v goriških in tržaških ilegalnih publikacijah

Ob koncu gre izpostaviti še nekaj stičišč in razhajanj med goriškimi in tržaškimi ilegalnimi publikacijami. Slednje so nastajale pod okriljem treh skupin: Na Goriškem je bila prisotna skupina dijakov in študentov, predvsem obiskovalcev goriškega semenišča, poleg nje še komunistično usmerjeni dijaški krožki, na Tržaškem pa je to bila narodna, t. i. štempiharska skupina (Pahor 1995). S časovnega vidika so tržaške publikacije izhajale dlje časa. Po izidu zadnje goriške publikacije leta 1938 je v Trstu izšla še Pahorjeva *Malajda*. Leta 1940 je Pahor s Stankom Vukom uredil nenaslovljen list s Kocbekovim motom *Dvignjeni iz nedelje strmimo v zemeljski krog*. Iz dejstva, da sta oba sodelovala tudi pri goriških listih, lahko sklepamo, da so med goriško in tržaško mladino obstajali stiki, poleg tega je na Goričane imel velik vpliv Šček, ki je odigral pomembno vlogo tudi pri Tržačanih. V istih letih so izšli še trije dijaški listi, natisnjeni v Trstu: *Iskra*, *Plamenica* in *Plamen*, pri katerih je sodeloval Milan Bolčič (1909–1998) (Pahor 1995).

Kot ugotavlja Živa Strnad, so štempiharske publikacije »edini literarni prispevki v slovenščini v tem času na Tržaškem« (Strnad 2014: 5), enako velja za obravnavane ilegalne publikacije, ki so izhajale na Goriškem. Med obema gibanjema lahko najdemo kar nekaj vzporednic, saj so si sodelavci obojih prek pesmi prizadevali za ohranitev slovenske kulture. Tako je za goriški in tržaški sklop pesmi značilno, da prikazujejo Slovence v boju z zlom (aluzije na fašizem), pri čemer se ti za pomoč iz nastale situacije obračajo k Bogu, mitološkim bitjem (npr. Kralj Matjaž) in poosebljeni naravi na Goriškem, Videmskem in Tržaškem (reka Soča, Nadiža ...). Pri tem je treba opozoriti, da se Benečija kot dogajalni prostor pojavi le v goriških publikacijah. Temu je najbrž tako, ker so dijaki goriškega semenišča zbirali narodno blago ter se večkrat odpravljali na izlete v Benečijo, pa tudi geografsko so bili bliže Čedadu in okoliškim krajem. Po drugi strani je v goriških publikacijah posebno mesto namenjeno pesniku Krasa, Srečku Kosovelu, tržaški pesniški krog pa se je v veliki meri naslonil na pesmi »goriškega slavčka« Simona Gregorčiča (Strnad 2014).

Goriške ilegalne publikacije so posebej dragocene, ker so v njih natisnjene do sedaj nepoznane pesmi pomembnih slovenskih literatov oziroma so edine napisane pesmi slovenskih kulturnih delavcev (Ljubka Šorli, Srečko Kosovel, Milko Matičetov), pri čemer v literarnem jeziku prikazujejo fašistično zatiranje slovenstva na Goriškem in v Benečiji. Ohranjene publikacije že močno načenja zob časa, tako da bi jih bilo smiselno digitalizirati, z namenom ohranjanja slovenske literarne dediščine oziroma posebnega, do sedaj malo poznanega poglavja slovenske literarne zgodovine.

Viri

- Soča*, 1927–1928. Trst: Narodna in študijska knjižnica Trst.
- Tihe besede*, 1935. Trst: Narodna in študijska knjižnica Trst.
- Pisanice*, 1936. Trst: Narodna in študijska knjižnica Trst.
- Gmajna*, 1936. Trst: Narodna in študijska knjižnica Trst.
- Brinjevke*, 1938. Trst: Narodna in študijska knjižnica Trst.
- Tavžentroža*, 1938. Trst: Narodna in študijska knjižnica Trst.
- Gregorčič, Simon, 1947: *Zbrano delo I*. Koblar, France (ur.). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kocjančič, Alojz, 1988: *Brumbole*. Tomšič, Marjan (ur.). Koper: Lipa.
- Kosovel, Srečko, 1974: *Zbrano delo II*. Ocvirk, Anton (ur.). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Piščanc, Lado, 1995: *Pesmi zelene pomladi*. Piščanc, Zora (ur.). Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

Literatura

- Brecelj, Marijan, 2010: Pesniški svet Ljubke Šorlijeve. Šorli, Ljubka: *Izbrane pesmi*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 145–180.
- Colja, Nastja, 1996/1997: *Slovenske ilegalne mladinske publikacije v Trstu in Gorici: 1927–1940. / Pubblicazioni giovanili clandestine slovene a Trieste e Gorizia nel periodo 1927–1940: tesi di laurea in storia dei paesi slavi*. Università degli studi di Trieste, Facoltà di lettere e filosofia, Corso di laurea in lingue e letterature moderne. Trst: samozal.
- Češčut, Marija, 2002: Drevo ob Soči. Srečanje s pesnico Ljubko Šorli. Mercina, Marija (ur.): *Pogovori srca. Zbornik ob 90-letnici rojstva Ljubke Šorli*. Nova Gorica: Slavistično društvo. 9–39.
- Čuk, Silvester, 1994: Lado Piščanc. *Ognjišče* 30/2. 20.
- Gregorič, Milan, 2003: Življenje in delo Alojza Kocjančiča. Obid, Alenka (ur.) idr.: *Življenje in delo Alojza Kocjančiča, slovenskega istrskega pesnika, pisatelja in duhovnika*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. 7–26.
- Kacin Wohinz, Milica idr., 1974: *Slovenci v zamejstvu: pregled zgodovine 1918–1945*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kacin Wohinz, Milica idr., 2008: *Primorski upor fašizmu 1920–1941*. Ljubljana: Društvo Slovenska matica.
- Kuret, Niko, 1989: *Praznično leto Slovencev*. Druga knjiga. Ljubljana: Družina.
- Ložar Podlogar, Helena, 2001: Milko Matičetov. Osemdeset let s pravljičami in povedkami. *Mohorjev koledar*. Celje: Mohorjeva družba. 205–211.

- Pahor, Boris, 1999: O rojenicah ob Milkovi zibki. Ložar Podlogar, Helena (ur.): *Traditiones: zbornik inštituta za slovensko narodopisje in Glasbenonarodopisnega inštituta*. Ljubljana: Založba ZRC. 81–84.
- Pahor, Milan, 1995: Slovenska časniška govorica v Trstu in Gorici pred drugo svetovno vojno. Pavletič, Bojan (ur.): *Primorski dnevnik 1945–1995*. Trst: Družba za založniške pobude. 10–43.
- Piščanc, Zora, 1995: O Ladu Piščancu in njegovem delu. Piščanc, Lado: *Pesmi zelene pomladi*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 103–107.
- Štranj, Pavel, 1968: Mladinska publicistika na Primorskem med dvema vojnama (1918–1940). *Jadranski koledar 1952–1968*. Trst: Založništvo tržaškega tiska. 131–139.
- Strnad, Živa, 2014: *Pesniška besedila v Štampiharskih publikacijah: literarnozgodovinski vidik*. Diplomsko delo. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko.
- Toroš, Ana, 2010: Podoba tujega v pesništvu Ljubke Šorli. Mihurko Poniž, Katja (ur.): *Ljubka Šorli (1910–1993). Znanstvena monografija ob stoletnici pesničinega rojstva*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici. 154–163.
- Toroš, Ana, 2011: *Podoba Trsta in Tržaškega v slovenski in italijanski poeziji prve polovice 20. stoletja*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici.
- Zanardi, Tina, 2016: *Pesmi v ilegalnih goriških publikacijah v medvojnem obdobju*. Diplomsko delo. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko.

DIDASKALIJE IN NJIHOVA URESNIČITEV V GLEDALIŠKI UPORIZITVI CANKARJEVIH *HLAPCEV*

Prispevek se ukvarja z govorno uresničitvijo didaskalij v gledališki uprizoritvi na primeru uprizoritve Cankarjevih *Hlapcev* v režiji Sebastijana Horvata (Slovensko stalno gledališče Trst; 2015). Didaskalije so stransko besedilo drame, ki se v uprizoritvi pretvori v nebesedne (vidne in slušne) znake. V prispevku proučujemo didaskalije, ki se nanašajo na govor, in ugotavljamo, v kolikšni meri ustvarjalci predstave upoštevajo avtorjeve napotke – v kolikšni meri jim govorna interpretacija igralcev sledi. Rezultati so pokazali, da so dramatikovi napotki upoštevani, kadar so v skladu z režijskim konceptom uprizoritve in igralčevim govornointerpretativnim konceptom vloge.

Ključne besede: didaskalije, uprizoritev, Ivan Cankar, *Hlapci*, odrski govor, govorna uresničitev

1 Uvod

Dramsko besedilo se od drugih literarnih vrst razlikuje po tem, da »poleg branja omogoča ali celo zahteva tudi uprizoritev« (Kralj 1998: 5). Drama zato poleg bralcev predvideva tudi druge naslovnike, to so predvsem »režiser in igralci (oziroma celotna gledališka skupina) ter gledalci uprizoritve« (Pezdirc Bartol 2011: 126). Bralec dramatikovo besedilo bere, gledalec pa »gleda uprizoritev, katere sestavni del je dramsko besedilo, a prebrano skozi oči režiserja in igralcev in aktualizirano glede na pričakovanja in navade gledalca« (Pezdirc Bartol 2004: 48); skupina gledaliških ustvarjalcev (režiser z igralci, lektorjem, dramaturgom, kostumografom, scenografom idr.) torej literarno umetnino interpretira in preoblikuje za oder.

Tudi po svoji literarni zgradbi je dramsko besedilo zapleteno, večplastno, sestavljeno iz dveh vzporedno zapisanih in sočasno branih besedil: iz glavnega in stranskega –

»dialoga in didaskalij (režijskih ali scenskih napotkov)« (Ubersfeld 2002: 25, 26). Didaskalije se pri odrski obdelavi iz jezikovnih (verbalnih) znakov spremenijo zlasti v okoliščinsko (vizualno) plat uprizoritve.

V prispevku se ukvarjamo s stranskim besedilom, ki je (kot je razvidno že iz imena) navadno zapostavljeno, tudi v raziskovanju. Zanima nas uresničitev didaskalij v uprizoritvi, predvsem v odrskem govoru.

2 Dramsko besedilo kot preplet dialoga in didaskalij (glavnega in stranskega besedila)

Po definiciji iz *Gledališkega terminološkega slovarja* so didaskalije »nedialoški del dramskega besedila z avtorjevimi oznakami oseb, kraja, časa dogajanja, načina igre, prihodov, odhodov dramskih oseb, z opisi prizorišč« (Humar idr. 2007: 46), Roman Ingarden pa jih poimenuje stransko besedilo, ki vsebuje »‘sporočila’, ki jih daje sam avtor« (1990: 371), in so »podatki o tem, kje, v katerem času itd. naj se odigrajo ustrezne predstavljene zgodbe, kdo pravkar govori in morebiti tudi, kaj trenutno dela itd.« (Ingarden 1990: 252). Avtor je v dramskem besedilu razviden le v didaskalijah. V nasprotju s stranskim besedilom so glavno besedilo »besede in stavki, ki jih govorijo *predstavljene osebe*« (Ingarden 1990: 371) v avtorjevem imenu (Ubersfeld 2002: 27), v konkretni uprizoritvi pa se zapisano glavno besedilo pretvori v govorjeno besedilo nastopajoče osebe – odrski govor.¹

Razmerje med brano dramo in njeno uprizoritvijo Ingarden razume kot nekakšen prenos stranskega besedila drame v »nebesedna, večinoma vizualna sporočila uprizoritve« (Kralj 1998: 33). Stransko besedilo v besedni obliki v uprizoritvi »odpade« (Ingarden 1990: 37), avtorjevi napotki pa so izraženi z nejezikovnimi znaki, ki so vidni (vizualni) ali slušni (avditivni) (Kralj 1998: 34).

V drami zapisane didaskalije se v uprizoritvi pretvorijo v druge znake in jih gledalec ne dojema kot del prvotnega dramskega besedila. Didaskalije so tisti del besedila, ki že v svojem bistvu »predpostavlja njegovo teatralizacijo« (Kralj 1998: 53), vendar pa je variant te teatralizacije² ogromno. Nikoli namreč ne morejo pokriti vseh »nedoločenih mest« iz dramskega besedila, ki so v uprizoritvi zapolnjena na različne načine, odvisno od režijskega koncepta. Tudi če so dramatikovi napotki zelo jasni, se režiser sam odloča, ali jih bo upošteval ali ne. Kadar »gledališka predstava transformira odrske opombe iz besedila neposredno v fizično stvarno predmetnost odra, ne počne /.../ nič drugega, kot sledi zahtevam, navodilom ali predpostavkam« (Kralj 1998: 55) dramatika – iz njih je jasno razviden glas avtorja (Ubersfeld 2002: 26). Patrice Pavis didaskalijam pravi tudi scenski napotki, ki »v/sebujejo informacije,

¹ Je »govor, ki temelji na razločni izreki, ustrezni slišnosti, glasovni izraznosti, usklajen z besedilnimi in odrskimi okoliščinami, gledališko estetik« (Humar idr. 2007: 135); na gledališkem odru ga izrekajo igralci.

² Teatralizacija ali ugledališčenje je »predstavljanje nečesa z gledališkimi izrazili« (Humar idr. 2007: 191).

ki bralcu pomagajo, da si predstavlja prizor, kakor si ga je zamislil avtor /.../, včasih so ključ dialoškega teksta igre in njene celote« (2008: 129).

Vloga didaskalij po mnenju Andreja Inkreta ni estetska, ampak je predvsem »funkcionalnega značaja« (1986: 51) – didaskalije so neke vrste »vezni člen« (Inkret 1986: 51), ki organizira dialog in omogoča razumevanje besedila ter odnosov med dramskimi osebami in s tem bralcu olajša razumevanje dialoškega dela dramskega besedila.

3 Vrste in količina didaskalij

Didaskalij je v različnih dramskih besedilih različno veliko. Lahko se pojavljajo kjerkoli v besedilu (tako na začetku dejanja in med replikami kot tudi znotraj posamezne replike), njihova količina pa je odvisna tako od literarnega obdobja kot od posameznega avtorja. Včasih jih v besedilu skoraj ni, posebej v sodobni dramatiki pa so lahko zelo obsežne (Ubersfeld 202: 25, 26). Nikoli niso povsem odsotne, »saj vsebujejo najmanj *imena oseb /.../ ter oznake kraja dogajanja*« (Ubersfeld 202: 26). Pogosto so vključene v dialog in grafično niso ločene od glavnega besedila, v tem primeru »je odsotnost didaskalij le navidezna« (Inkret 1986: 50) – informacije o gibanju, razpoloženju oseb in prostoru, ki jih dobimo iz glavnega besedila, Pfister poimenuje implicitne didaskalije, Anne Ubersfeld pa notranje didaskalije (Kralj 1998: 34).

Lado Kralj didaskalije razvrsti v »režijske napotke, ki opisujejo osebe /... / [in] scenske opombe, ki opisujejo prostor« (1998: 34); lahko identificirajo govoreči lik (ime osebe pred njeno repliko), označujejo psihofizične značilnosti, statusno in funkcijsko (družbeno, poklicno, duhovno) pripadnost oseb, nakazujejo psihološke oznake, kretnje in mimiko, prihode in odhode oseb s prizorišča, njihove premike, opisujejo prizorišče, spremembe prizorišča in spremembe v času, zvoke in šume, glasbo ipd. (Inkret 1986: 91, 92). Manfred Pfister navaja naslednje skupine didaskalij: prihode in odhode z odra, fizične in psihične opise lika, masko, kostum, geste in mimiko, zvočno izvedbo replik, mizanscenske premike, rekvizite, scenografijo, luči, glasbo, video ipd. (1977: 37).

Navadno (predvsem v klasičnih dramskih besedilih) so didaskalije stransko besedilo, v sodobnih dramskih delih pa lahko postanejo vse pomembnejše in celo enakovredne glavnemu besedilu (Katnić Bakaršić in Požgaj Hadži 2012: 134). Odprte didaskalije puščajo odprt prostor za svobodno interpretacijo pri njihovem »prenosu na sceno«, zaprte didaskalije pa »vnaprej režirajo besedilo za izvedbo na odru« (Katnić Bakaršić in Požgaj Hadži 2012: 131).

Poleg vseh omenjenih vrst in vlog didaskalij pa se nekatere nanašajo tudi na govor posamezne dramske osebe in jih odrski govorni interpreti (igralci) lahko razumejo kot napotke o načinu izrekanja. Njihova govorna uresničitev (kot tudi upoštevanje

ostalnih didaskalij) pa ni samoumevna, odvisna je od ustvarjalcev predstave in režijskega koncepta. V sodelovanju z režiserjem in lektorjem posamezni igralec namreč ustvarjalno kreira svojo vlogo, tudi njeno govornointerpretativno izvedbo, ki se kaže predvsem v rabi prozodičnih sredstev (premorov, intonacije, registra, barve glasu, glasnosti govora, govornih modulacij ipd.).

4 Proučevanje didaskalij v uprizoritvi Cankarjevih *Hlapcev*

V nadaljevanju proučujemo govorno uresničitev didaskalij, ki se nanašajo na govor, v uprizoritvi Cankarjevih *Hlapcev* v režiji Sebastijana Horvata v SSG Trst (2015).³ Z raziskavo smo poskušali ugotoviti, kako se v uprizoritvi uresničujejo didaskalije, ki so povezane z govorom, predvsem s prozodičnimi sredstvi. Predvidevali smo, da govorni interpreti didaskalij ne upoštevajo vedno, pač pa le takrat, ko so usklajene z režijskim konceptom in njihovo govornointerpretativno logiko.

Didaskalije v Cankarjevih *Hlapcih* proučujemo v več korakih. V prvem koraku analize jih poskušamo razvrstiti v skupine – napraviti njihovo tipologijo. Ugotavljamo, katerih didaskalij je največ, katere dramatik najbolj natančno opisuje. Pri raziskovanju se osredotočamo na tiste, ki se nanašajo na govor. Na podlagi videoposnetka proučevane uprizoritve ugotavljamo, kateri deli dialoga so v njej govorno izvedeni, nato pa v dramskem besedilu poiščemo njim pripadajoče didaskalije. Analiziramo njihovo upoštevanje ali neupoštevanje in ga poskušamo interpretirati.

4.1 Tipologija didaskalij v drami *Hlapci*

Didaskalije v drami razvrščamo v šest skupin, popisujemo njihovo pogostost, dolžino, natančnost in navajamo ilustrativno gradivo. Tipologija je nastala po vzorcu tipologij Andreja Inkreta (1986: 91, 92), Manfreda Pfisterja (1977: 37) in deloma po razumevanju didaskalij Anne Ubersfeld ter je prilagojena konkretnim primerom didaskalij iz Cankarjevih *Hlapcev*:

4.1.1 Didaskalije, ki označujejo čas in njegove spremembe.

Teh je v dramskem besedilu zelo malo in so kratke, npr.: *Med pogovorom se je pomalem zmračilo* (Cankar 1969: 39);⁴ *Zvečer* (56).

³ Ivan Cankar: *Hlapci*. Slovensko stalno gledališče Trst. Premiera: 20. 3. 2015. Režiser: Sebastijan Horvat. Avtor priredbe in dramaturg: Milan Marković Matis. Scenograf: Jürgen Kirner. Kostumografka: Belinda Radulović. Skladatelj: Drago Ivanuša. Lektorica: Tatjana Stanič. Asistent režije: Žiga Divjak. Igrajo: Radko Polič – Jerman, Romeo Grebenšek – mladi Jerman, Jure Kopušar – župnik, Nikla Patruška Panizon – Lojzka, Iztok Drabik Jug – nadučitelj, Primož Forte – Kalandar, Maja Blagovič – mati, Matija Rupel – Komar, Patrizia Jurinčič – Minka, Tina Gunzek – Anka, Luka Cimprič – Pisek.

⁴ V nadaljevanju pri sprotne navajanju primerov didaskalij iz Cankarjevih *Hlapcev* v oklepaju zapisujemo le stran, na kateri se nahajajo, brez ponavljanja ostalih podatkov.

4.1.2 Didaskalije, ki opisujejo dogajalni kraj, prizorišče in njegove spremembe.

Na začetku vsakega dejanja je zelo natančno opisan dogajalni kraj oziroma prizorišče, s čimer si ga bralec (tudi režiser in scenograf) lahko podrobno predstavlja, npr.: *Na vrtu pred županovo krčmo. Na desni prijazna bela hiša z malo verando. V ozadju zeleno pobarvan nizek plot, za plotom cesta. Na levi v ospredju mala lopa. Mize pod drevjem in na verandi* (9); *Šolska knjižnica. Na desni glavni vhod; zadaj odprte duri v nadučiteljevo izbo; na levi okno, pisalna miza pred njim; sredi izbe dolga miza in stoli; ob stenah police s knjigami* (20).

4.1.3 Didaskalije, ki nakazujejo prihode in odhode s prizorišča (predlogi mizanscenskih premikov⁵) in obnašanje (premiki) oseb v prostoru.

Ta tip didaskalij se pojavlja na različnih mestih, tako na začetku dejanj kot tudi drugod, npr.: *Jerman stoji pri zastorju na levi, Kalander sedi na stolu poleg pisalne mize* (34); *Jerman in Anka pred lopo na levi* (9); *Hvastja od desne* (26); *Odide* (40). Didaskalij, ki se nanašajo na spremembe prizorišča (mizanscenski premiki v uprizoritvi), je zelo veliko, navadno pa so kratke.

4.1.4 Didaskalije, ki identificirajo osebe (ime, izgled, oblačila ipd.) in označujejo njihove osebnostne značilnosti, družbena razmerja ter pripadnost ipd.

Didaskalij, ki na različne načine označujejo osebe, ni veliko, saj jih Cankar opredeli s samo vsebino njihovih replik v glavnem besedilu, kadar pa so zapisane, so kratke, npr.: *črno je oblečena, lasé ima gladko nazaj počesane* (28). Sem sodijo tudi navedbe oseb na začetku drame. Didaskalije v zvezi z osebami (liki) se nanašajo predvsem na opis trenutnega razpoloženja, npr.: *jako veseli* (24), na način govora, na mimiko in geste.

4.1.5 Didaskalije, ki opisujejo mimiko in geste oseb.

So pogoste in kratke, npr.: *odmahne* (24); *se pokloni* (22); *se ozira po sobi* (24); *dene prst na usta* (27); *z nasmeškom* (27).

4.1.6 Didaskalije, ki opisujejo zvoke in šume.

Teh didaskalij je malo in so kratke, npr.: *kozarci zazvenčé* (55).

⁵ Mizanscenski premik je tisti, »s katerim se spremeni razporeditev navzočih po igralnem prostoru« (Humar idr. 2007: 122).

4.1.7 Didaskalije, ki se nanašajo na odrski govor.

Navadno so kratke in jih je veliko. Pogosto so izražene kot opis izvedbe posameznega prozodičnega sredstva (glasnosti, barve, hitrosti govora ipd.), npr.: *kriknejo* (18); *govori tiho in sladko* (28); *počasi* (36); *tišje* (39); *govori zelo tiho in počasi* (40), ali pa čustvenega stanja osebe (veselja, žalosti, vznemirjenosti ipd.), ki se kaže v govoru, npr.: *veselejše* (10); žalostno (30).

Velikokrat so didaskalije v *Hlapcih* skupek različnih tipov, npr. združujejo premike oseb in njihovo mimiko: *Lojzka vstane, gre počasi proti oknu in gleda na Jermana* (31).

4.2 Didaskalije, ki se nanašajo na odrski govor

V nadaljevanju se osredotočamo na didaskalije, ki opredeljujejo odrski govor. Ker v relevantnih raziskavah nismo zasledili njihove podrobnejše obravnave, se proučevanje ne naslanja na prejšnja teoretična dognanja. V dramah Ivana Cankarja je zaradi njegovega izjemnega občutka za govorni jezik že vpisana zvočnost besedila. Zato nas je pred analizo govorne uresničitve didaskalij v konkretni uprizoritvi zanimalo, v kolikšni meri je zvočno uresničitev besedila predvidel sam avtor drame.

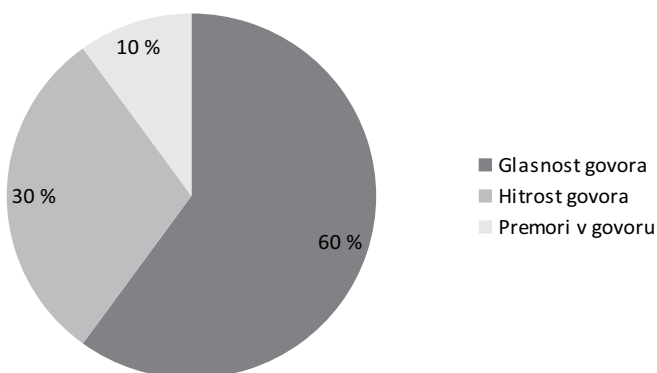
Didaskalije, ki se nanašajo na govor, govorna sredstva nakazujejo implicitno ali pa eksplicitno. Implicitno je način govora nakazan z opredelitvijo čustvenega stanja, razpoloženja govorca,⁶ npr.: *veselejše* (10), *osupel* (10, 14), *vzburjen* (17), *vesela* (17), *mirno* (21), *prijazno* (25), *veselo* (25), *plane srdit in prestrašen* (25), *smeje* (25, 46, 49), *napol s pridigarskim tonom* (26), *z nasmeškom* (27), *plaho* (29, 33), *ves plah* (29), žalostno (30), *začuden* (30), *resno* (31), *zelo blago* (31), *resno in trdo* (32), *veselejše* (36), *mirnejše* (36), *s pijanim glasom* (39), *smehljaje* (48), *govori spačeno* (50). Eksplicitno pa didaskalije govor oseb opredeljujejo z navedbo prozodičnega sredstva (npr. *počasi* (36) – hitrost, *s tihim glasom* (44) – glasnost) – vsi primeri so predstavljeni v Preglednici 1.

Iz preglednice je razvidno, da didaskalije v Cankarjevih *Hlapcih* govor oseb eksplicitno opredeljujejo s tremi prozodičnimi sredstvi: z glasnostjo in hitrostjo govora ter s premori. Močno prednjačijo didaskalije, ki opredeljujejo glasnost govora, in sicer jo Cankar določi dvanajstkrat. Šestkrat je opredeljena hitrost govora, dvakrat pa premori. Med dvajsetimi didaskalijami, ki eksplicitno opredeljujejo govor oseb, jih torej 60 % določa glasnost, 30 % hitrost govora, 10 % pa premore v govoru, kar je razvidno iz Grafa 1.

⁶ Ta tip didaskalij omenja tudi Marina Katnić Bakaršić v monografiji *Stilistika dramskog diskurza* (2003: 169).

Didaskalije	Prozodično sredstvo
<i>kriknejo</i> (18)	glasnost
<i>govoré vsi s tišjim, plahim, neodločnim glasom</i> (18)	glasnost
<i>zakliče</i> (21)	glasnost
<i>govori tiho in sladko</i> (28)	glasnost
<i>počasi</i> (36)	hitrost
<i>hipen odmor</i> (38)	premor
<i>tiho</i> (39)	glasnost
<i>tišje</i> (39)	glasnost
<i>govori zelo tiho in počasi</i> (40)	glasnost in hitrost
<i>s tihim glasom</i> (44)	glasnost
<i>zakliče</i> (45)	glasnost
<i>počasi</i> (46)	hitrost
<i>govori zelo hitro in s tenkim glasom</i> (50)	hitrost
<i>govori spočetka mirno in počasi</i> (52)	hitrost
<i>tišje</i> (53)	glasnost
<i>tiho</i> (59)	glasnost
<i>obadva govorita zelo tiho</i> (63)	glasnost
<i>govori počasi</i> (64)	hitrost
<i>odmor</i> (64)	premor

Preglednica 1: Prozodična sredstva, ki so eksplicitno opredeljena v didaskalijah, nanašajočih se na govor.

Graf 1: Prikaz deleža prozodičnih sredstev (v odstotkih), ki so eksplicitno opredeljena v didaskalijah, nanašajočih se na govor.

4.3 Uprizoritev *Hlapcev*

V uprizoritvi *Hlapcev* v režiji Sebastijana Horvata so ustvarjalci precej spremenili dramsko besedilo (torej glavno besedilo) Ivana Cankarja s črtanjem in dodajanjem. Režiser je v intervjuju povedal, da je »/p/riredba drame /.../ nastala na podlagi skupnega koncepta oziroma ideje avtorske ekipe, kako izbrskati revolucionarni potencial drame, kako jo spet narediti nevarno za sedanjost in kako jo opremiti za boj z novodobnimi mlini na veter« (Leiler 2015: 20). Horvat pravi, da je Cankarja »v gledališču nujno treba izumiti na novo, da bo zares postal Cankar. Skratka: Cankar bi adaptiral samega sebe, če bi živel danes« (Leiler 2015: 21). Uprizoritveno besedilo,⁷ ki v celoti precej odstopa od dramskega, je v svojem bistvu sestavljeno iz dveh med seboj prepletenih segmentov: en del sledi besedilu drame in se dogaja v preteklosti, in sicer v spominih, ki jih obuja ostareli Jerman (besedilo, ki je bolj podobno besedilu, zapisanemu v Cankarjevi drami), drugi del pa se dogaja v sedanjosti, skozi oči ostarelega Jermana. Dramsko besedilo je precej črtano, zato mnogih delov, ki so zapisani v drami, v uprizoritvi ni.

V delu, ki se dogaja v preteklosti, je jezik uprizoritvenega besedila večinoma nespremenjen (neposodobljen, socialna zvrst jezika ostaja knjižna zborna). Drugi del uprizoritve, ki se ostarelemu Jermanu (Radko Polič) dogaja v sedanjosti in v katerem se sooča s posledicami svojih življenjskih odločitev ter s svojimi sedanjimi prepričanji, je adaptiran – besedilo je večinoma zapisano na novo, s fragmenti iz Cankarjeve drame. Besedilo največkrat izgovarja ostareli Jerman. Ta del uprizoritvenega besedila od dramskega odstopa tudi v smislu spreminjanja jezikovne zvrstnosti (knjižni pogovorni jezik).

Uprizoritev torej spreminja glavno besedilo oziroma dialoški del drame. Zato smo na začetku raziskovanja predvidevali, da tudi vseh didaskalij oziroma dramatikovih napotkov ne upošteva. Pri raziskovanju se osredotočamo zgolj na napotke, ki so povezani z odrskim govorom.

4.4 Govorna uresničitev didaskalij v uprizoritvi

S slušnozaznavno analizo štirih analiziranih prizorov smo ugotavljali, katere didaskalije ustvarjalci uprizoritve upoštevajo in katerih ne, ter poskusili ugotoviti vzroke njihovih govornointerpretativnih odločitev. Didaskalije, ki določajo govor oseb, se v uprizoritvi (kadar so upoštevane) iz jezikovnih znakov pretvarjajo v nejezikovne – slušne znake.

⁷ Uprizoritveno besedilo je »besedilo, ki ga v uprizoritvi govorijo nastopajoči in se včasih razlikuje od zapisanega dialoga v dramskem besedilu« (Humar idr. 2007: 193).

1. analizirani prizor

Uprizoritev se začne na koncu 1. dejanja drame, ko postane jasno, da so rezultati volitev drugačni od pričakovanih. Didaskalije, ki uvedejo govor oseb, se glasijo: *naslednje govore vsi s tišjim, plahim, neodločnim glasom* (18). V uprizoritvi različne replike, ki sledijo didaskalijam, osebe izgovarjajo dvakrat – prvi analizirani prizor je izrazito dvodelen. V prvem delu (npr. Komar – nadučitelj v drami:⁸ *Če ... če prav premislimo ...*;⁹ Minka – župan v drami: *Če natanko preudarimo ...*; Komar – nadučitelj v drami: *Neumestno bi bilo, da ... da bi sodili ...*; Nadučitelj – župan v drami: *Narod je zdrav, pošten*; Komar: *Je, je! Zdrav in pošten.*) jih govorni interpreti izgovarjajo počasi, z zelo dolgimi premori, predvsem med različnimi replikami ter tudi znotraj konkretne replike. Osebe se držijo predvsem enega navodila, da govorijo s plahim, neodločnim glasom. To se v govorni izvedbi posameznih oseb kaže v številnih zatikih v govoru, v številnih in daljših premorih, v tišjem govoru ter v barvi glasu. Tihost govora je še najmanj izrazita. Prozodična sredstva, ki upoštevajo dramatikove didaskalije, so potrjena tudi z mimiko, gestami in premikanjem v prostoru, torej z vidnimi sredstvi nebesedne komunikacije. Mimika izraža plahost in neodločnost – odkimavanje z glavo, pogled, usmerjen navzdol, mežikanje (predvsem pri Komarju); premikanja v prostoru je malo – osebe predvsem sedijo ali pa stojijo pri miru; geste so neizrazite. Predvsem iz Komarjevega govora (npr. Komar: *Je, je! Zdrav in pošten.*) je razvidno neskladje med besednimi in nebesednimi govornimi sredstvi, s čimer je izražena neresničnost izgovorjenih besed. To se po volitvah kaže v govoru ostalih oseb, ki morajo (vsaj zunanje) spremeniti svoja prepričanja.

Ko se prvi del prvega analiziranega prizora zaključi, se osebe odločijo, da bodo sprejele nova pravila obnašanja, da bodo zamenjale svoja prepričanja in razpoloženje. To se kaže tudi v spremenjenem načinu govora: vidna nebesedna sredstva začnejo zrcaliti boljše razpoloženje, npr. mimika ne izraža več tesnobe – osebe se nasmehnejo, dvignejo poglede navzgor; premikanja po prostoru je več – osebe vstanejo in hodijo; geste so bolj izrazite. Tudi prozodična sredstva potrjujejo povedano, in sicer osebe govorijo hitreje, z manj premori, ki so tudi krajši, replike¹⁰ (nekatero so nove – iz različnih delov drame, nekatere pa se ponavljajo iz prvega dela prizora, npr.: *Narod je zdrav, pošten.*) izgovarjajo glasneje, barva glasu je spremenjena. Vsa govorna sredstva izražajo večje zadovoljstvo in samozavest.

V prvem delu prvega analiziranega prizora govorni interpreti upoštevajo didaskalije (govorijo s plahim, neodločnim glasom), v drugem delu, ko so replike izgovorjene drugič, pa jih kršijo (začnejo govoriti hitreje, z manj premori in glasneje). Način govora je torej usklajen z režijskim konceptom – didaskalije so upoštevane v prvem delu, ko konceptu pritrjujejo (nezadovoljstvo učiteljev z rezultati volitev), v

⁸ Pogosto v uprizoritvi replike izgovarjajo druge osebe kot v drami.

⁹ Replike so zapisane, kot jih izgovarjajo osebe v uprizoritvi, in včasih odstopajo od zapisanih v drami.

¹⁰ Replika je »v dramskem besedilu, uprizoritvi enota dialoga, ki jo izreče eden od sogovorcev, preden začne govoriti drugi« (Humar idr. 2007: 164).

drugem delu, ko pa so s konceptom v nasprotju (učitelji v uprizoritvi opustijo svoja prepričanja in dobre volje nadaljujejo), jih govorni interpreti kršijo.

2. analizirani prizor

Drugi analizirani prizor, v katerem proučujemo govorno uresničitev didaskalij, je prizor med Jermanom in župnikom v drugem dejanju drame. Ker je uprizoritveno besedilo zelo drugačno od dramskega, je tudi upoštevanje didaskalij težje analizirati. Velikokrat je glavno besedilo, na katerega se nanašajo didaskalije, povezane z govorom, črtano, včasih je dopisano, včasih se na določenem mestu v uprizoritvi govorijo druge replike iz dramskega besedila, kot bi bilo pričakovano po branju dramske predloge. Zato lahko le redko analiziramo didaskalije in njim pripadajoče besedilo. V tem prizoru je večina replik vsaj deloma spremenjena ali pa so tiste, ki so bile opremljene z didaskalijami, črtane. Kljub temu lahko zaključimo, da je Cankar v tem delu drame zapisal, da Jerman govori *resno* (31), kar pa v pogovoru z župnikom v uprizoritvi ni upoštevano, saj je Jerman ves čas zadovoljen, vesel in nasmejan, kar se zrcali tudi v prozodičnih in nebesednih vidnih govornih sredstvih. Govor je povezan s konceptom uprizoritve, v kateri se ostareli Jerman sprijazni z rezultati volitev, se vda in celo pravi, da ima župnik prav. Ker ni konflikta, bi bil konfliktni način govora neprimeren, zato je jasno, da didaskalije niso mogle biti upoštevane. V tem prizoru je delno upoštevano le, da župnik eno repliko izgovori *zeló blago* (31) – govori tišje, »mehkejše«, blažje kot na drugih mestih, njegova mimika (nežen nasmeh in prijazen izraz na obrazu) pa še podkrepi način govora.

Veliko besedila je v uprizoritvi dopisanega, npr. oba govora ostarelega Jermana, ki ju zato s stališča didaskalij ne moremo proučevati.

3. analizirani prizor

Edini del uprizoritve, v katerem sta uprizoritveno in dramsko besedilo precej prekrivni, je tretji analizirani prizor, in sicer skoraj celotno tretje dejanje drame, ki je uprizorjeno »tradicionalno«, torej zrcali Cankarjevo besedilo v tedanjem času. V tem delu proučujemo govorne uresčitve vseh didaskalij, katerih pripadajoče besedilo je bilo uprizorjeno (veliko besedila je črtanega): v prizoru med Jermanom in njegovo materjo, med Jermanom in Lojzko, Jermanom in Kalandrom ter v dveh posameznih didaskalijah in pripadajočih replikah: Piskovi in Komarjevi. Analizirali smo sedem didaskalij, od teh so bile v uprizoritvi štiri govornointerpretativno uresničene (Jerman: *počasi* (36) in *veselejše* (36); Lojzka: *hipen odmor* (36); mati: *s tihim glasom* (44)), štiri pa ne (Jerman: *mirnejše* (36) – v uprizoritvi nadaljuje enako kot pred didaskalijami; Lojzka: *tiho* (52) – v uprizoritvi ne spremeni glasnosti govora; Komar: *smejé* (49) – v uprizoritvi govori jezno; Pisek: *govori spačeno* (50) – v uprizoritvi začne govoriti glasno, nadaljuje pa jezno).

Upoštevane so bile tiste didaskalije, ki so sovpadle s konceptom uprizoritve. Jerman in mati sta v tem delu uprizoritve takšna kot v drami, zato svoje besedilo

lahko izgovarjata z govornimi sredstvi, ki jih je predvidel Cankar, nasprotno pa je npr. Komar interpretiran kot ves čas zelo jezna oseba, ki zato nobene replike ne more izreči *smejé*, kot to v didaskalijah v tretjem prizoru predvideva dramatik. Poleg usklajenosti z režijskim konceptom je pomemben moment pri upoštevanju didaskalij tudi igralčeva govorna ustvarjalnost, povezana z njegovimi »individualnimi psihofizičnimi lastnostmi in interpretacijo vlog« (Podbevšek 2012: 250), njegova ustvarjalna svoboda pa se kaže predvsem v polju prozodičnih in vidnih nebesednih govornih sredstev. Včasih se igralec odloči za govorno realizacijo, ki odstopa od dramatikovih navodil. Oboje se je pokazalo tudi pri raziskovanju govornega (ne) uresničevanja didaskalij.

4. analizirani prizor

Zadnji analizirani del je iz četrtega dejanja v drami, torej iz Jermanovega govora, ki pa je popolnoma spremenjen. Jerman se ne strinja s tem, da smo hlapci, ne strinja se z vsebino svojega govora v krčmi in ga zato ne želi izreči. Govor kot prišepetavanje Jermanu, ki v tišini stoji pred publiko v krčmi, izgovarja Kalandar. Tako Cankarjeva navodila, ki so bila namenjena Jermanu (npr.: *govori spočetka mirno in počasi* (52), *tišje* (53), *začuden in osupel* (54)), ne morejo biti upoštrevana, saj Jerman sploh ne govori. Edine didaskalije, ki bi lahko bile uresničene, so Komarjeve (*smehljaje* (48) – v uprizoritvi govori jezno in glasno), vendar pa jih govorni interpret ni upošteval. Neupoštevanje izhaja iz interpretacije vloge in režijskega koncepta, ki Komarja v tem delu vidi kot izrazito jeznega in konfliktnega.

5 Sklepne ugotovitve

Didaskalije v Cankarjevih *Hlapcih* so v prispevku s pomočjo že uveljavljenih tipologij, vendar deloma prilagojeno, razvrščene v šest skupin: didaskalije, ki označujejo dogajalni čas, dogajalni kraj, nakazujejo prihode in odhode s prizorišča in obnašanje oseb v prostoru, identificirajo osebe in jih označujejo, opisujejo njihovo mimiko in geste, opisujejo zvoke in šume ter se nanašajo na odrski govor. Slednje odrski govor opredeljujejo z navedbo razpoloženja, čustvenega stanja govorca ali pa z navedbo prozodičnega sredstva. Teoretiki, ki se ukvarjajo z dramskim besedilom in njegovo uprizoritvijo (npr. Ingarden, Ubersfeld, Kralj, Pavis), stransko besedilo (didaskalije) razumejo kot dramatikov glas, ki se v uprizoritvi iz jezikovnih znakov spremeni v nejezikovne – vidne in slušne. V prispevku je bila podrobneje raziskovana predvsem pretvorba didaskalij v slušne znake na primeru (ne)uresničitev didaskalij, ki opredeljujejo govor oseb, v uprizoritvi Cankarjevih *Hlapcev*.

Slušnozaznavna analiza replik iz uprizoritve *Hlapcev* v režiji Sebastijana Horvata, ki se nanašajo na didaskalije iz dramskega besedila Ivana Cankarja, je pokazala, da so jih govorni interpreti upoštevali približno tolikokrat, kolikokrat so jih tudi zanemarili – v prvem analiziranem prizoru so bile didaskalije upoštrevane v prvem delu, v drugem pa ne (50-odstotno upoštevanje), v drugem prizoru so bile enkrat

upoštevane in enkrat kršene, v tretjem prizoru so bile štirikrat upoštevane in štirikrat kršene, v četrtem prizoru pa niso bile nikoli upoštevane, kršene pa so bile enkrat. Upoštevanje didaskalij je bilo odvisno od tega, ali so sovpadle s konceptom uprizoritve in igralčevo govornointerpretativno logiko (v kolikšni meri je bila uresničitev posledica katerega od obeh vzrokov, z gotovostjo ne moremo reči), kar smo prikazovali v podrobnejši analizi.

Analizirana uprizoritev je bila premierno uprizorjena leta 2015, ko je svobodna interpretacija literarne klasike v slovenskem gledališču bolj pravilo kot pa izjema. Glede na to, da je uprizoritev Sebastijana Horvata tista, ki v zgodovini uprizarjanja *Hlapcev* najbolj odstopa od literarne predloge (glavno besedilo je najbolj spremenjeno) in katere režijski pristop je tudi najbolj inovativen,¹¹ smo pred začetkom raziskovanja predvidevali, da tudi didaskalije ne bodo popolnoma upoštevane. Rezultati analize potrjujejo naše predvidevanje. Neupoštevanje didaskalij je značilno tako za tisti del uprizoritve, ki je aktualiziran, postavljen v sodobnost in popolnoma spreminja razmerja med osebami in odnos do tematike, kjer razlog za neupoštevanje didaskalij verjetno prvenstveno izhaja iz koncepta uprizoritve, znotraj katerega bi bilo upoštevanje dramatikovih napotkov celo napačno oziroma bi govorna interpretacija tako celotnemu konceptu nasprotovala (npr. četrti analizirani prizor), kot tudi za del uprizoritve, ki večinoma sledi tradicionalnemu besedilu in je postavljen v preteklost (tretji analizirani prizor). Zdi se, da je v tem delu na neupoštevanje dramatikovih napotkov bolj kot v aktualiziranem delu vplivala govornointerpretativna svoboda igralcev oziroma njihova interpretacija vloge.

Na koncu raziskave, ki kaže le eno od možnosti za proučevanje odrskega govora s stališča didaskalij (zpostavljeno raziskovalno področje), se odpirajo možnosti za nadaljnje raziskovanje. S podobno raziskavo bi bilo mogoče proučevati didaskalije primerjalno pri različnih režiserjih, pri uprizoritvah različnih dramskih del, v različnih gledališko-zgodovinskih obdobjih in ugotovljati, ali je večje upoštevanje didaskalij značilno za uprizoritve v starejših obdobjih ipd. Naša raziskava je tako proučevala le didaskalije v konkretni uprizoritvi, širše raziskovalno področje pa odpira še mnoga raziskovalna vprašanja.

Vira

Cankar, Ivan, 1969: *Hlapci*. Moravec, Dušan (ur.). Ljubljana: Državna založba Slovenije (Zbrano delo 5).

Hlapci, videoposnetek uprizoritve v režiji Sebastijana Horvata, 2015. SSG Trst. Avtor posnetka: Luca Quaia. Pridobljeno iz Arhiva SSG Trst.

¹¹ Ugotovitev izhaja iz podrobnega proučevanja Cankarjevih *Hlapcev* v okviru doktorskega študija in pisanja doktorske disertacije z naslovom *Govorna interpretacija dramskih besedil na primeru uprizoritve Hlapcev Ivana Cankarja*, ki pa ne vključuje analize didaskalij.

Literatura

- Humar, Marjeta, Sušec Michieli, Barbara, Podbevšek, Katarina, in Lokar, Slavka, 2007: *Gledališki terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Ingarden, Roman, 1990: *Literarna umetnina*. Ljubljana: Založba ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Studia humanitatis 5). Prev. Frane Jerman.
- Inkret, Andrej, 1986: *Drama in gledališče*. Ljubljana: Državna založba Slovenije (Literarni leksikon 29).
- Katnič Bakaršič, Marina, 2003: *Stilistika dramskog diskurza*. Zenica: Vrijeme.
- Katnič Bakaršič, Marina, in Požgaj Hadži, Vesna, 2012: Didaskalije u suvremenoj slovenskoj drami. Pezdirc Bartol, Mateja (ur.): *Slovenska dramatika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja 31). 127–136.
- Kralj, Lado, 1998: *Teorija drame*. Ljubljana: Državna založba Slovenije (Literarni leksikon 44).
- Leiler, Ženja, 2015: Cankarja je treba izumiti na novo. *Delo* 57/67. 20.
- Pavis, Patrice, 2008: Teze za analizo dramskega teksta. Pogorevc, Petra, in Toporišič, Tomaž (ur.): *Drama, tekst, pisava*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko (Knjižnica MGL 148). 117–148.
- Pezdirc Bartol, Mateja, 2004: *Recepcija drame: Bralec in gledalec sodobne slovenske dramatike*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za slovenistiko.
- Pezdirc Bartol, Mateja, 2011: Branje dramskega besedila: primer empirične raziskave. *Primerjalna književnost* 34/2. 125–135.
- Pfister, Manfred, 1977: *Das Drama: Theory und Analyse*. München: Wilhelm Fink.
- Podbevšek, Katarina, 2012: Odrska govorna estetika v slovenskem dramskem gledališču (Dva primera). Pezdirc Bartol, Mateja (ur.): *Slovenska dramatika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja 31). 249–256.
- Ubersfeld, Anne, 2002: *Brati gledališče*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko (Knjižnica MGL 135). Prev. Jan Jona Javoršek.

OCENE IN POROČILA

Slovenski slavistični kongres

Aktualno o slovenščini v šolah in izobraževanju nasploh

Zgornji naslov je bil tema letošnjega enodnevnega Slovenskega slavističnega kongresa, ki je 22. septembra 2017 potekal na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Tokrat je bil dogodek dvojni in tudi zato nekaj posebnega. Vzporedno se je namreč ravno tako na Filozofski fakulteti odvijalo tudi 5. mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov pod naslovom *Slovanski jeziki v šolstvu, znanosti, literaturi in kulturi*, v organizaciji Študentske sekcije Zveze društev Slavistično društvo Slovenije. Na odprtju je oba dogodka nagovorila takrat še aktualna dekanja FF UL prof. dr. Branka Kalenič Ramšak.

Treba je poudariti, da so temo za letošnji enodnevni Slovenski slavistični kongres predlagali učitelji, in zelo verjetno, da je bil tudi zato obisk primerjalno z zadnjimi leti precej večji – celodnevnega posveta se je udeležilo okoli 130 udeležencev, kar je seveda tudi dobra spodbuda za naprej. To je tudi pomenljivo sporočilo, da stanovska pripadnost še živi in da je treba tovrstne stanovske posvete tematsko vsaj delno prilagajati tudi trenutni aktualni problematiki. Temu sta se prilagodili zlasti obe okrogli mizi v popoldanskem času: ena za osnovnošolske učitelje o nacionalnem preverjanju znanja, druga za srednješolske učitelje o slovenščini na maturi.

Tudi dopoldanska plenarna predavanja so bila predvsem praktičnouporabno zastavljena.

Naša kolegica prof. dr. Boža Krakar Vogel je predstavila svoj idejni projekt, ki ga že celo letošnje leto v soorganizaciji s kolegi iz pokrajinskih društev izvaja po različnih delih Slovenije. Projekt *Vseslovenska promocija slovenščine: Všeček za slovenščino* ima namen ljudem približati slovenščino s predstavitvijo načinov, kako izboljšati svojo pisno in navsezadnje tudi govorno slovenščino. Udeleženci teh enodnevnih projektov se lahko pogovarjajo o svojih zadregah pri rabi pisnega jezika, preizkusijo svoje trenutno poznavanje pravil pisnega jezika, seznanijo se z vsemi aktualnimi pripomočki, priročniki, slovarji, vsebinami in nasveti, ki so jim dnevno dostopni na e-povezavah. Lahko preizkusijo tudi njihovo uporabo. Skratka, glede na poročilo kolegice in glede na zanimanje prisotnih lahko napišemo, da je projekt zaživel in da bo kmalu imel tudi vseslovensko prepoznavnost.

Strokovno-človeško celovita in tudi metodološko inovativna je bila predstavitev Luke Perneka z naslovom *Slovenščina v kontekstu kulturne vzgoje pri učencih s posebnimi potrebami*. Med udeleženci je vzbudila veliko dodatnega zanimanja. Ravno tako predstavitev Maje Dolinar *Strategije za učence slabše bralce pri pouku književnosti*, ki prav z vidika uporabljenih metodologij tudi pomeni drugačno poučevanje, kot smo ga navadno vajeni. Razprava, ki je sledila, je bila zelo živahna in uporabno usmerjena v izmenjavo izkušenj in strokovnega sodelovanja.

Dopoldanski del strokovnega srečanja je zaokrožila enoinpolurna predstavitev slovarskega portala *Fran doc.* dr. Nataše Jakop z inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Predavanje *E-delavnica o uporabi slovarskega portala Fran* je predstavilo praktično uporabnost portala, zlasti različne možnosti iskanja in sporočilne vrednosti posameznih iskanj.

Sledilo je delovno srečanje širšega upravnega odbora društva, kjer so člani med drugim potrdili tudi ponovno kandidaturo dr. Zorana Božiča v Državni svet. V preteklosti, zlasti pa zadnja leta, se je izkazalo, da je zelo pomembno in predvsem koristno za stroko, da imamo v državnih telesih svojega predstavnika, ki lahko zastopa stališča svojih stanovskih kolegov, zlasti pa da sproti opozarja na položaj slovenščine.

Popoldanski del strokovnega srečanja je bil razdeljen med dve okrogli mizi: *Okrogla miza o nacionalnem preverjanju znanja (NPZ)* za osnovnošolske učitelje in *Aktualno o maturi* za srednješolske učitelje.

Okrogla miza o nacionalnem preverjanju znanja se je začela z uvodnimi predstavitvami vabljenih članic Predmetne komisije za slovenščino znotraj Državne komisije za vodenje nacionalnega preverjanja znanja (dr. Milena Kerndl, svetovalka za slovenščino na Zavodu RS za šolstvo, Milena Čuden, Ljiljana Mićović Struger, Neža Ritlop, Katarina Rigler Šilc in Saša Masterl (Državni izpitni center)).

Triurno razpravljanje je bilo namenjeno izmenjavi mnenj o trenutnem stanju in s težnjami, da se vsaj nekaj vprašanj, ki se vedno znova pojavljajo, tudi razreši. Med pomembnejše rešljive pripombe po mnenju prisotnih sodi 1) skrajšanje obsega nalog za reševanje in 2) predlog, da se iz uradnega

ocenjevanja zaenkrat izloči učence – mi-grante, ki zaradi pomanjkljivega znanja (še) niso zmožni enakopravnega reševanja nalog; v nadaljevanju bi se jim lahko prilagodilo naloge.

Okrogla miza *Aktualno o maturi* se je tudi začela z uvodnimi prispevki: Klemen Godec: *O maturi iz slovenščine na slovenski gimnaziji na avstrijskem Koroškem*, Maja Melinc Mlekuž: *Pozitivni vidiki zasnove mature v slovenskih šolah v Italiji*, Igor Saksida: *Razvojne dileme slovenščine na splošni maturi*, Irena Velikonja Kolar: *Književni pouk pri slovenščini v srednji šoli in esej na splošni maturi*, Kozma Ahačič: *Razvojne dileme jezikovnega pouka slovenščine in matura*, Matej Šekli: *Jezikovni pouk pri slovenščini v srednji šoli in razčlemba neumetnostnega besedila na splošni maturi*. Predstavljena stališča so bila izhodišča za triurno problemsko razpravo. To je bila možnost za bolj množično izmenjavo mnenj, ki lahko dá nekaj usmeritev za nadaljnja reševanja sprotih vprašanj, povezanih s slovenščino na maturi.

Udeleženci so imeli možnost določene pogovore in dogovore doreči še na neformalnem pokongresnem družabnem srečanju.

Še pripis kot nagovor: medtem smo se uspeli že dokončno dogovoriti za naslednje srečanje, ki bo v Vidmu 27. in 28. septembra 2018 in predvidoma dvodnevno (z morebitno ekskurzijo tridnevno).

Andreja Žele,
predsednica ZD SdS

Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov

Slovanski jeziki v šolstvu, znanosti, literaturi in kulturi

Študentska sekcija Slavističnega društva Slovenije je tudi letos izvedla Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov, že peto po vrsti, ki je potekalo 22. septembra 2017 na Filozofski fakulteti v Ljubljani, tokrat prvič v okviru vsakoletnega Slavističnega kongresa. Tema letošnjega srečanja so bili slovanski jeziki v šolstvu, znanosti, literaturi in kulturi.

Po uvodnih nagovorih predsednice Slavističnega društva Slovenije Andreje Žele, dekanje Filozofske fakultete Branke Kalenić Ramšak ter vodij Študentske sekcije Nine Zavašnik in Lidije Rezonničnik se je program konference nadaljeval ločeno od kongresa. Zaradi prisotnosti udeležencev iz tujine so bili uvodni nagovori dvojezični, in sicer je A. Žele pozdravila še v ruščini, B. Kalenić Ramšak v slovenščini in angleščini, N. Zavašnik poleg slovenščine še v hrvaščini in L. Rezonničnik v poljščini.

Na Mednarodnem znanstvenem srečanju mladih humanistov je svoje raziskave predstavilo 16 udeležencev z desetih univerz. Referati so bili razdeljeni v štiri sekcije, ki so vzporedno potekale po dve dopoldne in dve popoldne. Zaradi lažjega razumevanja so bile predstavitve v tujih jezikih povezane v samostojne sekcije po principu sorodnih jezikov. Vsak od udeležencev je za predstavitev imel na voljo 15 minut, čemur je sledilo 5 minut za razpravo.

V prvi sekciji, ki jo je vodila Nina Zavašnik, je Maja Šebjanić Oražem s Filozofske fakultete v Ljubljani spregovorila o usposobljenosti učiteljev začetnikov za poučevanje materinščine, temu je sledil referat Špele Antloga z Univerze Karla Franca v Gradcu

o reprezentaciji spolov v slovenskem medijskem diskurzu: kognitivno-diskurzivni vidik. Nato je Tjaša Markežič s Filozofske fakultete v Mariboru predstavila tvorbo feminativov v slovanskih jezikih, Barbara Kopač s Filozofske fakultete v Ljubljani je govorila o morfološko-skladenjskih posebnostih političnega govora v slovenskem in ruskem jeziku, sekcijo pa je z referatom o frazeološkosti večbesednega kolesarskega izrazja zaokrožila Urška Vranjek Ošlak, prav tako s Filozofske fakultete v Ljubljani.

Sočasno je v drugi dopoldanski sekciji, ki jo je vodila Lidija Rezonničnik, Svetlana Pakhomova z Univerze Petrovsky v Sankt Peterburgu predstavila pojav naraščajoče priljubljenosti ruskega edukativnega projekta »vsesplošni narek« (*Total Dictation*), Wojciech Sajkovski z Univerze Adama Mickiewicza v Poznaniu pa je govoril o podobi slovanskih jezikov v času Ilirskih provinc s francoske perspektive. Oba referata sta bila v angleščini. Sledili sta predstavitvi v poljskem jeziku: Aleksandra Wojtaszek z Jagielonske univerze v Krakovu je spregovorila o izzivu, povezanem s prevajanjem sodobne hrvaške literature v poljščino, in Weronika Woźnicka s Šlezjske univerze v Katovicah je odstrla vpogled v poljske prevode kulturnih elementov v esejih Draga Jančarja.

V prvi popoldanski, t. i. južnoslovanski sekciji, ki jo je vodila Nina Zavašnik, je Ljiljana Ptitsyna s Filozofske fakultete v Novem Sadu v srbsčini spregovorila o prednostih in slabostih spletnega poučevanja srbsčine kot tujega jezika. Elvira Mezit iz Mostarja je v bosanščini predstavila feministične strategije v romanih *Frida ali o bolečini* in *Dora in minotaver* Slavenke Drakulić. V posebno

čast nam je, da smo na letošnjem srečanju med udeleženci gostili tudi predavateljico, in sicer profesorico Gordano Atanasovsko s Filološke fakultete Blažeta Koneskega Univerze sv. Cirila in Metoda v Skopju, ki je v makedonščini referirala o prevajanju pri pouku drugega jezika.

V vzporedni sekciji, ki jo je vodila Lidija Rezoničnik, so bili vsi sodelujoči kandidati predstavniki Filozofske fakultete v Ljubljani. Veronika Šoster je govorila o prevajanju iz slovaščine v slovenščino na primeru avtorskih prevodov poezije Karola Chmela. Luka Kropivnik je predstavil svoje raziskave o besedilih ruskih avtorjev v slovenskih osnovnošolskih berilih od leta 1945, sekcijo pa sta sklenili predstavitvi, povezani z gledališčem: Ivana Zaje se je ukvarjala z jezikom v Grumovi dramatik in Martin Vrtačnik je spregovoril o kognitivni znanosti na Slovenskem in o (odrskem) govoru.

Po vsaki predstavitvi kot tudi ob koncu vsake sekcije so se razvile živahne in konstruktivne diskusije. Predstavitve bodo v obliki člankov izšle tudi v elektronskem zborniku konferenčnih prispevkov. Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov smo sklenili z literarnim sprehodom po Ljubljani, ki ga je vodila Alojzija Zupan Sosič, in ob neformalnem druženju.

*Nina Zavašnik,
sovodja Študentske sekcije ZD SdS*

V BRANJE VAM PRIPOROČAMO

Helene Uri, 2016: *Jezičnica*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Prevod in priredba: Darko Čuden. 156 str.

Jezičnica govori o jeziku, pravzaprav o veliko različnih jezikih. Na zelo resna in včasih dolgočasna vprašanja o jeziku odgovarja zanimivo in tako, da bi jo lahko vsi čim lažje razumeli. Knjiga je namenjena predvsem šolarjem, tako tistim, ki imajo v šoli radi slovenščino, prav toliko pa tudi tistim, ki je ne marajo. Mogoče jo bodo po tem manj nemarali. V njej izvemo, da je jezik predvsem naš, last vseh govorcev, da se lahko z njim igramo in da je najpomembnejše, da v jeziku in z jezikom čim bolj uživamo. Izvemo, da se učiteljice in učitelji slovenščine pri slovenščini trudijo predvsem zato, da bi znali različne reči v jeziku na čim boljši način povedati, hkrati pa tudi to, da ne bo konec sveta, če kdaj pozabimo kako vejico, in da slovenščina zato, ker kdaj ob zanimanju ne uporabimo roditelja ali pozabimo na dvojino, ne bo takoj naslednji dan propadla. Pa veliko reči tudi o drugih jezikih, od Norveške do Papue Nove Gvineje, od jezikov, ki jih govorimo, do tistih, ki jih uporabljajo gluhe skupnosti. (V. G.)

Matej Šekli (ur.), 2017: *Med Slovani / Among the Slavs*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 83 str.

Publikacija *Med Slovani / Among the Slavs* vsebuje osnovne sporazumevalne vzorce za vsakodnevno sporazumevanje v 16 sodobnih slovanskih knjižnih standardnih jezikih: južnoslovanskih (slovenščina, hrvaščina, bosanščina, črnogorščina, srbsčina, makedonščina, bolgarščina), vzhodnoslovanskih (ruščina, beloruščina, ukrajinsčina) in zahodnoslovanskih (poljščina, kašubščina, gornja in dolnja lužiška srbsčina, češčina, slovaščina). Publikacija je lahko v pomoč pri sporazumevanju na potovanjih po slovanskih deželah, zanimiva pa je tudi za kontrastivno in primerjalno jezikoslovje slovanskih jezikov, saj prikazuje, kako so si slovanski jeziki blizu ali daleč. (L. R.)

Boris Kern, 2017: *Stopenjsko besedotvorje (Na primeru glagolov čutnega zaznavanja)*. Ljubljana: Založba ZRC (Zbirka Lingua Slovenica 11), ZRC SAZU, 2017. 256 str.

V monografiji so predstavljene besedotvorne in pomenotvorne zmožnosti glagolov, ki označujejo zaznavanje s petimi čuti: vidom, sluhom, vohom, tipom in okusom. Delo temelji na stopenjski metodologiji, ki raziskovanje binarnega odnosa med motivirajočo in motivirano besedo razširi na odnos med netvorjeno besedo in vsemi njenimi neposrednimi in posrednimi tvorjenkami.

Prvi del je posvečen opredelitvam osrednjih terminov: glagolov čutnega zaznavanja, stopenjskega besedotvorja in slovarskega pomena. Prikazan je tudi zgodovinski pregled razvoja stopenjske metodologije. Sledi leksikografski del, ki zajema 38 besedotvornih sestavov s 1195 stopenjskimi tvorjenkami. V nadaljevanju pa najdemo statistično analizo gradiva, in sicer z vidika besednovrstne pripadnosti tvorjenk, stopenj tvorjenosti in tvorbenih modelov.

Osrednji del raziskave je osredotočen na analizo t. i. besedotvornih nizov, predvsem z vidika besedotvornega pomena, besedotvornih vrst in slovarskega pomena. Stopenjskobesedotvorna razčlenitev gradiva prikaže bogato sliko besedotvornega in pomenotvornega mehanizma v slovenščini, poleg tega pa monografija ponuja tudi predloge izboljšav slovarskih obravnav v SSKJ-ju. (B. K.)

Alojzija Zupan Sosič (ur.), 2017: *Ljubezen v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi / 53. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 139 str.

53. SSJLK z naslovno temo *Ljubezen v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* je skušal razrahljati različne stereotipe, npr. o ljubezni kot manj primernem področju znanstvene obravnave ali o ljubezni kot zgolj »mali« *temi, osredinjeni na srce, ne pa tudi na možgane. V zborniku se prispevki enajstih predavateljev ukvarjajo z ljubeznijo v frazeologiji, leksikografiji, zakonodaji o jeziku, južnoslovanskih pesmih, španski viteški in pikareskni ljubezni, Cankarjevih romanih, slovenski književnosti 19. stoletja, likovnem ustvarjanju Božidarja Jakca, psihiatriji in psihoterapiji, odnosu do živali in političnem boju spolnih manjšin. Vsi avtorji, tudi mladi predavatelji v Paradi mladih, so izhajali iz osnovnega prepričanja, da je človekovo bistvo globoko zaznamovano z ljubeznijo. (A. Z. S.)*

ABSTRACTS

Nika Vizjak Puškar: Adaptations and Abridgements of Literary Texts Suitable for Children with Speech and Language Disorders, *Jezik in slovstvo* 62/4, 2017, 3–16.

The article deals with the problem of adapting texts for children with special needs, focusing mainly on children with speech and language disorders. The first part presents the theoretical aspects of literary adaptations and specifications for the adaptations of texts for people with special needs in the field of language. We then present the existing literary adaptations for this population published in the Slovenian language. The second part of the discussion presents part of a case study that was carried out directly during the teaching of Slovenian at the Maribor Centre for Hearing and Speech, during which 8th grade students with speech and language disorders read Tavčar's *Visoška kronika*.

Key words: literary adaptations, special needs, speech and language disorders, case study, *Visoška kronika*

Jerca Vogel: The Concept of Language Stratification in Teaching Slovenian in High School between Theory and Practice, *Jezik in slovstvo* 62/4, 2017, 17–30.

In postmodern society, the relationships between language varieties have changed. Therefore, among the most important goals of first language teaching are to enable students to achieve confident and fluent use of the standard/literary language, as well as to develop their discursive flexibility. These goals can only be achieved if we proceed from the role of the standard language in the individual's life. In the article, we therefore first review deviations from the traditional theory of language stratification noted in Slovenian linguistics, as well as new models that have been proposed. The curriculum for teaching Slovenian as a first language in high school is then analysed in terms of its principled attitude towards linguistic diversity and the operationalisation of this relationship through precisely defined objectives and content. In conclusion, certain starting points for teaching practice and further research are suggested.

Key words: first language teaching, language varieties, discursive flexibility, standard language, language functions

Mojca Medvešek and Sonja Novak Lukanovič: Slovenian Language Acquisition Perspectives in the Varaždin County, *Jezik in slovstvo* 62/4, 2017, 31–50.

The organisation of Slovenian language learning as an extracurricular activity in the Varaždin County is an important achievement for the Slovenian community, as well as for the preservation of language vitality. By carrying out a survey amongst students attending Slovenian classes and their parents, we sought answers to the following questions: Who are the children attending classes of Slovenian language – are they Slovenian minority members or others? Is Slovenian the first or the second/foreign language for these students? What was the children's and parents' motivation for Slovenian language acquisition? What are their attitudes towards the use and significance of Slovenian and other languages? How satisfied are they with the language learning process? Based on an analysis of the responses of the students and parents, we try to assess the perspective of Slovenian language learning in the Varaždin County.

Key words: Slovenians in Croatia, Slovenian language, education system, intergenerational transmission of language, Varaždin County

Alenka Vrbinc and Marjeta Vrbinc: Zero Dictionary Equivalence in a Pedagogically Oriented Bilingual Dictionary, *Jezik in slovnstvo* 62/4, 2017, 51–63.

The contribution investigates how to compensate for absent equivalents in a pedagogical decoding English-Slovenian dictionary (ESD). Although two symbols are used in the dictionary, only the lemmata or their senses marked with \emptyset (a complete absence of any equivalent) are discussed. An analysis of lemmata with zero equivalence shows that grammatical words are among the most problematic, as they function differently in different languages. The problem of zero equivalence is mainly solved by the inclusion of translated examples of use in English and by short descriptions of the function of the lemma or one of its senses. In this way, a more successful and thorough retrieval of information can be achieved with every look-up.

Key words: absence of dictionary equivalent, decoding dictionary, examples of use, description of the function of the lemma

Barbara Ivančič Kutin: Material for the Ethnological Contextualisation of Museum Objects as a Source for Linguistic Research: A Case Study, *Jezik in slovnstvo* 62/4, 2017, 65–79.

The article is a case study intended to demonstrate how the narrative material documented for the ethnological contextualisation of museum objects and collections is also useful for linguistic research, especially for dialectology. An extensive database of spoken language recordings from six western Slovenian dialects and one subdialect, which was acquired in the course of the cross-border project *ZborZbirka: Cultural Heritage in the Collections between the Alps and the Karst Region*, enables research on all linguistic levels (dialect vocabulary, morphology, syntax). At the text level, it also allows for the aesthetic and stylistic analysis of spoken discourse. Applicability is demonstrated on some concrete examples.

Key words: folk narratives, spoken discourse, western Slovenian dialects, museum collections, oral tradition, torches, chestnut crafts, walnuts

Tanja Žigon and Boštjan Udovič: Between Literature, Memoirs and Scientific Work: The Case of the Monograph of Dimitrij Rupel *Slovenija in the World Arena*, *Jezik in slovnstvo* 62/4, 2017, 81–96.

The long line of books published by Slovenian diplomats (such as Andrej Capuder and Milan Jazbec) and politicians (including Janez Drnovšek, Viktor Žakelj and Janez Janša) over the last two decades also includes Dimitrij Rupel's 2011 work *Slovenija na svetovnem prizorišču* (*Slovenia on the International Stage*). Although at first sight the works of the aforementioned authors appear to be depictions of past events with a great degree of subjectivity, and could therefore be considered literary memoirs, the Co-operative Online Bibliographic System and Services (*COBISS*) and the Slovenian Current Research Information System (*SICRIS*) databases tend to label them as specialist or scientific monographs. The present paper analyses and discusses the core characteristics of Rupel's *Slovenija na svetovnem prizorišču* and suggests possible solutions to the dilemma of whether it is best to classify it within the literary or semi-literary genre.

Key words: Dimitrij Rupel, diplomacy, Slovenia, autobiographies, literary memoirs, scientific monograph

Ana Toroš and Tina Zanardi: Poems Published in Illegal Publications in the Goriška Region between the First and Second World Wars, *Jezik in slovnstvo* 62/4, 2017, 97–108.

The article discusses the poems published in illegal publications in the Goriška region between the First and Second World Wars; specifically, in the journals *Soča*, *Tihe besede*, *Pisanice*, *Gmajna*, *Brinjevke* and *Tavžentroža*. While most of the poems were written by Lado Piščanc, Alojz Kocjančič, Ljubka Šorli and Milko Matičetov, the publications also contain poems by Srečko Kosovel, Stanko Vuk and France Svet. The poems speak about the oppression of Slovenian identity in Venezia Giulia. A religious component is also clearly present, as most of the authors attended religious schools in the town of Gorica. In the same period, poems referring to Trieste were also published in illegal publications present in the

Trieste region. These poems also deal with the oppression of Slovenian identity and thus reflect similar literary patterns to describe the relationships between domestic and foreign cultures. The poetry found in the illegal publications in Goriška represents a particular and as yet relatively unknown chapter of Slovenian literary history of special importance, as it also comprises certain poems by Ljubka Šorli and Milko Matičetov that are not published elsewhere.

Key words: Lado Piščanc, Alojz Kocjančič, Ljubka Šorli, Milko Matičetov

Nina Žavbi Milojević: Didascalies and their Realisation in the Theatre Staging of *Hlapci* by Ivan Cankar, *Jezik in slovstvo* 62/4, 2017, 109–121.

The paper deals with stage speech realisation of didascalies in theatre production, focusing on the example of stagings of Cankar's *Hlapci* (Eng.: *The Bondsmen, The Servants or The Serfs*) directed by Sebastijan Horvat (Slovenian Permanent Theatre in Trieste, 2015). Didascalies are a side text of a drama that is transformed to nonverbal (visible and audible) signs in staging. In the paper, didascalies connected to stage speech are studied, especially their impact on the individual actor's stage speech interpretation and on the stage speech concept as a whole. The research concludes that didascalies are taken into account when they comply with the directorial concept of staging and with the individual actor's interpretation.

Key words: didascalies, theatre staging, Ivan Cankar, *Hlapci*, stage speech, speech realisation

Izvečke v angleščini lektorirala Mojca Šorli in Neville Hall.

AVTORJI

mag. Nika Vizjak Puškar

Center za sluh in govor Maribor, OE Osnovna šola in vrtec, Vinarska ulica 6,
SI-2000 Maribor

nika.vizjak-puskar@csgm.si

izr. prof. dr. Jerca Vogel

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2,
SI-1000 Ljubljana

jerca.vogel@ff.uni-lj.si

dr. Mojca Medvešek

Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana

mojca.medvesek@inv.si

red. prof. dr. Sonja Novak Lukanovič

Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana

sonja.novak@inv.si

izr. prof. dr. Alenka Vrbinc

Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Kardeljeva ploščad 17, SI-1000 Ljubljana

alenka.vrbinc@ef.uni-lj.si

izr. prof. dr. Marjeta Vrbinc

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za anglistiko in amerikanistiko,
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

marjeta.vrbinc@ff.uni-lj.si

doc. dr. Barbara Ivančič Kutin

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

b.ivancic@zrc-sazu.si

doc. dr. Tanja Žigon

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za prevajalstvo, Aškerčeva 2,
SI-1000 Ljubljana

tanja.zigon@ff.uni-lj.si

doc. dr. Boštjan Udovič

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5,
SI-1000 Ljubljana

bostjan.udovic@fdv.uni-lj.si

doc. dr. Ana Toroš

Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko, Vipavska 13, SI-5000 Nova Gorica
ana.toros@ung.si

Tina Zanardi

Gortanova ulica 38, SI-5000 Nova Gorica
hrovatintin@gmail.com

asist. dr. Nina Žavbi Milojević

Univerza v Ljubljani, Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, Nazorjeva 3,
SI-1000 Ljubljana
nina.zavbi.milojevic@gmail.com

red. prof. dr. Andreja Žele

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2,
SI-1000 Ljubljana
andreja.zele@ff.uni-lj.si

Nina Zavašnik

Univerza Karla Franca v Gradcu, Fakulteta za humanistične vede, Merangasse 70,
A-8010 Gradec
n.zavasnik@gmail.com

Navodila avtorjem¹

Prispevki za *Jezik in slovstvo* morajo biti napisani v slovenščini. Za jezikovno ustreznost prispevkov so dolžni poskrbeti avtorji.

Tehnični napotki

1. Splošno

Avtorji prispevke v elektronski obliki pošljejo na spletni naslov revije jezikinslovstvo@ff.uni-lj.si. Prispevki morajo biti oblikovani v skladu z zahtevami uredništva. Avtorji ob oddaji prispevka uredništvu sporočijo tudi naslov za korespondenco, naslov elektronske pošte in telefonsko številko ter naslov za rubriko *Avtorji* (ime in naslov institucije, v kateri so zaposleni, ali domači naslov).

2. Razprave

Prispevki, namenjeni objavi v rubriki *Razprave*, ne smejo presegati dolžine ene avtorske pole (30.000 znakov s presledki). Besedilo naj bo napisano v pisavi *Times New Roman*, velikost 12, z medvrstičnim razmikom 1,5. Naslov članka in naslovi ter podnaslovi poglavij naj bodo napisani krepko. Besedilo naj bo levostransko poravnano, začetki odstavkov naj ne bodo umaknjeni navznoter, ampak naj bo pred vsakim novim odstavkom, naslovom, podnaslovom obvezno vrinjena prazna vrstica. Daljši navedki (nad tri vrstice) naj bodo ločeni od preostalega besedila, velikost pisave naj bo 11. Izpusti v navedku naj bodo označeni s tremi pikami med poševnima oklepajema */.../*. Opombe niso namenjene citiranju literature, njihovo število naj bo čim manjše. Sklici naj bodo navedeni v oklepaju tekočega besedila: (Gantar 2007: 128). V seznamih virov in literature se navajajo samo v besedilu omenjeni viri in literatura.

Navajanje virov in literature

a) knjiga

Gantar, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Lingua Slovenica 3).

Foucault, Michel, 2011: *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis. Prev. Uroš Grilc.

b) zbornik

Javornik, Miha (ur.), 2006: *Literatura in globalizacija (k vprašanju identitete v kulturah centralne in jugovzhodne Evrope v času globalizacije)*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

c) članek v zborniku

Mikolič, Vesna, 2004: Medkulturna slovenistika – realnost ali izziv? Stabej, Marko (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 37–47.

č) članek v reviji

Krek, Simon, 2003: Sodobna dvojezična leksikografija. *Jezik in slovstvo* 48/1. 45–60.

d) spletna stran

Korpus slovenskega jezika FidaPLUS: <<http://www.fidaplus.net>>. (Dostop dan. mesec. leto.)

Viri in literatura naj bodo navedeni ločeno.

Izvleček

Članki naj bodo opremljeni tudi z izvlečkom (sinopsisom) v slovenščini in angleščini, ki naj bo umeščen pod naslov članka in naj obsega od osem do deset vrstic v velikosti pisave 10. V recenzijski postopek bodo sprejeti samo tehnično brezhibno urejeni prispevki s seznamom virov in literature, dosledno oblikovanim po navodilih za citiranje.

3. Ocene in poročila

Prispevki, namenjeni objavi v rubriki *Ocene in poročila*, ne smejo presegati dolžine polovice avtorske pole (15.000 znakov s presledki). Avtorji naj na koncu besedila navedejo ime in priimek, ime in naslov institucije ter elektronski naslov.

4. Recenzijski sistem

Uredništvo revije za vsako razpravo, ki ustreza formalnim pogojem za objavo, določi dva recenzenta in jima v elektronski obliki pošlje besedilo razprave brez avtorjevega imena in priimka ter recenzijski obrazec. Recenzenta izpolnjeni obrazec skupaj z besedilom prispevka in svojimi komentarji vrmeta uredništvu, to pa seznaní avtorja z oceno ter predlogi in pripombami recenzentov, pri tem pa poskrbi, da recenzenta ostaneta anonimna. Na podlagi ocen recenzentov se uredništvu odloči, ali je prispevek primeren za objavo. Avtorji so ob oddaji dokončnega besedila dolžni upoštevati pripombe recenzentov. Prispevke za rubriko *Ocene in poročila* pregleda uredniški odbor.

Končna verzija besedila

Uredništvo pričakuje, da bo avtor pri pripravi do končnega besedila upošteval pripombe recenzentov oz. uredništva in besedilo v dogovorjenem roku oz. najpozneje v dveh tednih poslal uredništvu v elektronski obliki.

Korekture

Ob korekturnem branju lahko avtor uredništvu sporoči le pripombe v zvezi z oblikovanostjo besedila ali opozori na morebitne tipkarske napake. Korekture se opravijo v treh delovnih dneh.

Avtorske pravice

Z oddajo prispevka v recenzijo uredništvu *Jezika in slovstva* avtor prenese avtorske pravice na založnika, tj. Zvezo društev Slavistično društvo Slovenije. Avtor lahko svoje besedilo pozneje objavlja, vendar mora pri tem vedno navajati prvotno objavo v *Jeziku in slovstvu* ter o tem prej pisno obvestiti uredništvo.

Separati

Avtor razprave prejme izvod revije, v kateri je bila objavljena njegova razprava, in separat v elektronski obliki. Avtorji besedil, objavljenih v drugih rubrikah, prejmejo le izvod revije.

¹ Beseda *avtor* se v celotnem besedilu nanaša tako na avtorje kot na avtorice prispevkov.

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik LXII

številka 4

RAZPRAVE

Nika Vizjak Puškar

Priredbe in skrajšave literarnih besedil, primerne za otroke z okvaro sluha ter otroke z govorno-jezikovnimi motnjami 3

Jerca Vogel

Pojmovanje jezikovne zvrstnosti pri pouku slovenščine v gimnazijah med teorijo in prakso 17

Mojca Medvešek in Sonja Novak Lukanovič

Perspektive učenja slovenskega jezika v Varaždinski županiji 31

Alenka Vrbinc in Marjeta Vrbinc

Ničta slovarska ekvivalenca v pedagoškem dvojezičnem slovarju 51

Barbara Ivančič Kutin

Gradivo za kontekstualizacijo muzejskih predmetov kot vir za lingvistične raziskave 65

Tanja Žigon in Boštjan Udovič

Med literaturo, spomini in znanstvenim delom: primer monografije Dimitrija Rupla *Slovenija na svetovnem prizorišču* 81

Ana Toroš in Tina Zanardi

Pesmi v ilegalnih goriških publikacijah v obdobju med vojnama 97

Nina Žavbi Milojević

Didaskalije in njihova uresničitev v gledališki uprizoritvi Cankarjevih *Hlapcev* 109

Ocene in poročila

Andreja Žele

Slovenski slavistični kongres: *Aktualno o slovenščini v šolah in izobraževanju nasploh* 123

Nina Zavašnik

Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov: *Slovanski jeziki v šolstvu, znanosti, literaturi in kulturi* 125

V branje vam priporočamo

127

Abstracts

129

Cena:
5,50 €